

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (YENİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI

IRAK TÜRKMEN AĞZI KİFRİ YÖRESİ
KARŞILAŞTIRMALI BİÇİM BİLGİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Huda SHERZAD HIDAYAT ALDALAWI

Ankara - 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (YENİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI

IRAK TÜRKMEN AĞZI KİFRİ YÖRESİ
KARŞILAŞTIRMALI BİÇİM BİLGİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Huda SHERZAD HIDAYAT ALDALAWI

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Murat KÜÇÜK

Ankara - 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (YENİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI

IRAK TÜRKMEN AĞZI KİFRİ YÖRESİ
KARŞILAŞTIRMALI BİÇİM BİLGİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Murat KÜÇÜK

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1-Doç.Dr.Murat KÜÇÜK

2-Prof. Dr. Halil İbrahim USTA

3-Dr. Öğr. Üyesi Bilge Gökter GENÇER

Tez Savunması Tarihi:

12.06.2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Sayın Doç. Dr. Murat KÜÇÜK danışmanlığında hazırladığım “Irak Türkmen Ağzı Kifri Yöresi Karşılaştırmalı Biçim Bilgisi” adlı yüksek lisans tezimdaki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

12.06.2023

Huda SHERZAD HIDAYAT

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	VII
ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ.....	VIII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ	1
1.1. Irak Türkmenlerin Tarihine Genel Bir Bakış	3
1.2. Irak'ta Türkmenlerin Yerleşim Yerleri	6
1.3. Irak Türkmen Türkçesi.....	9
1.4. Irak Türkmen Ağızları.....	11
1.5. Kifri İlçesi	13
1.6. Kifri'nin Nüfusu	15
BİRİNCİ BÖLÜM.....	23
KARŞILAŞTIRMALI BİÇİM BİLGİSİ İNCELEMESİ	23
1. Biçim Bilgisi	24
1.1. Çekim Ekleri	24
1.1.1. Ad Çekimi	24
1.1.1.1. Çokluk Eki	25
1.1.1.2. Soru Ekleri	26
1.1.1.3. İyelik Ekleri.....	26
1.1.1.4. İlgi Eki.....	27
1.1.1.5. Durum Ekleri.....	29
1.1.1.5.1. Yalın Durum.....	29
1.1.1.5.2. Belirtme Durumu.....	30
1.1.1.5.3. Yönelme Durumu	30
1.1.1.5.4. Bulunma Durumu	31
1.1.1.5.5. Ayrılma Durumu	31
1.1.1.5.6. Vasıta Durumu	32
1.1.1.5.7. Yön Gösterme Ekleri.....	32
1.2. Eylem Çekimi.....	32
1.2.1. Basit Çekimler.....	32
1.2.1.1. Şimdiki Zaman	33
1.2.1.2. Geniş Zaman	35
1.2.1.3. Görülen Geçmiş Zaman	36
1.2.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman.....	38
1.2.1.5. Gelecek Zaman.....	40

1.3. Tasarlama Kipleri	42
1.3.1. Emir Kipi.....	42
1.3.2. Şart Kipi	44
1.3.3. İstek Kipi	45
1.4. Birleşik Çekim	48
1.4.1. Hikâye	48
1.4.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	48
1.4.1.2. Geniş Zamanın Hikâyesi	50
1.4.1.3. Gelecek Zamanın Hikâyesi	51
1.4.1.4. İstek Kipinin Hikâyesi.....	51
1.4.1.5. Gereklilik Kipinin Hikâyesi	53
1.4.2. Rivayet	54
1.4.2.1. Şimdiki Zamanın Rivayeti	54
1.4.2.2. Geniş Zamanın Rivayeti.....	55
1.4.2.3. Gelecek Zamanın Rivayeti.....	57
1.4.3. Şart	58
1.4.3.1. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı.....	58
1.4.3.2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı.....	60
1.4.3.3. Şimdiki Zamanın Şartı	61
1.4.3.4. Geniş Zamanın Şartı.....	62
1.4.3.5. Gelecek Zamanın Şartı	63
1.4.3.6. Gereklilik Kipinin Şartı.....	64
1.5. Ek Eylemin Çekimi	65
1.5.1. Geniş Zaman - Şimdiki Zaman	65
1.5.2. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	67
1.5.3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti.....	68
1.5.4. Ek Eylemin Olumsuzu (döğıl + kişı eki).....	69
1.6. Fiilimsiler	70
1.6.1. İsim-Fiil ekleri.....	70
1.6.1.1. -ma/-mé	70
1.6.1.2. -mağ/-méğ	71
1.6.1.3. -(ı)ş/-(i)ş	71
1.6.2. Sıfat-Fiil Ekleri.....	71
1.6.2.1. -an/-én	71
1.6.2.2. -r, -ar/-ér, -ır/-ír	72

1.6.2.3. -dih/-díh (-dik/-duk)	72
1.6.2.4. -miş/-mís	72
1.6.3. Zarf-Fiil Ekleri	72
1.6.3.1. -a/-é	73
1.6.3.2. -anı- éní	73
1.6.3.3. -ıp/-íp	73
1.6.3.4. -ınca/-íncé	73
1.6.3.5. -madan/-médén	74
1.6.3.6. -kén	74
1.7. Yapım Ekleri	74
1.7.1. Addan Ad Yapım Ekleri	75
1.7.1.1. +ah/+ék: (+ak)	75
1.7.1.2. +ar/+ér:	75
1.7.1.3. +ca/+cé, +ça/+çé	75
1.7.1.4. +cık/+cík, +cuğ	76
1.7.1.5. +çı:	76
1.7.1.6. +daş	77
1.7.1.7. +gilí	77
1.7.1.8. +(ı)ğ/(u)ğ	77
1.7.1.9. +(ı)ncı/(ı)ncí	78
1.7.1.10. +lar/+lér	78
1.7.1.1.1. +lı/+lí	79
1.7.1.1.2. +lığ/+líğ, +lık	80
1.7.1.1.3. +man/+mén	83
1.7.1.1.4. +sız/+síz	83
1.7.2. Eylemden Ad Yapım Ekleri	84
1.7.2.1. -a/-é, -ı/-í	84
1.7.2.2. -ğan	84
1.7.2.3. -an/-én	85
1.7.2.4. -ç	85
1.7.2.5. -ğa/-gé	86
1.7.2.6. -ğı/-gí, -kı	86
1.7.2.7. -gın/-gín	87
1.7.2.8. -(a)ğ/(u)ğ, -(é)k/-(a)k	87
1.7.2.9. -ı/-í	88

1.7.2.10. -cí.....	88
1.7.2.11. -(ı)m/-(i)m	89
1.7.2.12. -ma/-mé	89
1.7.2.13. -maḥ/-méḥ, -mék	91
1.7.2.14. -mālı/-mēlı	91
1.7.2.15. -(ı)n/-(i)n/-(ü)n	92
1.7.2.16. -r, -ar/-ér, -ır/-í	92
1.7.2.17. -(ı)ş/-(i)ş	93
1.7.2.18. -(ı)t/-(i)t	93
1.7.3. Addan Eylem Yapım Ekleri	93
1.7.3.1. +a-/+é	93
1.7.3.2. +al-/+él- < +a-l-/+é-l	94
1.7.3.3. +ar-/+ér- < +a-r-/+é-r	95
1.7.3.4. +aş-/+éş- < +a-ş-/+é-ş	95
1.7.3.5. +da-/+dé	95
1.7.3.5. +la-/+lé	96
1.7.3.7. +lan-/+lén- < +la-n-/+lé-n	98
1.7.3.8. +laş-/+léş- < +la-ş-/+lé-ş	99
1.7.4. Eylemden Eylem Yapım Ekleri	100
1.7.4.1. -ala-/+élé	100
1.7.4.2. -ar/-ér	100
1.7.4.3. -dır/-dır-, -tır/-tır- < -tUr	100
1.7.4.4. -(ı)l/-(i)l	101
1.7.4.5. -ma/-mé	102
1.7.4.6. -(ı)--n/-(i)n	102
1.7.4.7. -(ı)r/-(i)r/-(U)r	104
1.7.4.8. -(ı)ş/-(i)ş	104
1.7.4.9. -(ı)t/-(i)t	106
1.8. Yabancı Ekler.....	106
1.9. Sözcük Türleri	107
1.9.1. Ad.....	107
1.9.1.1. Varlıklara Verilişine Göre Adlar.....	107
1.9.1.2. Varlıkların Oluşuna Göre Adlar	108
1.9.1.3. Varlıkların Sayılarına Göre Adlar	108
1.9.1.4. Adlarda Belirlilik	109

1.9.2. Sıfat	109
1.9.2.1. Niteleme Sıfatları	110
1.9.2.1.1. Pekiştirmeli Sıfatlar	110
1.9.2.2. Belirtme Sıfatları	110
1.9.2.2.1. Sayı Sıfatları	111
1.9.2.2.1.1. Asıl Sayı Sıfatları	111
1.9.2.2.1.2. Sıralama Sayı Sıfatları	111
1.9.2.2.1.3. Kesir Sayı Sıfatları	111
1.9.2.2.3. İşaret Sıfatları	112
1.9.2.4. Belgesiz Sıfatları	112
1.9.2.4. Soru Sıfatları	112
1.9.3. Adıl	112
1.9.3.1. Kişi Adılları	113
1.9.3.3. Soru Adılları	115
1.9.3.4. Belgisiz Adılları	115
1.9.3.5. İşaret Adılları	116
1.9.3.6. Adıllarda Tamlama	117
1.9.4. Belirteç	118
1.9.4.1. Zaman Belirteçleri	118
1.9.4.2. Yer-Yön Belirteçleri	119
1.9.4.3. Durum Belirteçleri	119
1.9.4.4. Azlık-Çokluk Belirteçleri	120
1.9.4.5. Durum Eklerinin Belirteç Yapması	120
1.9.5. İlgeç	121
1.9.5.1. “Aitlik” ve “İlgili olma” İlişkisi Kuran İlgeçler	121
1.9.5.2. “Benzerlik, Tıpkılık, Denklik” İlişkisi Kuran İlgeçler	121
1.9.5.3. Belirtme Yoluyla “Başkalık” İlişkisi Kuran İlgeçler	121
1.9.5.4. “Berbaberlik” veya “Araç” İlişkisi Kuran İlgeçler	121
1.9.5.5. “Miktar” ve “Derece” İlişkisi Kuran İlgeçler	122
1.9.5.6. “Uygunluk, Denklik” ve “Nispet” İlişkisi Kuran İlgeçler	122
1.9.5.7. “Sebep, Hedef” İlişkisi Kuran İlgeçler	122
1.9.5.8. “Karşılık, Karşılaştırma ve Zıtlık” İlişkisi Kuran İlgeçler	122
1.9.5.9. “Yön Gösterme” İlişkisi Kuran İlgeçler	123
1.9.5.10. “Öncelik, Sonralık ve Zaman” İlişkisi Kuran İlgeçler	123
1.9.6. Bağlaç	123

1.9.6.1. ve	123
1.9.6.2. ya ... ya	124
1.9.6.3. ... da ... de	124
1.9.6.5. Ama	124
1.9.6. Ünlemler.....	124
1.9.6.1. Seslenme Ünlemleri	125
1.9.6.2. Duygu Ünlemleri.....	125
1.9.6.3. Soru Ünlemleri	126
1.9.7. Eylem	126
1.9.7.1. Eylemlerde Olumsuzluk	126
1.9.7.2. Birleşik Eylemler.....	127
1.9.7.2.1. Ad + Eylem Yapısında Olanlar	127
1.9.8.2.1.1. Ad + et-	127
1.9.8.2.1.2. Ad + ol-	127
1.9.8.2.1.3. Ad + kıl.....	128
1.9.8.2.1.4. Ad + éylé- (elé-)	128
1.9.8.2.2. Eylem + Eylem Yapısında Olanlar (Tasvirî Eylemler).....	128
1.9.8.2.2.1. Yeterlilik Eylemi: Eylem -(y) +(-a/-é) + (bíl-).....	128
İKİNCİ BÖLÜM.....	130
DERLEME METİNLER.....	130
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	173
SÖZLÜK	174
SONUÇ.....	272
KAYNAKLAR.....	276
ÖZET.....	280
ABSTRACT.....	281

ÖN SÖZ

Hazırladığımız bu yüksek lisans tez çalışmasında “Irak Türkmen Ağzı Kifri Yöresi Karşılaştırmalı Biçim Bilgisi” ele alınarak çekim morfolojisinin benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konularak incelenmiştir. Benim yaşadığım ülkede Irak Türkçesini farklı bölgelerde dil açısından farklı özelliklere sahip olması yüksek lisans tezimde ağız araştırması konusunu seçmemdeki en büyük etkidir. Ağız çalışması yapmanın güzel ve heyecanlı yönleri olduğu kadar zor tarafları da vardır. Bu çalışma sırasında Irak’ın Kifri Türkmenlerinin kaynak kişilerinden derleme yapılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde Irak Türkmen ağızları ve Kifri’nin tarihinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Kifri bölgesinde yaşayan kişilerden ses kayıtları alınarak çeviri yazı işaretleriyle metne dönüştürüldükten sonra metinlerde geçen çekim ekleri incelenip örneklerle beraber gösterilmiştir. Üçüncü bölümde sonuç olup ortaya çıkan benzerlikler ve farklılıklar açıklanmıştır. Dördüncü ve son bölümde Kifri ağzında geçen farklı anlamlar içeren bir sözlük yer almaktadır. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında çalışma süresi boyunca değerli bilgilerini benimle paylaşan, her konuda benden desteklerini esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Murat KÜÇÜK’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Her zaman yanımda olan eşime ve tüm aileme teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak bana kapılarını açan Kifri halkına sonsuz şükranlarımı sunarım.

Huda SHERZAD HIDAYAT

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

a: normal a ünlüsü

ā: normalden uzun a ünlüsü

e: normal e ünlüsü

é: yarı ince, düz (e-a arası) ünlü

ē: yarı ince, düz (e-a arası) uzun ünlü

ı: normal ı ünlüsü

i: normal i ünlüsü

í: yarı kalın, düz ı ünlüsü

o: normal o ünlüsü

ō: normalden uzun o ünlüsü

ö: normal ö ünlüsü

ō: normalden uzun ö ünlüsü

u: normal u ünlüsü

ü: normal ü ünlüsü

b: normal b ünsüzü

c: yarı sızıcı, ötümlü, dış arası (c-z arası) ünsüz

ç: normal ç ünsüzü

ć: yarı patlamalı, ötümsüz, diř arası (ć-s arası)  ns z

d: normal d  ns z 

f: normal f  ns z 

g:  t ml ,  n damak g  ns z 

ğ:  t ml , art damak sızıcı- hırıltılı g  ns z  (ğ)

h: normal h  ns z 

ħ: nefesli h  ns z  (ħ)

ħ: hırıltılı h  ns z  (ħ)

j: normal j  ns z 

k:  t ms z  n damak k  ns z 

ķ:  t ms z, dil ardı- art damak k  ns z 

l: normal l  ns z 

m: normal m  ns z 

n: normal n  ns z 

p: normal p  ns z 

r: normal r  ns z 

s: normal s  ns z 

ř: normal ř  ns z 

t: normal t ünsüzü

v: normal v ünsüzü

y: çift dudak v ünsüzü

y: normal y ünsüzü

z: normal z ünsüzü

': hemze sesini karşılar)*(

': ayın ünsüzünü karşılar (ç)

KISALTMALAR

ET. : Eski Türkçe

mdd. : Metin dışı derleme

öz. a. : Özel ad

GİRİŞ

Ağızlar bir nevi dil içi çeşitlenmelerdir. Bunlar doğal olarak her dilde az veya çok sayıda mevcuttur. Dillerle ilgili her türlü gelişme ağızlar için de geçerlidir. Ağızlar da diller gibi yok olabilir (Demir, 2002: 14).

Irak'ta sadece konuşma dili olarak yaşayan Türkmen ağzı, yazı dilinde Türkiye Türkçesi kullanılmaktadır. Konuşma dilinde ise Azerbaycan Türkçesine çok yakın olan güneydoğu bölgesindeki Türkçe ile konuşurlar (Hürmüzlü, 2003: 11-17).

Türklerin ilk Irak'a girişleri Hicri 54 (Milâdî 674) tarihine kadar uzanmaktadır. Emevi hükümdarı Muaviye döneminde Buhara'dan Türk askerleri getirilip Basraya yerleştirilmiştir. Abbasiler dönemi ve daha sonra büyük Selçuklu ve Osmanlı devleti zamanında da daha büyük gruplar halinde bu bölgeye gelip yerleşmeye devam etmişlerdir. 1. Türkmenler kuzeybatıdan güneydoğuya bir şerit halinde uzanan bir bölge üzerinde yerleşmişlerdir. Bu bölge Musul şehrinin kuzeybatısında bulunan Talefer ilçesi Irak'ta Türkmen sahasının başlangıç noktasıdır. Türkmeneli, Telafer ilçesi, Musul ve yöresinde bulunan Türkmen köyleri, Erbil şehri ve Altunköprü olmak üzere, Türkmen sahası Kerkük civarında genişler. Bu şerit Bayat boyunu da içine almak suretiyle Bağdat'ın güneydoğusunda bulunan Bedre'ye kadar uzanır. Türkmeneli, Türklüğün ve İslamiyetin ilk geçiş kapısıdır. Anadolu'ya gelen Türkler, Türkmeneli'den geçmişlerdir (Hürmüzlü, 2003: 11-17).

Tarihçiler Türkmen sözcüğünün anlamı üzerinde görüş birliği sağlayamamışlardır. Türkmen sözcüğünün ilk kez 8. yüzyıla ait Çin kaynaklarında "*Torkumken*"

biçiminde geçtiğini ileri süren görüşlerin yanında “Türk” ve Farsça “*manend*” sözcüklerinin birleşmesiyle oluşan “*Türkmanend*” sözcüğünden türediği ve Türk’e benzer anlamına geldiği yolunda görüşler vardır. İkinci görüşü savunan tarihçilere göre Müslümanlığı kabul eden Türkler bu adla anılmışlardır. Horasan’a göç eden bazı Oğuz boylarına lehçelerinden dolayı Horasanlılar tarafından “*Türkmanend*” (Türk’e benzer) adı verildiği öne sürülmüştür. 11. yüzyıldan itibaren İslam ülkeleri ile kurulan ticari ilişkiler sonucunda İslam’ı benimseyen Oğuz boylarına Türkmen adının verildiği, iki yüzyıl içinde “Oğuz” sözcüğünün yerine “Türkmen” sözcüğünün yerleştiği görüşü birçok tarihçi tarafından benimsenmiştir. Bu tarihçiler, Türkmen sözcüğünün “Müslüman Türk” şeklinde özel bir anlam kazandığını, Türkmen adının Müslümanlar tarafından “İslamiyet kabul eden Türkler” anlamında Oğuzlar için kullanıldığını, giderek “Oğuz” sözcüğü ile “Türkmen” sözcüğünün eş anlamda kullanılmaya başlandığını belirtmektedirler (Kemali-Sinjar, 2017: 7).

Irak’taki Türkmenlerin yurdu, Musul vilayetinin kuzeyindeki Telafer ilçesinden güneydoğuya, Erbil şehri (Erbil nüfusunun yarısı Atabeg Türkmen devletinin kalıntılarından Türkmenlerdir), Altunköprü ilçesi, Kerkük, Tazehurmatu ilçesi, Tuzhurmatu ilçesi, Kifri ilçesi, Bayat ilçesi, Diyala şehri, Hanakin, Zurbatiya, Saadiye ve Jalavla ilçelerini kapsamaktadır. Irak’taki Türk varlığına gelecek olursak, Irak’ta 1976 yılında yapılan istatistiklere göre nüfus 11.505.000 olarak açıklanmış, 1988 de ise 18.100.000 olarak belirtilmiştir. Bu verilere göre Irak’taki etnik yapıların nüfus oranları: Hristiyanlara %3, Türkler %16, Kürtler %18, Araplar %63 olarak açıklanmıştır. Bu verilere göre 1988’de Irak’taki Türk nüfusu 2.880.000 olarak gösterilmektedir. 2000 yılında ise Planlama Bakanlığı tarafından Irak’ın nüfusu 20.000.000 olarak açıklan-

mıştır. Buna göre oradaki Türk nüfusu 3.200.000 civarındadır. Irak'taki güncel Türk nüfusu ise 5.000.000 civarı olarak tahmin edilmektedir (Yılmaz, 2006: 129).

Türkmenler Irak nüfusunun en büyük üçüncü milleti olarak yaklaşık %10'unu oluşturmaktadır. Irak, Selçuklular, Osmanlılar ve diğer pek çok Türk devletleri dönemlerinde Türklerin göç ettiği önemli yerlerden biriydi. Osmanlı döneminde toplam 384 yıl Osmanlı idaresinde kaldıktan sonra 1918'de İngiltere'ye bırakılmış, daha sonra 1926'da ki Ankara Anlaşmasıyla Türk hakimiyetinden tamamen çıkmış ve buradaki Türkler azınlık bir kesim olarak kalmışlardır (Özkan, 2009: 91).

1.1. Irak Türkmenlerin Tarihine Genel Bir Bakış

Türkmenler, dedeleri Oğuzhan'ın soyundan gelen yirmi dört torun sahibi Türk soyuna mensup Türkmenistan, Türkiye, Azerbaycan, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün ve Libya'da bulunmaktadır. Türkmenler, Altay dillerinden kaynaklanan Türk dilleri grubunun bir kolu olan Türkmenceyi konuşmaktadır (Al-Azzawi, 1935: 340).

Ubeydullah Bin Ziyad tarafından getirilen Türkmenler, Arap ve İslam fetihlerinden etkilenen farklı ülkelere gelen binlerce göçmen gibi Iraklılarla asimile olmuştur (Matar, 2003: 105).

1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile birlikte Türk ordusu, Irak coğrafyasından çekildikten sonra milyonlarca Türkmen kaderine terk edildi. Irak Devletini yüzyıla yakındır idare edenler Türkmenler baskı altına alınarak çeşitli soykırımlara maruz bırakıldı. Bu baskıcı dönemde Irak Türkmen-

ler ile ilgili bilgiler yanı sıra Irak Türkmenleri'nin tarihi ile ilgili çalışmaların da yetersiz olduğu görülür (Küzeci, 2007: 11).

Irak Türkmenleri'nin Irak'a yerleşmeleri yedi devreye ayrılmaktadır. Birinci devre Türkmenlerin farklı zamanlarda Irak'a yerleşmeleri devresidir. İlk Türkmen grubu H. 32 yılında (M. 652) yılında Irak'a girmiştir. H. 54 yılında (M. 657) yılında Emevilerin kumandanı Ubeydullah, Buhara kuşatmasında Türkmenlerin yiğitliklerinin ve çok iyi silah kullanmalarını görünce Basra şehrine büyük bir Türkmen Topluluğunu yerleştirdi. İkinci devir Büveyhilerin işgal ettiği devridir. Bu devirde, Türkmenlerin kuvvet ve kudretlerini bir dereceye kadar zayıflattıysa da Irak'taki sayıları daha baştan beri bir varlık gösterdiği için, az da olsa devlet işlerinde etkilerini hissettiriyorlardı. Muizül-Devleti'nin ordusu çoğunlukla Türkmenler'den oluşmaktaydı. Türk başbuğları, halifelere tahakküm etmekle beraber aynı zamanda yetenekli kumandanlar olarak da önemli işler görmüşlerdir. Üçüncü devir, Selçuklu Atabeyliler devresidir. Bu devirde Bağdat'ın Selçuklular'ın hakimiyeti altına girmesi üzerine Türkmenlerin büyük bir çoğunluğu Irak'a gelerek yerleşmiş ve birçok Türk beyliği kurulmuştur. Mesele Atabeyler Musul'da Zeyneddin Küçük, Erbil'de Kıpçaklar ise Kerkük'te varlıklarını göstermişlerdir. Dördüncü devir Cengizhan önünden kaçan, Harezm Şah'ın ordusundan kalanlardır. Irak ve Cezireye dağılmış ve bozulmuş vaziyette olan bu ordunun içinde Alaeddin'in annesi Türkan Hatun'un aşireti de bulunmaktadır. Beşinci devir, H.656 (M. 1258) yılında Bağdat, Moğollar tarafından işgal edildikten sonraki dönemdir. Bu dönemde Irak Moğollar'ın eline geçti. Moğollar, Türk olmamakla birlikte, beraberlerinde önemli bir sayıda Türkmen topluluğunu Irak'a getirdiler. Gerek bu Türk topluluğu ve gerekse geldikleri yerlerdeki Türkmenler arasında kalıp Türkleşen Moğollar Irak'ta yaşamaya başladılar. Altıncı devir, Akkoyunlu, Karakoyunlu devirleridir. Bu devirde içtimai ve siyasi amiller yüzünden, diğer Türkmen zümreleri gibi, Irak toplu-

muyla kaynaşmış olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkleri genellikle Irak'ın kuzey ve kuzeydoğu bölgelerinde M. 813-914 yılları arasında yerleşmişlerdir. Yedinci ve son devir ise Osmanlı devridir. Bu devrin Türkleşmesi kuvvet ve şiddeti bakımından Selçuk'lu devrine benzemekte olup etkisi bugüne kadar devam etmektedir (Bayatlı,1996: XVIII-XX).

Irak Türkmenleri, Irak genel nüfusunun yüzde onunu teşkil etmektedir. 1957'de yapılan ve 1959 yılında açıklanan genel nüfus sayımına göre nüfusuları 567 bindir. Nüfus aşışşı oranları göz önüne alındığında, Irak Türkmenleri'nin bugünkü nüfusu 2 milyonun üstünde olduğu söylenebilir (Hürmüzlü,1994: 30).

Türkmenler için önemli bir yere sahip olan Musul ve Kerkük bölgesi, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı hakimiyeti altında kalmıştır. İngilizler'in Mondros Mütarekesi'nden sonra Musul'u işgal etmeleri sonucu "Musul sorunu" ortaya çıkmış, Lozan'da çözülmeyen bu sorun Milletler Cemiyeti'ne havale edilerek 5 Haziran 1926'da yapılan Ankara Anlaşması'yla, İngiliz mandasında Irak Devleti'ne verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nı ve Irak'ın işgalini izleyen dönemi, Türkmenler açısından karanlık bir dönemdir. 1925 yılında yürürlüğü giren kanuni-esasi, etnik kökenine bakmaksızın vatandaşların kanun karşısında eşit olacağını, siyasi katılım, örgütlenme ve anadilde eğitim özgürlüğüne sahip olacaklarını belirtmesine rağmen bu vaatlerin hepsi sadece sözde kalmıştır. Maruz kaldıkları haksızlıklara ve yaşadıkları sıkıntılara rağmen Türkmenler, önemli bir denge unsuru olmuşlardır. Türkmenler, Irak devletinin kurulmasından itibaren ülkenin güvenliğini ve istikrarını bozacak eylemlerden uzak durmuş, herhangi bir hükümet idaresine karşı silah çekmemişlerdir. Türkmenler, Kerkük gibi ekonomik açıdan ülkenin kalbi olan bir şehirde çoğunluğu oluşturmalarından ve bu çekişmelerde tarafsızlığı tercih etmelerinden dolayı bütün kesim-

lerce dışlanmış ve hedef olarak görölmüşlerdir. 2003'teki ABD müdahalesi sonrası Türkmenler, yeniden yapılanan Irak içerisinde kendilerine yer bulamamışlardır (Kemal-Sanjar, 2017: 198-199-201-204).

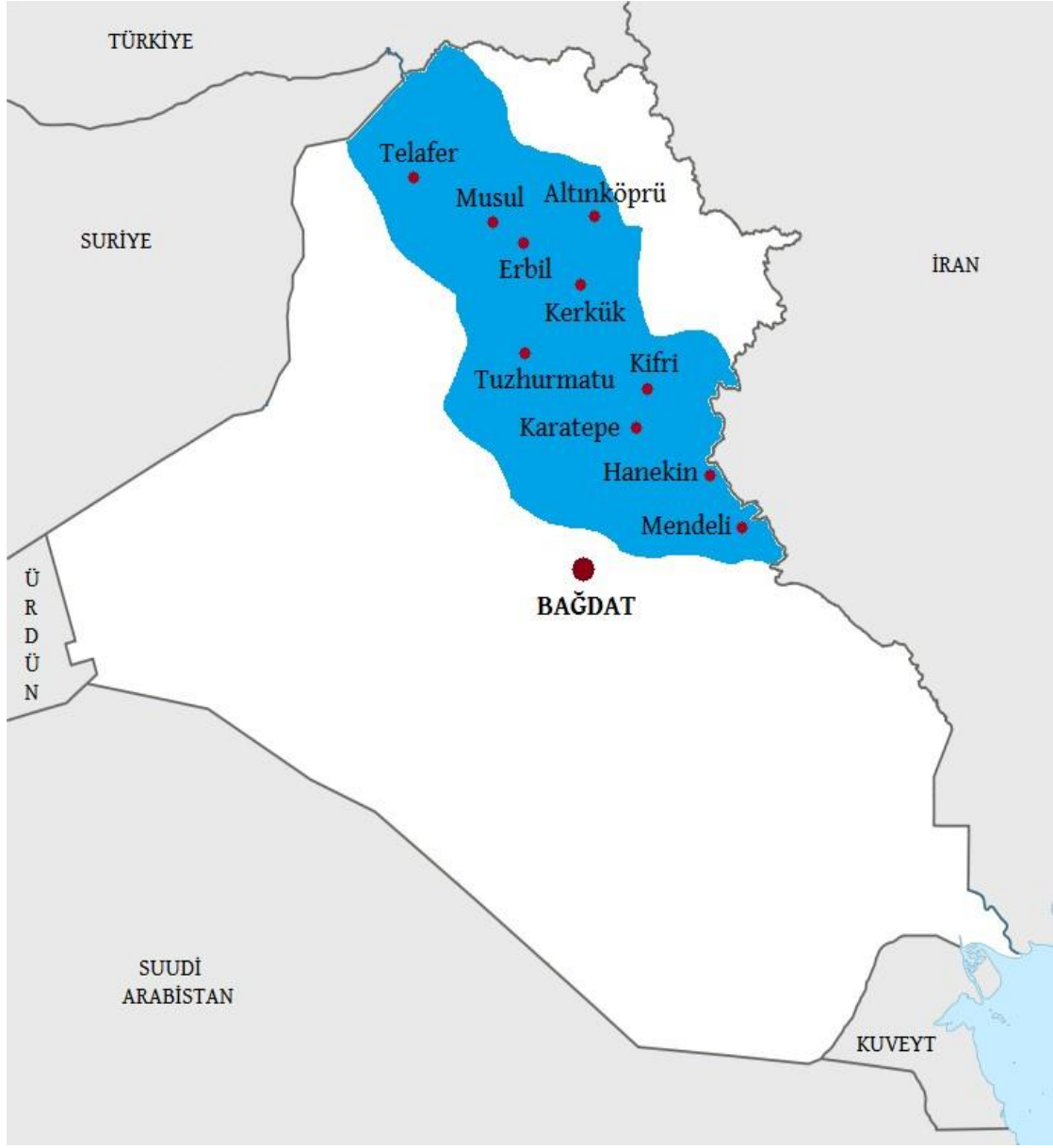
1.2. Irak'ta Türkmenlerin Yerleşim Yerleri

Irak doğal yapısı, coğrafi konumu ve tarihi gelişimiyle üç ayrı parçadan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi, Fırat ve Dicle nehirlerinin birleşerek Basra körfezine kadar meydana getirdikleri delta üzerinde Bağdat-Basra bölgesi ve çevresidir. Geçmişte “Arap-Irakı” denilen bu bölge, Arap nüfusunun çoğunlukta bulunduğu ve Irak'ın merkezi durumunda olduğu alandır. İkincisi, Fırat ve Dicle arasında kalan “El Cezire” veya batılı kaynaklarını “Mezopotamya” adını verdikleri bölgedir. Bu alanda Türkmen nüfusu çoğunluktadır. Irak'taki Türk varlığının demoğrafik unsurunu Türkmenler oluşturmaktadır. Üç milyona yakın nüfuslarıyla Türkmenler, genel olarak ve yoğunlukla, Musul-Kerkük-Erbil-Süleymaniye şehirlerinde ve çevrelerinde yaşar. Kuzeyden güneye, batıdan doğuya Irak topraklarının hemen hemen her yerinde tarihî ve kültürel miraslarını koruyarak Türk varlığını temsil eden Türkmenler, her alanda önemli bir güç teşkil ederler. Yaşadıkları toprakların stratejik konumları, Irak'ın jeopolitik, jeoekonomik ve sosyopolitik ve sosyokültürel durumu bakımından daima bir denge unsuru rolü oynar. Geçmiş bin yılların sonucu olarak tarihi varlık alanında yer alan bu Türk varlığı, içinde bulunduğu devletin düzenine bağlılıkları açısından da “örnek vatandaşlar”dır (Saatçi, 1996 :10).

Irak Türkmenleri'nin yerleşim bölgeleri, Irak'ın kuzey batısından Telafer'den başlayarak, Irak'ın ortalarına kadar uzanmaktadır. Bu Türk bölgesini içine, başta Ker-

kük, Erbil, Kifri, Tuzhurmatu olmak üzere ve yüzlerce şehir, kasaba ve köy girmektedir (Hürmüzlü, 2013:17).

Kitaplarda zikredilen Türkçe yer adları, günümüze değin varlığını koruyan adlardır ki devlet sicillerinde, tapu senetlerinde, arşivlerde, haritalarda, tarih ve coğrafya kitaplarında kaydedilmiştir. Bu adlar, günümüzde de halk arasında kullanımını devam ettirmektedir. Irak'ta üç milyonun üstünde bir nüfus varlığından ve etkinliğinden bahsedilmektedir. Irak'ta üç asli unsurun üçüncüsünü oluşturan Türkmenler, ülkede etkin bir varlığa sahiptirler. Araştırdığımız, Irak'taki Türkçe yer adları, bölgede gerçek olan Türk varlığının göstergesidir (Kevser, 2012: 22).



İrak'ta Türkmenlerin Yerleşim Yerleri

1.3. Irak Türkmen Türkçesi

Irak Türkleri, yazı dilinde Türkiye Türkçesini kullanmaktadır. Konuşma dilinde ise Irak Türkmen Türkçesini kullanmaktadır. Irak Türkmenlerinin kullandıkları ağız, Azerbaycan kökenli bir ağızdır. Irak Türkmen ağızında, çevrenin ve diğer birçok şartların etkisiyle Arapça ve Farsça kelimelerin fazlalığı bariz bir şekilde görülür. Yine aynı şartların etkisiyle konuşma ve yazı dilinde Türkçede kullanılmayan ancak Arapça ve Farsçada bulunan harf ve telaffuzların kullanıldığı görülür (Hürmüzlü, 2013: 16).

“Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde değerlendirebileceğimiz Irak Türkmen ağızları, yaklaşık 3,5 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. İran’ın güney Azerbaycan, Tahran, Save bölgesi ağızları ve Türkiye’nin Urfa, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep ağızlarıyla büyük benzerlikler gösteren Irak Türkmen ağızları “ng” sesinin “-v-“ ye, “-y-“ ye dönüşmesi bakımından başlıca iki ana gruba ayrılmaktadır. Kerkük, Erbil, Dakuk, Mendeli, Hanekin, Kazaniye ağızları -v- grubu (*gêldüy, éliy*) Kifri, Telafer, Atunköprü, Tuzhurmatu, Tazehurmatu, Beşir, Emirli ağızları ise -y- grubunu (*gêldiy, éliy*) oluşturmaktadır” (Buluç, 2007: 282).

Bugün Arapların’da yazı dilleri bizim gibi bölge ağızlarının üstündedir ve genel kültür Arapcadır. Çünkü şive ve telaffuz itibarıyla ne Irak Mısır’a ne Mısır Cezayir’e ne Cezayir Hicaz’a benzer. Oysa ki yazı dilleri hep birdir ve biz genel kültür olarak kabullendiğimiz dilden sadece imlaca farklıyız, çünkü biz yazılarımızı Arap harfleriyle yazmaktayız. Bunun için kendi kendimize imlamıza yol bulmamız gerekir (Bayatlı, 1985: 9-10).

Bugün Irak Türkmenleri'nin ağız, umumi hususlarda birliktelik arz etmesine rağmen şehir, kasaba, köy hatta mahalleler arasında bazı farklılıkların mevcut olduğu gözden kaçmamaktadır. Bu hususun, değişik devirlerde bu bölgeye göç edip yerleşen boylar arasındaki ağız farklılıklarından ileri geldiği söylenebilir (Shahbaz, 1979: VII).

Türkler'in Irak'a yerleşmelerinin ilk kayıtlı tarihi M. 673 yılı olarak gösterilmektedir. Irak'taki Türkler, Türkçe yönünden iki ana kaynaktan beslenmektedirler. Birinci ve en önemli kaynak konuşma dili, Kerkük'te, Kifri'de, Erbil'de ve diğer Türkmen yerleşim merkezlerinde konuşulan yöre ağızları genelde bir bütünlük oluşturmalarına rağmen şehir, kasaba, köy hatta mahalleler arasında bile bazı ağız farklılıklarının mevcut olduğunu belirtmek gerekir. Bu durumun değişik dönemlerde bölgeye göç edip yerleşen boyların daha XI. yüzyılda Türk boyları arasında varlığı bilinen ağız farklılıklarından ileri geldiği söylenebilir. Buna Kıpçakçanın, İlhanlılar döneminde kalan Moğol unsurlarının, bu arada Arapça ve Farsçanın etkisi de eklenebilir. Hatta denilebilir ki Türkmenlerin kültürünü, halk edebiyatını, dünya görüşünü, kimliğini ve etnik bilincini günümüze kadar ayakta tutan, canlılığını hala koruyan bu ana dildir. Bu canlı ve yaşayan dil öylesine güçlüdür. Kerkük'te Türkmenler arasında yüzyıllardan beri yaşamış olan ve yörede Hristiyan Türkmenler olarak tanınan beri koloninin Süryani alfabesi ile yazı dilleri, ölüm törenlerinde söylenen ağıtları -kendi adlandırma-ları ile madraş'ları-, hatta İncil'leri bile Türkçeleşmiştir. Irak'taki Türkmenlerin yaratıkları sözlü edebiyatın, yani halk edebiyatının oluşması ve zenginleşmesinin de en güçlü kaynağı halkın konuştuğu dildir. Zamanla, özellikle Arapça ile yapılan zorunlu eğitim, kuşaktan kuşağa ister istemez Türkçe konuşma dilinin zayıflamasına ve biraz da bozulmasına yol açmıştır. Nitekim, hiçbir eğitim görmemiş ve Arapçadan etkilen-

memiş okur yazar olmayan halk kesiminden insanların konuştukları Türkçe, okur yazar olan kişilere oranla arı ve temiz yapısını daha fazla korumaktadır. İkinci olarak yazı dili, Irak'ta Türkçenin beslendiği diğer bir kaynağı oluşturur. Irak'ta yalnızca konuşma dili olarak yaşayan Türk ağızları yazı dilinde kullanılmamış aynı zamanda Irak Türkmenleri yazı dilinde de Türkiye Türkçesini benimsemişlerdir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra Irak'ta yazılı edebiyat, Batı Türkçesinin bir dönemi olan Osmanlı Türkçesinin nüfusuna girmiş ve yavaş yavaş Osmanlı Türkçesiyle paralellik kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşından sonra Türkiye'den ayrılmakla beraber, Irak Türkmenlerinin, yazı dilinde yine Türkiye Türkçesini tercihe devam ettikleri görülmüştür. Türkçe yazılı kaynaklara hasret kalan Türkmenler, böylece kendi kendilerine yetme çabası içine girmişler, sadece Türkiye radyolarının yayınlarından yararlanmak zorunda kalmışlardır (Saatçi, 1996: 307-308).

1.4. Irak Türkmen Ağızları

Türkmen terimi, ilk olarak Gaz milleti için eş anlamlı olarak kullanılmış ve belki de bu ifade, ilk Selçuklular'ın güç ve egemenlik düzeyine ulaşmasıyla birlikte genelleşmiş ve yaygınlaşmıştır. Türkmen terimi, beşinci yüzyıldan bilinmeyen bir yazarın *Seistan Tarihi* kitabında geçmektedir. Bu kitabın üç yazar tarafından ve üç dönemde kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bu topraklarda yaşayan Türklere *Türkmen* adı verilmiştir. Bu adlandırma hakkında ise çok farklı görüşler ortaya atılmıştır. Tarihçiler *Türkmen* kelimesinin anlamı hakkında aynı görüşte olmadıkları için değişik teoriler ortaya çıkmıştır. Çoğu tarihçiler Türkmenlerin Türk'ten ayrı bir soy olmadığı, sadece Oğuzların Müslüman boylarına *Türkmen* denildiğini savunmuştur. Türkmenlerin de Türk boylarından birine mensup oldukları konusunda birleşmişlerdir. 1959

yılında Irak'taki Türkleri Türkiye'den koparmak ve kan bağıını ayırmak amacıyla devlet tarafından *Türkmen* denilmesine karar verilmiştir (Yılmaz, 2006: 128).

Türkmen kelimesinin Selçuklular H. 428, M.S. 1026 yıllarında Sistan bölgesine girmesiyle bir ilişkisi olduğu ve burada müellifin Türkmenlerle birlikte Selçuklu gruplarını kastettiği, İbnü'l-Fadl el-Buheyqi'nin Selçuklular'a atfen zikre- dildiği için müellif onları bir zamanlar Türkmen olarak adlandırmakta bazen de Selçuklular'dan ayrılmaktadır ve onlardan *Selçuklu Türkmenleri* olarak bahseder, diğer yerlerde *Selçuklu* demek yeterlidir. Yazarın kendilerine önderlik eden belirli bir Türkmen (Gaz) grubunu, Selçuklular'dan önce Fas'a doğru gelen ve Selçuklu seferlerinden sonra bu ülkelere akın eden diğer Türkmen gruplarından ayırt etmesi mümkündür. El-Cardizi'nin 15. yüzyıla ait *Zain Al-Akhbar* adlı kitabında, yazar Selçuklu gruplarına “Türkmen” demiştir. Tuğrul Bey'e *Tuğrul el-Türkmeni* veya tek başına *Tuğrul* olarak bahsetmiştir (El-Cardizi, 2006: 35).

Bir başka yazarın görüşü ise Türkmen kelimesi, bir ayda iki yüz bin kişinin İslam'a inanması sonucu bu adı taşıyan bir Türk neslidir. *Türk İman* diye adlandırılmışlardır ve daha sonra kısaltılarak *Türkmen* olmuştur (Abadi, 1410: 150).

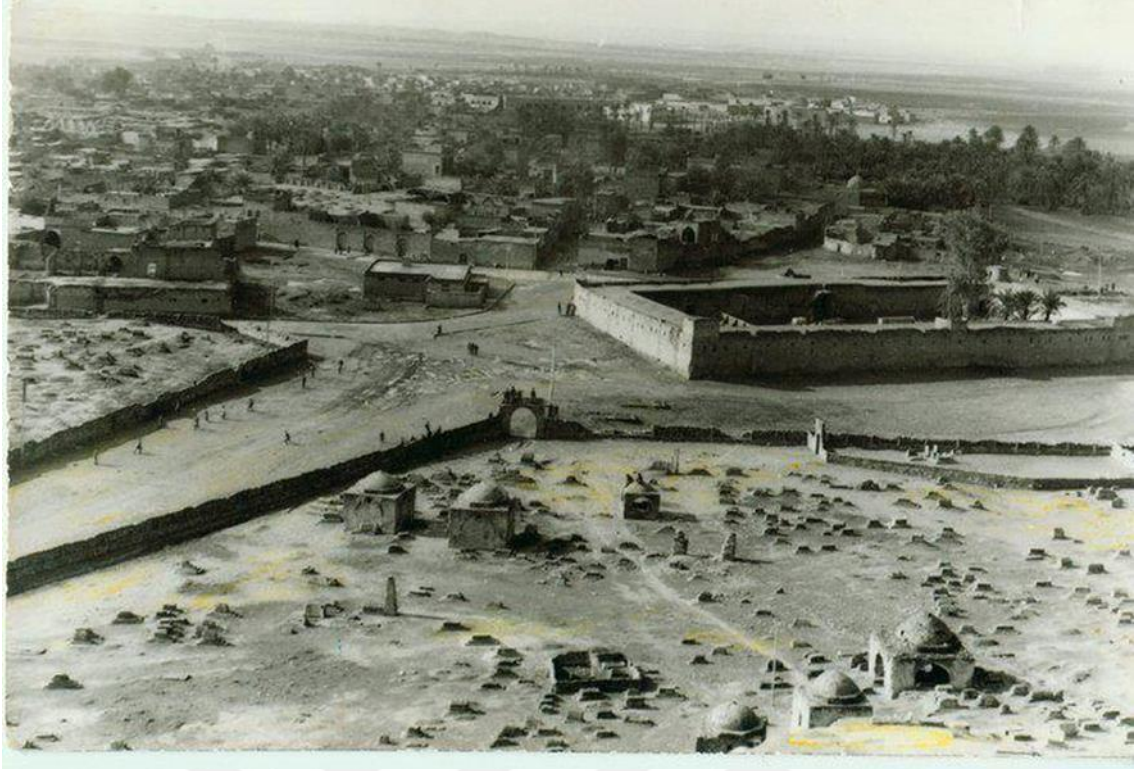
Müsteşrik Bryshk, terimin *man* veya *men* ile Türk birleşiminden oluşan bir biçim olduğunu belirtmiştir. Jean Deny tarafından *Grammaire De La Langue Torque* de bu görüşü desteklemektedir. “*Türk-men*, iki sözcükten oluşmaktadır, *men* Türkçe'de yiğit anlamına gelmektedir.” (Deny, 1921: 32).

1.5. Kifri İlçesi

Kifri kenti, yüzlerce yıl önce Oğuzlar'ın Bayat boyu tarafından kurulmuştur. Eski ismi de *Eski Kifri* olarak adlandırılmıştır, Eski Kifri şimdiki Kifri'nin doğusundadır, Kifri'nin çayı da Kifri tepesi yanından geçerek bu kenti canlandırmıştır. Günümüzde Türkmeneli'nde uygulanmakta olan yanlış siyasetler ve Türkmenler'i yok etme politikası diğer Türkmen bölgeleri gibi Kifri'de de uygulanmaktadır. Bu da Amerikan İngiliz ve müttefik güçleri tarafından desteklenmektedir. Ama buna rağmen Kifri Türkmenleri mücadelesini sürdürmekte, şehitler vermek ve millî davaya yazar, edebiyatçı, sanatçı, ve siyaset adamı yetiştirmekte geri kalmamıştır. Ünlü tarihçilerin bu kasaba hakkındaki araştırmalarına bakılacak olursa, tarihî yer olduğunu, ticari yolların bulunduğunu ve doğal kaynaklarla iç içe olduğu görülebilir. Bunlardan dolayı savaşlara meydan olmuştur. Irak devleti tarafından Kifri kenti bir ticari merkez haline dönmüştür. Ticaret merkezi yedi kilometre güneydedir. Eski Kifri terimi sonradan *Kuşaçopan* adı verilmiştir. *Salahiye* adı ise eski adıdır, bugün de tarihî eserleri bulunmaktadır. Kasabada büyük bir sel ve yıkım olmuştur. Kifri çayının doğusunda Osmanlılar tarafından yapılan cami, okul gibi tarihî eserler de bulunur. Ayrıca, buradaki okulun adı *Karaoğlan* adıyla da anılmıştır. Bu da Babataşlar dağının eteğinde bulunmaktadır. Kent yoğun iç savaşlar yaşamıştır. Romanlılar'la halkı savaşlara girmişlerdir ve komutanları olan Kolia o savaşta yaralanmıştır. Eski Kifri vatandaşları o bölgeyi terk etmişler ve güvenlik dolayısıyla şimdiki yerleşim yeri olan Kifri'nin yerine gelmiş ve Kifri'nin çevresinde siper yapmışlardır. Burada dört kapı bulunmakta olup iki kasabanın doğusu İmam Kapısı olarak bilinir; batısında ise Kerkük Kapısı olarak adlandırırken, güneyinde Bağdat ve kuzeyinde *Şehrezur* Kapısı bulunmaktaydı.

Her kapının bulunduğu yerden diğerk kentlere yol verilmiştir. Hala yaşlı insanlar o kapı adlarını kullanmaktadırlar.

Türkmeneli coğrafyasını oluşturan kentlerden biri olan Kifri ile ilgili bazı bilgilerin aktarılmasını doğru bulduk. Bugün maalesef demografik yapısı değiştirilmiş olsa da aslında daha sonra öğrendiğimiz bilgilere göre, Kifri eskiden beri özbeöz bir Türkmen yerleşim yeridir. Irak'ın çok eski daha doğrusu en eski ilçelerden olan Kifri, tarihin farklı dönemlerinde çeşitli adlarla anılmıştır. Bunlar sırasıyla Kifri, Zengabaad ve Salahiye'dir. Bazı tarihçiler, Farsçada *mamur kent* ve *zenginlerin kenti* anlamına gelen Zengabaad sözcüğünün Kifri'nin en eski adı olduğunu öne sürerken, bazılarına göre de kasaba ilk önce Kifri olarak adlandırılmıştır. Biz de bu son görüşte olanlara katılmaktayız. Çünkü Kifri kelimesinin dayanağını Pers uygarlığından daha eski olan Babil uygarlığı daha doğrusu Babilicede bulmak mümkündür. Bazı kaynaklara göre, Babilliler döneminden beri bir yerleşim yeri olarak Kifri kenti var olup bu dönemde, anılan yerleşim yerinin adı Kimaş imiş. Hatta ünlü Aşur kraliçesi Semiramis döneminde dayanan kalıntılar bugünkü Kifri kenti çevresinde varlığını devam ettirmektedir (Bayatlı, 2014: 9).



1.6. Kifri'nin Nüfusu

Kifri'nin merkez nüfusu 24.000 dolayında iken göçler sonunda 16-18 bine inmiştir. Diğer milletlerin baskısı sonucunda Türkmenler Karatepe'ye göç etmişler. Arap bölgelerine geçmek zorunda kalmışlardır. Kifri'nin 1940-1949 yıllarındaki nüfusunun %99'u Türkmendi. İlk Türkmen göçü 1950 yılında başlamıştır. 1959 yılında birinci Kifri katliamı olmuş, 1970 yılından sonra bölgeye Arap göçü başla. 1991 yılından sonra Araplar Kifri'den geri çekildiler yerlerine Kürtler yerleştiler. Kifri'de Kakeyi, Alevi ve şiyi yoktur. Kifri'nin köylerinde Türkmen, Arap ve Kürtler vardır. Türkmen köylerinde başlıcaları Karatepe, Yalancı, Aştöken, Telnekonar'dır. Kifri'nin en büyük Türkmen aileleri Bayat, Vandavi ve Kuşçulardır (Kalafat, 2001: 181).



Babaşahsuvar Dağı

1.7. Kifri'nin Tarihi

Kifri 1550-1600 yıllarında kurulmuştur. İlk kez Kifri'ye girenler Oğuzhan boyu Kifri'ye gelip Babaşahsuvar dağının altında yerleştiler. Şimdiki küçük mezarın yerindedir. Herşey açısından uygundu; en önemlisi suya yakındır. Dağ yanında olduğu için iyi bir yere sahip olmuşlardı. 1600'den sonra herkes Kifri'ye girdiler. Türkiye'den aşiretler, Dedeler, Kasaplar, Vandaviler geldiler. Sonrada Kifri bir köy haline dönüşür. 1860'ta ilçe olur; Osmanlılar geldikleri zaman Kifri ve Şehrezur'u il

yaptılar, Osmanlılar çıktıkları zaman yine ilçeye dönuştüler. Osmanlılar'ın Kifri'de en önemli eserleri kayseridir, kayseri 1850'de yaptılar, Kaysarı'da 190 dükkan bulunuyormuş. Üç sokaktan oluşmaktadır, Kifri'nin büyük çarşısı Kayseri olmuştur. Alışveriş için herkes Kayseri'ye gidiyormuş, Kayseride 6 han varmış: Kömür han, Hurma han, Küçük Kömür han, Kebab han, Tuz han. Bu hanlar ticari bir yerdi. Kifri ticarete büyük bir yerdir. Ticaret açısından kuzeyi güneye bağlar, iki kapıyı Bağdat ve Onikii- mam kapısını birbirine bağlar, kuzeyden güneye gitmek için Kifri'den Bağdat'a ve Bağdat'tan kuzeye gitmek için Kifri'den geçermiş. Onun için Kifri ticaret merkezi olarak söylenmiştir. Bu durum Osmanlı zamanına kadar sürüyormuş. İkinci önemli yerlerden Kışla, Osmanlılar Kışlayı yaptılar. Neden adı Kışla olur? Çünkü kışlık bir yermiş. Kifri'de olan Osmanlı ordusu o kışlada yatar, sıcak bir yer olduğu için, aynı zamanda erzak ve gıdaları oraya koymuşlardır . Üçüncü yapısı Saray yapısı, 1876 tarihinde Ali İhsan Paşa temelini at yapmaya başladıkları zaman Osmanlılar Kifri'den çekildiler. İngilizler yerlerine yerleştiler. Aynen Osmanlılar'ın haritası üzerine konular. Ali İhsan Paşa Kut'ten Amare'ye kadar yöntirmiş. Sonra Halil Paşa geldi, Ali İhsan Paşa'dan rütbece daha büyüktü. Aralarında bir savaş geçtikten sonra Ali İhsan Paşa Halil Paşayı silahla tehdit edip, Halil Paşa da Ali Paşayı Ermenistan'a nakil etmiştir. 1918'de Osmanlılar Kifri'den çekildi başka milletler Kifri'ye geçtiler. Türkmenler'den önce Yahudiler varmış Yahudiler'in hiçbir zararı yokmuş, Türkmence bile konuşuyorlardır. Çünkü Kifri'de herkes Türkmence konuşmuştur. 1980'a kadar Türkmen çok fazladır. Osmanlılar Kifrid'den çıktıktan sonra Kürtler ve Araplar gelip yerleştiler. 1991'de Kürtler daha fazla oludular. Nedeni Kuveyt Savaşı ve kuzey'de Kürtler'de çatışma olmamıştır, ayrıca 1988'de Anfal olduğunda bütün Kürt köylerinden kifri'ye geldiler. 1991'de yine Kürtler Kifri'ye girip Türkmenler'i sıkıştılar ve

Türkmenler'in çoğu Kifri'den göç etmeye başladılar. Yaklaşık 2000 Türkmen Kifri'den göç ettiler, bir daha dönmediler.



Eski Kifri önceden Salahya olarak adlandırılmıştır. Kifri adı da Osmanlılar tarafından *Kifir ağacın* adına kurulmuştur. Eskiden Kifri'de kifir ağacı varmış. Kifri'de değirmen çoktu, bu değirmenlerin önemi, Kifri'nin suyu fazla olduğundan Kuşa çobandan geliyor. Kuşa çoban bir (su kaynağı) dır. Yağmur suyu, çay suyunu güçlendirir. Suyun çokluğundan dolayı su değirmenleri dolandırdıktan sonra buğda dartımı, arpa, burgul, yarma vb. aynı zamanda elektrik üretimi için de yararlıdır. Degirmenlerden: Hacı Halil

değirmeni, Aşakabak değirmeni, Körpısık değirmeni, Yahudılar değirmeni, Musa Bey değirmeni, kazım Bey değirmeni, Çatal değirmeni, Başa Köşe değirmeni, Molla Ömer değirmeni, Ustalar değirmeni, İbrahim Sunullah değirmeni, Baş değirmeni, Zabıt Yapım Tepesi değirmeni, Usta Mahav değirmeni, Hayder Sunullah değirmeni, Paşakuzhav değirmeni. Nasrullah değirmeni. Bu değirmenler yaklaşık yirmi değirmendir. On sekizi Türkmen değirmenidir. Şimdi değirmenler yoktur. Ama suyun kuvveti o kadar güçlü olmadığı için değirmenlerin işleri kalmamıştır (kaynak kişilerden alınmış).





Kifri Değirmeni

Bağlar niçin çok fazlaymış Kifri'de Boğaz altında iki geriz yapar. Birisi Kifri'nin tüng bağlarına gider, 20, 30 bağdan oluşuyor. Diğeri ise Kifri altından gidip evlere ve sokaklara dağılıyor. Birde Kifri hamamına su gider. Bunların eserî şimdi de vardır. Os-

manlılar çıktıktan sonra bu kaynak suları hiç kimse önemsemedi, kötü bir hale dönüştüler. En büyük bağlar Paşa bağı, Kazı bağı, Nemli bağı, Miri bağı, Kuşkonmaz bağı, Kuşkonmaz demenin sebebi ağaçlar çok uzun ve sık olduğu için Kuş konmuyor bu yere o yüzden kuşkonmaz demişler. Hayara bağı, Mustafa Efendi bağı, Hacı Osman bağı, Zabit bağı, İbrahim bey bağı, Hatala bağı, Said Amed Ağa bağı, İna bey bağı, Hacı Turşu bağı, Hacı Raşit bağı, Halav Dursun bağı, Molla Rağıb bağı, Said Hasan Ağa bağı, Abdulkadir Halusi bağı, Tülki bağı, Yakub bağı, Ömer Ağa bağı. Bahçeler de Kifri’de bulunmaktadır. Bahçeler bağlardan daha küçüktür, herkesin evinde bahçe varmış. Bunlardan Abdullah Usta bahçesi, Ahmet Çelebi bahçesi, Behcet Mubarek bahçesi, Molla Abbas bahçesi, Süleyman Sayteri bahçesi, Hurşit Değirmençi bahçesi, Fatah Bey bahçesi, Muhammed Ali bahçesi, Memet Hacı Sabunçı bahçesi, Ahmet Kıçani Çavuş bahçesi, Muhammed Amin Şirin bahçesi, Muhammed Raşit bahçesi, Mubarek Efendi bahçesi, Samin Kıçani bahçesi, Büyük Musa Bey bahçesi, Said Muhedin bahçesi, Mecit Paşa bahçesi, Vahbi Bey bahçesi, Ferik bahçesi, Şefik Efendi bahçesi, Mufti bahçesi, Yakup Demirçi bahçesi, Sekine bahçesi, Davut Efendi bahçesi, Molla Halil bahçesi, Muhamed Hacı Numan bahçesi, Muhammed Ala Efendi bahçesi, Zanaulfet bahçesi, Molla Methet Çerkez bahçesi, Hacı Semin kıçani bahçesi, Mecit Arap Ali bahçesi, Yumru bahçesi, Zır Gözu bahçesi, Molla Muhammed bahçesi. Bu bahçeler tam Kifri’nin merkezindedir. Geriz suyundan bu bahçelere giderdi, 1991’de Kürtler Kifri’ye girdikleri zaman petrol, doğal gaz yokmuş. Bu durumda bahçedeki tüm ağaçları kestiler ve kökünü çıkartılar ve yakmak için kullandılar. Bu sebeplerden dolayı bahçeler kalmadı.

1.8. Irak Türkmen Ağzlarıyla İlgili Yapılmış Çalışmalar

Irak Türkmen ağzları hakkında günümüze kadar yapılan kitap, makale ve tez çalışmaları bulunmaktadır. Kitap olarak Hidayet Kemal Bayatlı'nın *Irak Türkmen Türkçesi*, Çoban Hıdır Uluhan'ın *Irak Türkmen Ağzı Grameri Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi* ve Habib Hürmüzlü'nün *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü* adlı yayınları sayılabilir. Tez çalışmaları olarak 2019 yılında Irak Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde çekim ekleri adlı yüksek lisans tezinin hazırlandığı görülmektedir. Ağız çalışmalarına baktığımızda ise Erbil ağzının biçim bilgisi 2015 ve 2016 yıllarında iki ayrı yüksek lisans tezinde, Kerkük ağzının biçim bilgisi ise 2019 yılında yüksek lisans tezinde, Telafer ağzının biçim bilgisi ise 2017 yılında yüksek lisans tezinde ve son olarak Tuzhurmatu ağzının biçim bilgisi ise 2020 yılında iki farklı yüksek lisans tezinde çalışılmıştır.

Irak Türkmen ağzların karşılaştırmalı çalışmalarına baktığımızda ise tek bir çalışma karşımıza çıkmaktadır. 2016 yılında Kerkük merkez ağzının diğer Irak Türkmen ağzlarıyla karşılaştırmalı ses bilgisi adlı doktora tezini görmekteyiz.

Irak Türkmenlerinin ağzı bir bütünlük göstermesine rağmen yerleşim yerleri arasında bile birtakım farklı ağız özellikleri vardır. Bu farklılıkların nedeni ise Türkmenler'in Irak'a farklı farklı zamanlarda yerleşmeleri ve farklı Türk bölgelerden gelmiş olmalarıdır. Bilal bu konuda şöyle der: "Irak Türkmenleri halk edebiyatı geleneğine çok önem vermiş ve bu geleneğe ait ürünler günümüze değin aktarılmıştır. Dil alanı ise bilimsel anlamda daha az çalışılmış sahalardan biri olarak kalmıştır. Irak Türkmenleri'nin ağzları hakkında en fazla derleme ve araştırma yapılan bölge Kerkük'tür. Diğer bölgeler ihmal edilmiştir" (Bilal, 2015: 6).

BİRİNCİ BÖLÜM
KARŞILAŞTIRMALI BİÇİM BİLGİSİ
İNCELEMESİ

1. Biçim Bilgisi

Sözcüklerin, biçimbirimlerin yapısını inceleyen dilbilgisi alanıdır. Bu açıdan sözcük birimlerin ve sözcük biçimlerin oluşum süreçlerini, biçimbirimlerin bu süreçteki kuruluşlarını ele alır. Biçim bilgisi, *çekim biçim bilgisi* ve *türetim biçim bilgisi* olarak ikiye ayrılır (İmer- Kocaman- Özsoy, 2011: 52).

Biçim bilimsel sözcük (morphological word) hemen her dilbilgisel işlemde ekleri kullanan Türkçe gibi bağıntılı dillerde sözcük sınırlarını ve sınıflarını belirlemede önemli bir kaynaktır. Çoğu zaman zorunlu olarak taşınan bu ekleri üzerinde bulundurmeyen sözcükler, yapısal anlamda eksik kalır ve sınıflandırılmaz (Balcı, vd, 2012: 21).

1.1. Çekim Ekleri

Ad, sıfat ya da eylem kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği sözcüğü tümce içindeki işlevini belirtici dilbilgisel özelliğini veren eklerdir. Çekim eki, *adlarda durum, cinsiyet, sayı, iyelik eylemlerde kişi, uyum, çatı ve zaman* gösterir (İmer- Kocaman-Özsoy 2011: 72).

1.1.1. Ad Çekimi

Varlıkları ya da eylemleri bildiren, tanıtan kelimeye isim denir (Ediskun, 1985: 104). İsimler tek olan, diğer varlıklara benzemeyen varlıkları karşılayan adlardır. Bu adlar, varlıklara sonradan verilir. Verilen bu isim, özel ismin verildiği kişi veya varlık tanındıktan sonra söz konusu kişi veya varlığı zihnimizde canlandırır ve onunla özdeşleşir.

1.1.1.1. Çokluk Eki

Aslında bir işletme ekidir ancak bu ekin etkisi yalnızca eklendiği adın sınırları içinde kalır ve kapsam alanına yalnızca adların teklik biçimlerini alabilir. Ad çekimi ekleri diye adlandırdığımız öteki işletme ekleri, adlar ile cümlelerin başka bir ögesi arasında ilişki kurdukları için, bunların işlev sınırı kendisini aşarak öteki kelime sınıflarına da uzanmıştır +lar çokluk ekinde ise böyle bir özellik yoktur (Korkmaz, 2009: 257). Kifri Türkmen ağzında çokluk eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Ancak “n” ünsüzüyle biten fiillere 3çokluk şahıs eki getirildiğinde “l” sesi n’ye dönüşür.

Kelemler “kalemler”, *dolablar* “dolaplar”, *yeméhler* “yemekler”, *bostanlar*, *halılar* “yéhudílér méhélési onların adlarına oldu alılar”

➤ *egléncélérdé anya’ maqamat çağınardı* “eğlencelerde farklı makamlar söylenirdi” (7/23)

➤ *Kifri’dé ‘ayayílér arasında ‘ilaqat çoñ kıyatlimiş* “Kifri’de aileler arasında çok iyi bir bağ vardı” (9/1)

➤ *hañlarda bélé kãldılar çıñmadılar* “ orada olan insanlar yerlerinde kalıp çıkmadılar” (11/24)

➤ *yeméh içméh özlari giyatırardılar bízimçi* “Bizim için kendleri yemek ve içecek getiriyorlardı” (8/36)

➤ *onıñın İngiliz seýez kifri Türkméléri* “Onın için İngiliz kifri Türkmenleri sevmez” (1/9)

1.1.1.2. Soru Ekleri

Cümleyi soru biçimine sokan “*mi*” soru edatı, fiillerde belirsiz geçmiş zaman, şimdiki zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, gereklilik kipinde ve isimlerin soru biçimlerinde kişi ekinden önce gelir (Barın - Demir, 2008: 130).

Irak Türkmen ağzında genel olarak *evet*, *hayır* cevabı isteyen sorular için soru eki bulunmamaktadır. Sorular vurgu ile yapılmaktadır.

- *Ānay bugūn gēlī?* “Annen bugün gelecek mi? (mdd)
- *Yārın bazāra gedysey?* “yarın çarşıya gidiyor musun?” (mdd)

1.1.1.3. İyelik Ekleri

İsmin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya nesneye ait olduğunu ifade eden işletme ekleridir (Ergin, 2003: 294).

Kerkük, Erbil, Kifri, Telafer ve Tuzhurmatu ağızlarında iyelik eklerinin çekimi teklik birinci, teklik üçüncü, çokluk birinci ve çokluk üçüncü şahıslarda aynı görülürken teklik ve çokluk ikinci kişilerde Kerkük ve Erbil ağızları, Telafer ve Tuzhurmatu olarak iki gruba ayrılmaktadır. Tuzhurmatu ağzının en belirgin özelliklerinden biri de tıpkı Diyarbakır Bismil ağzında olduğu gibi 2. teklik ve 2. çokluk kişilerde sağır *n* sesinin /y/ olmasıdır (Sökmen, 2011: 54). Kifri Türkmen ağzında birinci tekil kişi, üçüncü tekil kişi, birinci çoğul kişi, ve üçüncü çoğul kişi iyelik ekleri Türkiye Türkçesi ile aynıdır. Fakat ikinci tekil kişi ve ikinci çoğul kişi ekleri değişikliğe uğramıştır. Ekler aşağıda verilmiştir. Örneğin:

Kişi	Tekil	Çoğul
1. Kişi	-(I) m	-(I) mIz
2. Kişi	-(I) y	-(I) yIz
3. Kişi	-(I) Sı	- lArI

1. kişi tekil -m: *yadım, bāşım, arwādım, arḥādaşım, nenem, dāyım*

2. kişi tekil -(I)y: *ayağıy “ayağın”, dişiy “dişin”, uşağıy “çocuğun”*

3. kişi tekil -(I) sı, si: *ādı, uşağı “çocuğu”, néésı “annesi”, āşı, parası, şorbası, başı, yaşı, kardaşı, oğlu, ḥélési “teyzesi”* (mdd)

1. kişi çoğul -(I)mIz: *ānamız, namazımız, ḥususiyetimiz, toyımız, damlarmız*

2. Kişi çoğul -(I)yIz: *ānayız, kıziyız, yanıyız, yemēgiyız, apārdıyız*

3. Kişi çoğul -lAr: *işléri, bağçaları, ceddeléri, méktépléri*

➤ *Dedim néné néçi **dişi** kırınıptı?* “anne niye dişin kırılmış dedim?” (7/3)

➤ *Dörd gün **bayramımız** bélé gidérdi* “dört gün bayramımız bu şekilde olurdu” (mdd)

1.1.1.4. İlgi Eki

Eklendiği adla başka bir ad arasında ilgi bağı kuran ad ismin -(n) In, ekini almış durumudur (Korkmaz, 2009: 23).

➤ *İndinín uşahları çoḥ nérıhattılér* “bugünkü çocukları çok yaramazlar” (mdd)

➤ *ḵonşılar bırıbirinin uşağını béslédiler* “komşular birbirinin çocuğunu büyütüyorlardı” (5/1)

1.9.1.1. Çokluk Eki +lAr

Aslında bir işletme ekidir. Ancak bu ekin etkisi yalnızca eklendiği adın sınırları içinde kalır ve kapsam alanına yalnızca adların teklik biçimlerini alabilir. Ad çekimi ekleri diye adlandırdığımız öteki işletme ekleri, adlar ile cümlelerin başka bir ögesi arasında ilişki kuradukları için, bunların işlev sınırı kendisini aşarak öteki kelime sınıflarına da uzanmıştır +lar çokluk ekinde ise böyle bir özellik yoktur (Korkmaz, 2009: 257).

1.9.1.2. İyelik Eki

İsmin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya nesneye ait olduğunu ifade eden işletme ekleridir (Ergin, 2003: 294).

- Öz ‘umrımın gördüğüm kadarı “Gördüğüm Kendi yaşıma kad” (9/40)
- Türkmén miléti nişı bélé dağındı “Türkmen milleti niçin böyle dağıldı” (9/57)
- çoḥ sürmézdí kiyabın kesérdílér “Çok fazla sürmezdi nişanlanırdıl” (2/14)
- Top edérdiḥ onda oynardıḥ “Top yapıp oynardık” (11/11)

1.9.1.3. İlgi Eki

Bu hâldaki adlar sahip olanı, tabi olunanı, kapsayanı gösterirler ve bir sahip olunanı olanı, kapsananı gerektirirler (Banguoğlu, 1974: 328).

- *Usta aḥmed ruḳiya bibımın babasının daysıdı* “usta ahmed rükiye baba annemin daysı idi” (9/1)
- *Ménim ḳdaşım ḥüsen yaşıdı* “benim hüseyin kardeşinin yaşıdaydı” (5/2)

1.9.1.4. Durum

Adlar ve ad yerine kullanılan kelimeler, kelime öbekleri ve cümlede değişik biçimlerde bulunabilir Bu durumları gösteren eklere “Ad Durum Ekleri” denir (Barın -Demir, 2008: 98)

➤ *hakim kızın üzün görmézidí* “hakim kızın yüzün görmezdi” (2/15)

➤ *kız durardı ‘aba peçeyden* “kız baş örtüsüyle dururdu” (2/16)

1.1.1.5. Durum Ekleri

Adlar ve ad yerine kullanılan kelimeler, kelime öbekleri ve cümlede değişik biçimlerde bulunabilir. Bu durumları gösteren eklere “Ad Durum Ekleri” denir (Barın -Demir, 2008: 98).

Bir adın bağımlı olduğu başka ilişkisini bir süreç içerisinde gösteren eklerdir. Kifri Türkmen ağzında isim durum ekleri şunlardır:

1.1.1.5.1. Yalın Durum

Adın cümlede anlam ilişkisi yönünden başka kelimeye bağlı olmayan yalın durumdur (Korkmaz, 2009: 267).

İsmin, herhangi bir hal eki almamış durumudur.

ey, ağac, su, teppe, ataş, sayāra

Kifri Türkmen ağızında bazı durumlarda yalın haldeki bir sözcüğe ek ilave edildiğinde son hecedeki ünlü uzar.

Ādı, dāmi, Qāşı, dermēni

1.1.1.5.2. Belirtme Durumu

İsmin (-ı, -i, -u, -ü) eklerini alan sözcüklerdir. Ünlüyle biten sözcüklere -(n)I eki eklenir ve bazı durumlarda da ünlüyle biten sözcüklere yardımcı “y” sesi getirilir, cümlede geçişli fiilin etkisi altında kalan adın içinde bulunduğu durumdur (Korkmaz, 2009: 24).

- *Oğlan ıstédıǵı kıızı bégénséydi* “oğlan istediği kıızı beğenseydi” (2/1)
- *eyi sattıh* “evi sattık” (mdd)

1.1.1.5.3. Yönelme Durumu

Türkiye Türkçesiyle aynıdır. Ünlü uyumuna uyarak ünsüz ile biten sözcüklere +a/+é, ünlü ile bitenlere de +ya/+yé biçiminde eklenir. Kelime gruplarında ve cümlede adı fiile yönelme ve yaklaşma işlevi ile bağlayan durumdur (Korkmaz, 2009: 24).

- *Bir kónşı hısmı yollardılar o eyé bahsılar ey sahabı eydédi* “bir komşu ya da bir akraba o eve gönderilip ev sahibi evde mi diye” (2/4)
- *Bu dünyaya bildirih kimdi bizim soyumuz* “bu dünyaya bildireceğiz kimdir bizim soyumuz” (12/50)
- *Üçidé giyaldılér Türkman başına* “Üçüde Türkmenin başına geldiler” (11/65)

1.1.1.5.4. Bulunma Durumu

Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendi içinde cereyan ettiğini ifade etmek için isim lokatif halinde bulunur. Fiilin cereyan ettiği yeri gösteren, böylece bir bulunma ifade eden lokatif haline girmek için de isimler daima ek alırlar, bu ek ise lokatif ekidir (Ergin, 2003: 311).

Fiildeki oluş ve kılışın yerini bildiren durumdur (Korkmaz, 2009: 24). Bulunma hâli Kifri ağzında *-da, -de*'dir.

- *millétindé gözím yar* “milletinde gözüm var” (12/53)
- *bazarında malım yar* “çarşısında malım var” (12/55)
- *her eydé bir bahça yârimiş* “her evde bir bahçe yarmış” (1/22)

1.1.1.5.5. Ayrılma Durumu

Eklenildiği adda, fiilin gösterdiği işin kendinden uzaklaştığını gösterme durumudur (Korkmaz, 2009: 24). Ayrılma durumu Kifri ağzında ayrılma eki *-dan, -den, -tan, -ten* ekleri kullanılarak yapılmaktadır.

Ağaçtan, etten “etten”, döğışten “kavgadan”, toydan “dügünden”

- *Biz bu yoldan dönmérîh* “biz bu yoldan dönmeyeceğiz” (12/51)
- *İçardan yaralıyam rabi çıhsın tütünü* “içerden yaralıyım rabbim çıkartsın dumanı” (9/13)
- *eydén bir sés çıhtı* “evden bir ses çıktı” (mdd)

Ayrılma ekleri bazı durumlarda ilgi durumu fonksiyonundadır. *-dAn, -tAn* ekleri yerine *-nAn* eki kullanılır.

Onnan “ondan”, bunnan “bundan”

1.1.1.5.6. Vasıta Durumu

İsmin *-nAn (dAn)* vasıta hâl ekini almış durumdur. Kifri ağzında vasıta eki yazı dilinde olduğu gibi *-n*'dir. Adını belirttiği varlık veya nesnenin fiildeki harekette “*aracı*” olarak kullandığını gösteren durumdur (Korkmaz, 2009: 25). *Adamnan* “*adamlar*”

- ‘*alam sayaradan yaridi hayyannan kaçırıldı*’ “insanlar bazı araba ile bazıları hayvan ile göç ederler” (8/28)
- *sayaraydan gidérdih Kifriyé*. “araba ile Kifriye gidiyorduk” (mdd)
- *éyél attan séfêr ediptilér* “eskiden şehirler arasında at ile siyahet etmişler” (mdd)

1.1.1.5.7. Yön Gösterme Ekleri

Bazı ad durum ekleri adlarla kalıplaşarak söz yapımında kullanılmıştır.

+ArI: “yuk+arı” *yuhārı* (mdd)

+rA: “son+ra” *sora* (mdd)

1.2. Eylem Çekimi

Tüm eylem tabanlarına gelebilen *kip*, *kişi*, *olumsuzluk* ve *ek eylem* eklerinin çekimidir.

1.2.1. Basit Çekimler

Kendi içlerinde daha basit anlamlı öğelerden ayrılmayan kök fiillerdir (Korkmaz, 2003: 528).

1.2.1.1. Şimdiki Zaman

Fiilin gösterdiği iş, oluş ve hareketin başlanıp şimdiye dek devam ettiğini belirten ektir. Bu kipin eki *-yor*’dur. Bu ek hem şekil hem zaman ifade eden eklerdendir. Şekil eki olarak bildirme, zaman olarak ta şimdiki zamanı belirtir (Vural, böler, 2011: 241). Kifri ağzında şimdiki zaman eki en çok değişiklik gösteren eklerden biridir. Türkiye Türkçesinde kullanılmakta olan “*-yor*” eki Kifri ağzında şimdiki zaman kipi için *-r, -ır/-ir, -ır/-ir* eki sadece teklik 3. kişi çekiminde görülmektedir. Kerkük ve Erbil ağızlarında şimdiki zamanın çekimi *-Ir* ekiyle yapılır. Çekimde 1. Teklik, 3. teklik, 1. çokluk, 2. çokluk ve 3. çokluk kişilerde ağızlar arasında farklılık görülmezken 2. teklik kişilerde Kifri, Kerkük ve Erbil olarak iki gruba ayrılmaktadır.

Teklik Olumlu

- | | |
|--------------------------|------------------|
| 1. Kişi: <i>āl-ır-am</i> | <i>ğēl-ir-ém</i> |
| 2. Kişi: <i>āl-ı-sai</i> | <i>ğēl-ı-séi</i> |
| 3. Kişi: <i>āl-ır-ı</i> | <i>ğēl-ir-ı</i> |

Çokluk Olumlu

- | | |
|---------------------------|-------------------|
| 1. Kişi: <i>āl-ır-ıh</i> | <i>ğēl-ir-ıh</i> |
| 2. Kişi: <i>āl-ı-sız</i> | <i>ğēl-ı-sız</i> |
| 3. Kişi: <i>āl-ıl-lar</i> | <i>ğēl-ıl-lér</i> |

➤ *Bazārdan hurma āliram* “çarşıdan hurma alıyorum” (mdd)

➤ *Dünénéndi oħuram indiyé kadar* “düünden beri okuyorum (mdd)

➤ *Dırı* onda *bıldım sotıdı* “o zaman fark ettim sotuymuş diyor” (9/12)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere teklik 3. kişiye *-ır/-ir* eki getirilmiştir. Bu ekle ilgili Muharrem Ergin şöyle düşünmektedir: “Bu ek, *-Ir*’ın genişlemiş

şeklidir. Anadolu ve Rumeli ağzılarında -yor şimdiki zaman ekini bir -orı şekli vardır. *Geliyoru, dikeyoru* misallerinde olduğu gibi. Bu, -yor ekinin bir evvelki safhasından ibarettir. -orır 'ın sonundaki /r/ düşmüştür. Fakat /l/ muhafaza edilmektedir (Ergin, 1981: 201).

Teklik

1. Kişi: *āl-l-am/ āl-l-am* “alıyorum”, *gōrín-ír-ém /gōrín-n-ém* “görünüyorum”
3. Kişi: *āl-ır-/ āl-l-ı* “alıyor”, *gōrín-ír-í /gōrín-n-í* “görünüyor

Çokluk

1. Kişi: *āl-ır-ıh/ āl-l-ıh* “alıyoruz”, *gōrín-ír-ih/ gōrín-n-ih* “görünüyoruz”

Sonu geniş ünlülerle biten bazı eylem kök ve gövdeleri şimdiki zaman kipi ekini aldığında eylemdeki geniş ünlü daralır ve zaman ekindeki ünlü de düşer. *anna- ān-nırı “anlıyor”, isté- istí-rí “istiyor”*

Şimdiki zaman kipinin olumsuzu -ma/-mé ekiyle oluşturulur. Fakat bu kipi olumsuzu çekimlenirken geniş zaman kipinin tersine, şimdiki zaman ekinin varlığını koruduğu için ünlü çatışmasını gidermek amacıyla olumsuzluk ekindeki *a, é* ünlüleri düşer:

Teklik Olumsuz

1. Kişi: *āl-m-ır-am* *gēl-m-ír-ém*
2. Kişi: *āl-m-ı-san* *gēl-m-í-sén*
3. Kişi: *āl-m-ırı* *gēl-m-í-rí*

Çokluk Olumsuz

1. Kişi: *āl-m-ır-ıḥ* *ġēl-m-ír-íḥ*
2. Kişi: *āl-m-ı-sız* *ġēl-m-í-síz*
3. Kişi: *āl-m-ıl-lar* *ġēl-m-íl-lér*

- *ḥéz etmillér* *özínén* “onu sevmiyorlar” (11/17)
- *Mén né yírém híç toḥ olmıram* “ben ne kadar yesem hiç doymuyorum” (mdd)
- *ġēldí bir köyé dēdí malla istēmísız?* “Bir köye gelip hoca istemiyor musunuz diye sordu (mdd)
- *Ona híçbir şey yermillér* “ona hiçbir şey vermiyorlar” (mdd)

1.2.1.2. Geniş Zaman

Geniş zaman her zaman dilimini anlatan kiptir. Geniş zamanın ana fonksiyonu bütün zamanları ifade etmektir. Böylece geniş zaman, geçmiş zaman, şimdiki ve gelecek zaman arasında gidip gelen bir esnekliğe sahiptir. Bu yüzden her zamanı kapsayan anlatımlar genellikle bu kiple yapılır (Vural, Böler, 2011:244). Kifri ağzında geniş zaman kipi için *-r, -ar/-ér* eklerinin yanı sıra *-ır/-ír* ekleri de kullanılmaktadır. Bunlardan *-r* eki genellikle ünlüyle biten birden çok heceli eylem kök ve gövdelerine getirilmektedir: *anna-r* “anlar”, *başla-r* “başlar” *yērí-r* “yürür”, *parla-r* “parlar” (mdd) Kerkük ve Erbil ağızlarında geniş zamanın çekimi *-Ar* ekiyle yapılır. Ek ünsüzle biten birden çok heceli eylem kök ve gövdeleriyle ünsüzle biten bazı tek heceli eylemlere *-ır/-ír* biçiminde eklenmektedir: *bılín-ír* “bilinir” (mdd), *āsıl-ır* “asılır” (mdd), *āyıl-ır* “dökülür” (mdd), *bılān-ır* “bulanır” *-ar/-ér* eki ise genellikle ünsüzle biten tek heceli eylem kök ve gövdelerine getirilir: *at-ar* “atar”, *düş-ér* “düşer” Kifri

Türkmen ağızında ünsüzle biten çoğu eylem kök ve gövdeleri, geniş zaman kipinin her iki tür ekini alabilmektedir: *alı* “*alır*”

➤ *Méktéptén pastan gıyalírem eyé* “okuldan eve otobüs ile dönürüm” (mdd)

➤ *Madéni olmağ yahtıt isér* “kültürlü olmak zaman ister” (9/72)

➤ *Gidardıg yapışırdıg eliné ayağına* “gidip eline ayağına yapışırdık” (9/5)

1.2.1.3. Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zaman genellikle fiilin bildirdiği iş, oluş ve hareketin anlatıldığı andan bir süre öncesinden bitmiş olduğunu gösteren bir zamanı anlatır. Aynı zamanda bu kipte işi, oluşu anlatan kişi birebir olaya tanık olan kişidir. Bu kipi eki -*dı/-dí* görülen geçmiş zaman kipi için -*dı/-dí*, -*tı/-tí* eki kullanılmaktadır. Bu ekin hareketin görülen geçmiş zamanda ortaya çıktığını belirten bir şekil ve zaman ekidir (Vural, Böler 2011: 239).

Bu ek, ünlü ve ünsüz uyumuna uyar, teklik 2. kişi dışında yuvarlak biçimi bulunmamaktadır. Kerkük ve Erbil ağızlarında görülen geçmiş zamanın çekimi -*DI* ekiyle yapılır.

Teklik Olumlu

- | | | | | |
|----------|----------------|-----------------|-----------------|-----------------|
| 1. Kişi: | <i>al-dı-m</i> | <i>gêl-dí-m</i> | <i>bāh-tı-m</i> | <i>get-tí-m</i> |
| 2. Kişi: | <i>al-dí</i> | <i>gêl-di</i> | <i>bāh-tí</i> | <i>get-ti</i> |
| 3. Kişi: | <i>al-dı</i> | <i>gêl-dí</i> | <i>bağ-tı</i> | <i>get-tí</i> |

Çokluk Olumlu

1. Kişi: *al-dı-ğ/ al-dı-ğ-ın* *gêl-dı-ğ/ gêl-dı-ğ-ın* *bāğ-tı-ğ/ bāğ-tı-ğ-ın* *get-tı-ğ/ get-tı-ğ-ın*
2. Kişi: *al-dı-y-iz* *gêl-dı-y-iz* *bāğ-tı-y-iz* *get-tı-y-iz*
3. Kişi: *al-dı-lar* *gêl-dı-lér* *bāğ-tı-lar* *get-tı-lér*

Teklik 2. kişi çekimindeki *-di/-dí*, *-ti/-tí* ve iyelik kökenli teklik 2. Kişi eki *-i*, görülen geçmiş zaman ekindeki *-ı, -í* kullanılmaktadır.

Kifri Türkmen ağzında Çokluk 1. kişi çekimindeki *-di/-dí* sonrasında *ın, ín* ekini eklenmektedir. *Gettiğın, gördiğın*

Kurallı olarak öğrenilen geçmiş zaman eki olan *-mış/-míš*, *-ıp/-íp*, aşağıdaki örneklerde görülen geçmiş zaman kipi yerine kullanılmıştır.

- *Onnan sora kaçtığın kocam gilinnén ayırdığın* “ondan sora dedem evinden ayrılıp kaçtık” (8/32)
- *isma ‘il bégın kızı gèldí Kifrí’yé* “ismail beyin kızı Kifri’ye geldi” (1/1)
- *apardım öziní şeh ‘Ata yanna* “şeh Ata yanına götürdüm (1/2)
- *yedí kardaş üç bacidílér* “yedi erkek ve üç kız kardeştiler” (5/1)
- *Usta aħmad öldi, naca olsı gömdih* özını “usta ahmet öldü, nasıl olsa kendisini gömdük” (9/6)
- *Orda arħadaşlara diyardih* birdené pırınc giyatıırsı “orada arkadaşlara söylüyorduk biriniz pirinç getirsin” (11/13)

1.2.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Bu kipte hareketin anlatıldığı zamandan önce gerçekleştiğini ifade ederken bu oluşa kişinin bizzat tanık olmadığı birinden duyduğu, öğrendiğini bildiren bir kiptir. Bu ek te hem şekil hem zaman ifade etmektedir (Vural, Böler, 2011: 241). Kifri Türkmen ağzında bu zaman kipi için *-mış/-miş*, *-ıp/-ip* ekleri kullanılmaktadır. Ünlü uyumuna uyar ve *-mış/-miş* eki sadece teklik ve çokluk 1. kişilerde kullanılır.

Kerkük ve Erbil ağızlarında öğrenilen geçmiş zamanın çekimi *-IP*, *mIş* ekleriyle yapılır. 3. teklik ve çokluk kişilerde hareketin bittiği ve kesinlik kazandığı halde *-XbtX* kullanılır (Sökmen, 2011: 54).

Teklik Olumlu

- | | |
|---------------------------|-------------------|
| 1. Kişi: <i>āl-mış-am</i> | <i>ğēl-mış-ém</i> |
| 2. Kişi: <i>āl-ıp-san</i> | <i>ğēl-íp-sén</i> |
| 3. Kişi: <i>āl-ıp</i> | <i>ğēl-íp</i> |

Çokluk Olumlu

- | | |
|---------------------------|-------------------|
| 1. Kişi: <i>āl-mış-ıh</i> | <i>ğēl-mış-ih</i> |
| 2. Kişi: <i>āl-ıp-sız</i> | <i>ğēl-íp-síz</i> |
| 3. Kişi: <i>āl-ıp-lar</i> | <i>ğēl-íp-lér</i> |

- *Özım hamamı görmışém çoğ hoşidí* “kendim hamamı görmüşüm çok güzeldi” (4/5)
- *Bu bazarı hiç görípsíz?* “bu çarşayı hiç görmüş müsünüz?” (mdd)
- *Çünkü nizam göríplér* “çünkü sistem (kural) bilmişler” (9/71)
- *Bir kız yaridí sota adına bir kızimış dirí* “bir kız varmış sota adına derler” (9/1)
- *O yahıt miskinimış ‘alam* “eskiden insanlar iyi nyetlimişler” (9/2)
- *Göríp déylét kırıp* “devlet kurup dünyayı görmüş”(11/57)

-*ip/-íp* eki ünlüyle biten bir eyleme bağlandığında araya -y- kaynaştırma ünsüzü girer: teklik ve çokluk 3. kişi eklerinin -*tı/-tí* bildirme eki ile genişletilmiş olarak kullanılan bolca örnekleri vardır:

- ***Diptí sotını uydurun manımçın*** “sotu ile evlendirin bizi demiş” (9/2)
- ***kar dağda cóh yağıptı*** “Dağa çokça kar yağmıştır” (mdd)
- ***konşımız bahardı nénési né yeméği edíptí*** “komşumuz bakardılar anneleri hangi yemekleri yapmış” (11/16)

Kurallı olarak öğrenilen geçmiş zaman eki olan -*mış/-míš*, -*ip/-íp*, aşağıdaki örneklerde görülen geçmiş zaman kipi yerine kullanılmıştır:

Öğrenilen geçmiş zaman kipinin olumsuzu -*ma/-mé* ekiyle yapılır Bu ekteki ünlüler kendisinden sonra getirilen -y- kaynaştırma ünsüzünün daraltıcı etkisiyle -*mı/ -mí* biçimine girer:

Teklik Olumsuz

1. Kişi: *al-mā-mış-am* *gél-mě-míš-ém*
2. Kişi: *āl-mı-y-ıp-san* *gěl-mí-y-íp-sén*
3. Kişi: *āl-mı-y-ıp* *gěl-mí-y-íp*

Çokluk Olumsuz

1. Kişi: *al-mā-mış-ıh* *gél-mě-míš-ih*
2. Kişi: *āl-mı-y-ıp-sız* *gěl-mí-y-íp-síz*
3. Kişi: *āl-mı-y-ıp-lar* *gěl-mí-y-íp-lér*

- ***Özímén kúrmamışam*** *özini bu résmí bír íştí* “kendi kendime burayı kurmadım resmi bir şekilde kurdum” (10/1)

➤ *Né ‘acab bizim kocalarmız **démíplér** bízé* “nasıl bizim dedelerimiz bize söylememişler” (10/4)

1.2.1.5. Gelecek Zaman

Bu kip hareketin, oluşun gelecekteki, ilerleyen bir zamanda gerçekleşeceğini bildiren kiptir. Gelecek zamanda bu olayın kesin bir şekilde olacağını ifade eder. Bu kipi eki *-acar* şeklindedir. Bu ek hem şekil hem zaman ifade eder ve olayın ileride kesin olarak gerçekleşeceğini bildirir. Bu ek ünlü ile biten kelimelere “y” kaynaştırma ünsüzünden sonra gelir, ünsüzle biten kelimelerde ise doğrudan gelmektedir (Vural, Böler, 2011: 243). Eski Türkçede gelecek zaman kipi için kullanılan ekler günümüzde Kifri ağzında kullanılmamaktadır. Bunun yerine geniş ve şimdiki zaman kipleri için kullanılan *-(X)r* ekine başvurulmuştur. Bu Yüzden *-(X)r* ekini almış eylemlerin hangi kipini ifade ettiğini anlamak için eylemin geçtiği bağlamı iyi bir biçimde kavramak gerekir *-(X)r* ekini almış eylemlerin ifade ettiği zaman kipleri arasında karışıklık olmasın diye çoğu zaman eylemin önünde bazen de ardında bir zaman belirteci kullanılmıştır. Eğer *-(X)r* ekini almış eylem gelecek zaman göstermek istiyorsa yanında gelecek zamanı bildiren bir zaman belirteci kullanılır.

Kerkük ağzında gelecek zamanın çekimi *-AcAğ* ekiyle yapılırken, Erbil ağzında ise bu çekim *-Ar* ekiyle yapılır.

Teklik Olumlu

- | | |
|--------------------------|------------------|
| 1. Kişi: <i>al-ar-am</i> | <i>gél-ér-ém</i> |
| 2. Kişi: <i>al-a-san</i> | <i>gél-é-sén</i> |
| 3. Kişi: <i>al-ar</i> | <i>gél-ér</i> |

Çokluk Olumlu

1. Kişi: *al-ār-ıḥ* *gél-ér-ıḥ*
2. Kişi: *al-ā-sız* *gél-ē-sız*
3. Kişi: *al-al-lar* *gél-él-lér*

➤ *Yerdén suyu çıḥadaram **ḳoyaram** babaşahşyardan ansın memléketé* “yerden suyu çıkartıp babaşahsuvardan insin memleket içine” (9/3)

➤ *Bu dünyaya **bildiriḥ** kimdi bızım soyumuz* “bu dünyaya bildiriyoruz kimdir bizim soyumuz” (12/50)

➤ *Yārın bazarā **gedérém*** “yarın çarşıya gideceğim” (mdd)

➤ *Bu héfté giyélsın imtiḥénléré **başlarıḥ*** “gelecek hafta sınavlara başlayacağız” (mdd)

Gelecek zaman kipinin olumsuzu tamamen geniş zaman kipinin olumsuzu gibidir:

Teklik Olumsuz

1. Kişi: *al-ma-m* *gél-mé-m*
2. Kişi: *al-ma-san* *gél-mé-sén*
3. Kişi: *al-maz* *gél-méz*

Çokluk Olumsuz

1. Kişi: *al-mar-ıḥ* *gél-mér-ıḥ*
2. Kişi: *al-ma-sız* *gél-mé-sız*
3. Kişi: *al-maz-lar* *gél-méz-lér*

➤ *şu ‘lé yérér **hiç sönmez*** “alev alev yanar hiç sönmez” (12/11)

➤ *Bakubadı ilimiz **unutmarıh** dilimiz* “Bakubadı ilimiz dilimizi unutmayacağız”

(12/49)

➤ *Bu yoldan **dönmérih** héktir bizi yolumuz* “bu yoldan dönmeyeceğiz haktır bizim yolumuz” (12/51)

➤ *déylét bunidé **getméz** ögé* “devlet bununla öne gitmez” (9/72)

1.3. Tasarlama Kipleri

Bu kipler, daha gerçekleşmemiş olan, ancak gerçekleşmesi *istek, emir, şart* ve *gerekliklik* şekillerinde tasarlanan kiplerdir (Korkmaz, 2003: 647).

1.3.1. Emir Kipi

Tasarlanan hareketin emir şeklinde ifade eden kiptir. Emir kipinde fiil kök veya gövdesine getirilen kip aynı zamanda şahsı da karşılamaktadır. Bundan dolayı her şahıs için ayrı bir emir eki vardır. Sadece 3. çokluk çekimi ve 3. teklik çekiminde kip ekine *-lar* çokluk ekinin getirilmesiyle karşılanır (Vural, Böler, 2011: 250). Ker- kük ve Erbil ağızlarında emir kipinin çekiminde 1. Teklik, 1. çokluk ve 3. çokluk kişi- ler arasında farklılıklar görülmez. Teklik 2. kişide bu çekim *-gInAn* ekiyle veya eksiz yapılır. Çokluk 3. kişinin çekimi *-In* ekiyle yapılır Kifri Türkmen ağzında kişilere göre çekimi aşağıda gösterilmiştir:

Teklik Olumlu

1. Kişi: *āl-ı-m* *gēl-i-m*

2. Kişi: *āl-Ø* *gēl-Ø*

3. Kişi: *āl-sın* *gēl-sın*

Çokluk Olumlu

1. kişi: *al-a-ḥ/ al-ā-ḡın* *gél-é-ḥ/ gél-ē-ḡın*

2. kişi: *āl-ın* *gêl-ın*

3. kişi: *āl-sın-lar* *gêl-sın-lér*

➤ *Düşman altun olsada **gir** gözine **kaḥ yerí*** “düşman altun olsa da gir gözüne kalk yürü” (12/60)

➤ ***Çağırın** kız sotunu **girsín** kara potunu* “çağırın kız sotunu girsin kara ayakkabısını” (9/12)

➤ *İçerdén yaralıyam rabi **çıḥsın** tütünü* “içerden yaralıyım rabim çıkartsın tütünü” (9/13)

➤ *Çaydan su **giyétírsín*** “kaynaklardan su getirsin” (9/3)

Emir kipinin olumsuz -ma/-mé ekiyle yapılır:

Teklik Olumsuz

1. Kişi: *āl-mı-y-ım* *gél-mí-y-ím*

2. Kişi: *al-ma* *gél-mé*

3. Kişi: *al-mā-sın* *gél-mé-sín*

Çokluk Olumsuz

1. Kişi: *āl-mı-y-a-ḥ/ āl-mı-y-ā-ḡın* *gél-míy-é-ḥ/ gél-mí-y-é-ḡın*

2. Kişi: *al-mā-yın* *gél-mé-yín*

3. Kişi: *al-mā-sın-lar* *gél-mé-sın-lér*

➤ *Gecé gec **yatma*** “gece gec vakite uyuma” (mdd)

➤ **Dâlma** *şirîn uykuya, uyku yakışmaz sizé* “fazla uyuma hiç bir şeyden haberin olmasın, fazla uyumak yakışmaz size” (12/29)

➤ **Yatma** *uyan qardaşım* “uyuma uyan kardeşim”(12/1)

1.3.2. Şart Kipi

Hareketin, oluşumun şart şeklinde ifade edildiğini, şart olarak düşünüldüğünü belirten tasarlama kipidir. Fiil kök ve gövdelerine -sA eki getirilerek oluşturulan şart kipi için kaynaklarda *dilek*, *şart kipi*, *koşul kipi*, *temenni kipi* gibi terimlerde kullanılmıştır (Vural, Böler, 2011: 251). Kifri, Kerkük ve Erbil ağızlarında şart kipi -sA ekiyle yapılır.

Teklik Olumlu

- | | |
|--------------------------|-----------------|
| 1. Kişi: <i>get-sé-m</i> | <i>sat-sa-m</i> |
| 2. Kişi: <i>get-sé-y</i> | <i>sat-sa-y</i> |
| 3. Kişi: <i>get-sé</i> | <i>sat-sa</i> |

Çokluk Olumlu

- | | |
|-----------------------------|--------------------|
| 1. Kişi: <i>get-sé-ḥ</i> | <i>sat-sa-ḥ</i> |
| 2. Kişi: <i>get-sé-y-iz</i> | <i>sat-sa-y-iz</i> |
| 3. Kişi: <i>get-sé-ler</i> | <i>sat-sa-lar</i> |

➤ *Bayat köylérindé kim deséydí mén ‘arab dögilém köyí iḥardı başlarına* “bayat köylerinde ben Arap değilim deseydi köyü yıkardılar başlarına” (10/3)

➤ Bu kitaplardan nanca **istésém** *médé téyz* ‘*edérém*’ “bu kitablardan ne kadar istesem paylaşabilirim” (10/12)

Şart kipinin olumsuzu için *-ma/ -mé* eki kullanılır:

Teklik Olumsuz

1. kişi: *get-mé-sé-m* *sat-ma-sa-m*

2. kişi: *get-mé-sé-y* *sat-ma-sa-y*

3. kişi: *get-mé-sé* *sat-ma-sa*

Çokluk Olumsuz

1. kişi: *get-mé-sé-ḥ* *sat-ma-sa-ḥ*

2. kişi: *get-mé-sé-yíz* *sat-ma-sa-yíz*

3. kişi: *get-mé-sé-lér* *sat-ma-sa-lar*

➤ Bu yurdu kim başarır *égér bíz olmasaḥ* “Eğer bizler olmazsak kim bu yurdu koruyup yönetir” (mdd)

1.3.3. İstek Kipi

Tasarlanan hareketin istendiğini belirten kiptir. Bu kişi istek şeklinde bir tasarlama ifade eder, dilek bildirir (Vural, Böler, 2011: 247). Kifri, Kerkük ve Erbil ağızlarında istek kipinin çekimi *-a, -e* ekleriyle yapılır. Kerkük ağzında teklik 1. ve çokluk 3. kişilerde istek kipinin çekimi genel olarak emir kipleriyle yapılır.

Teklik Olumlu

1. Kişi: *al-a-y-ım* *gél-é-y-ím*

2. Kişi: *al-a-san* *gél-é-sén*

3. Kişi: *al-sın* *gél-sín*

Çokluk Olumlu

1. Kişi: *al-a-ḥ/ al-a-ḡın* *gél-é-ḥ/ gél-é-ḡın*

2. Kişi: *al-a-sız* *gél-é-síz*

3. Kişi: *al-sın-lar* *gél-sín-lér*

➤ *istíriḥ bír şey alasan bízímçı* “bizim için bir şey almanı istiyoruz” (mdd)

İstek kipinin olumsuzu -ma/ -mé ekiyle yapılır:

Teklik Olumsuz

1. Kişi: *al-mı-y-a-y-ım* *gél-mí-y-é-y-ím*

2. Kişi: *al-mı-y-a-san* *gél-mí-y-é-sén*

3. Kişi: *al-mā-sın* *gél-mé-sín*

Çokluk Olumsuz

1. Kişi: *al-mı-y-a-ḥ/ al-mı-y--a-ḡın* *gél-mí-y-é-ḥ/ gél-mí-y-é-ḡın*

2. Kişi: *al-mı-y-a-sız* *gél-mí-y-é-síz*

3. Kişi: *al-mā-sın-lar* *gél-mé-sín-lér*

➤ *Diyérlér sén yetíşmésén* ora “sen oraya ulaşamazsın derler” (mdd)

1.3.4. Gereklilik Kipi

Tasarlanan veya istenen hareketin yapılması gerektiğini gösteren kiptir. Bu kipte bir gereklilik ifadesi vardır. Bu kipin eki *-malı* şeklindedir Bu ek *-ma* fiilden isim yapma eki ve *-lu* sıfat türetme ekinin kaynaşmasından meydana gelmiştir (Vural, Böler, 2011: 253). Kifri Türkmen ağzında gereklilik kipine özel bir ek yoktur Kifri Türkmen ağzında gereklilik kipi *ol-* ve *geré* eyleminin geniş zaman çekimindeki *ōl* “*olur*” ve *geré* “*gerek*” eylemi ile karşılanır. Gereklilik kipinin hikaye, rivayet ve şart birleşik çekimlerinde de yine *ōl*, *geré* eylemi kullanılır. Kerkük ağzında (*gere*, *gerek*) sözcükleriyle, Erbil ağzında ise *olır* sözcüğüyle yapılır.

Teklilik Olumlu

- | | |
|--|--|
| 1. Kişi: <i>ōl</i> (<i>géré</i>) <i>al-ı-m</i> | <i>ōl</i> (<i>géré</i>) <i>gél-ı-m</i> |
| 2. Kişi: <i>ōl</i> (<i>géré</i>) <i>al-a-san</i> | <i>ōl</i> (<i>géré</i>) <i>gél-é-sén</i> |
| 3. Kişi: <i>ōl</i> (<i>géré</i>) <i>āl-sın</i> | <i>ōl</i> (<i>géré</i>) <i>gél-sín</i> |

Çokluk Olumlu

- | | |
|--|---|
| 1. Kişi: <i>ōl</i> (<i>géré</i>) <i>al-a-ḡ/ al-a-ḡın</i> | <i>ōl</i> (<i>géré</i>) <i>gél-é-ḡ/ gél-é-ḡın</i> |
| 2. Kişi: <i>ōl</i> (<i>géré</i>) <i>al-a-sız</i> | <i>ōl</i> (<i>géré</i>) <i>gél-é-sız</i> |
| 3. Kişi: <i>ōl</i> (<i>géré</i>) <i>al-sın-lar</i> | <i>ōl</i> (<i>géré</i>) <i>gél-sín-lér</i> |

➤ Üç gün ***géré*** yastan ***gedésén*** “üç gün yas yapmalısın” (7/3)

➤ ***Géré*** yarın ***gédím méktébé*** “yarın mutlaka okula gitmeliyim” (mdd)

Gereklilik kipinin olumsuzu *ōlmaz* ekiyle yapılır

Teklik Olumsuz

1. Kişi: *ōlmaz al-ı-m* *ōlmaz gél-ı-m*
2. Kişi: *ōlmaz al-a-san* *ōlmaz gél-é-sén*
3. Kişi: *ōlmaz āl-sın* *ōlmaz gél-sın*

Çokluk Olumsuz

1. Kişi: *ōlmaz al-a-ḡ/ al-a-ḡın* *ōlmaz gél-é-ḡ/ gél-é-ḡın*
 2. Kişi: *ōlmaz al-a-sız* *ōlmaz gél-é-sız*
 3. Kişi: *ōlmaz al-sın-lar* *ōlmaz gél-sın-lér*
- ***Olmaz*** *kimsé mēnīm éyímé ḡurfama gírsín* “Kimse benim evime ve odama girmemeli” (mdd)

1.4. Birleşik Çekim

Birleşik çekimler *hikâye*, *rivayet* ve *şart* olmak üç gruba ayrılmaktadır.

1.4.1. Hikâye

Asıl fiile *i-* ek fiilinin *-dı/-du* geçmiş zaman eki getirilerek yapılır. Çekim sırasında *i-* ek fiili genellikle kaybolur (Vural, Böler, 2011: 261). Eyleme *-DI* ekinin eklenmesiyle yapılan çekimdir. Şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman, şart kipi ve istek kipi olmak üzere altı gruptan oluşur:

1.4.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Bu birleşik kip için *-mİş+DI* eki kullanılır Kifri, Kerkük ve Erbil ağızlarında öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin çekimi *-mİş+DI* ekleriyle yapılır.

Tekilik Olumlu

1. Kişi: *get-mış-tî-m* *sat-mış-tî-m*
2. Kişi: *get-mış-tî-y* *sat-mış-tî-y*
3. Kişi: *get-mış-tî* *sat-mış-tî*

Çokluk Olumlu

4. Kişi: *get-mış-tî-ĥ* *sat-mış-tî-ĥ*
5. Kişi: *get-mış-tî-y-îz* *sat-mış-tî-y-îz*
6. Kişi: *get-mış-tî lér* *sat-mî- tî-lar*

Teklik 2. kişi çekimindeki *-tî/ ti* bilinmektedir.

➤ *Pisîgî eyîmîzé gétîrmîştîĥ* özîni “kediye evimize getirmiştik” (mdd)

Bu birleşik kipin olumsuzu *-ma/-mé* ekiyle yapılır:

Teklik Olumsuz

1. Kişi: *gét-mê-mîş-tî-m* *sat-mā-mîş-tî-m*
2. Kişi: *gét-mê-mîş-tî* *sat-mā-mîş-tî*
3. Kişi: *gét-mê-mîş-tî* *sat-mā-mîş-tî*

Çokluk Olumsuz

1. Kişi: *gét-mê-mîş-tî-ĥ* *al-mā-mîş-tî-ĥ*
2. Kişi: *gét-mê-mîş-tî-ĥ* *al-mā-mîş-tî-ĥ*
3. Kişi: *gét-mê-mîş-tî-ĥ* *al-mā-mîş-tî-ĥ*

➤ *Dünén méktébé gétmēmīştī* “dün okula gitmemiştī” (mdd)

1.4.1.2. Geniş Zamanın Hikâyesi

Kifri, Kerkük ve Erbil ağızlarında geniş zamanın hikâyesinin çekimi -Ar+DI ekleriyle yapılır. Çekimde teklik 1., teklik 3., çokluk 1. ve çokluk 3. kişilerde ağızlar arasında farklılık görülmez.

Teklik Olumlu

- | | |
|-----------------------------|--------------------|
| 1. kişi: <i>gid-ér-dî-m</i> | <i>sat-ar-dî-m</i> |
| 2. kişi: <i>gid-ér-dî-y</i> | <i>sat-ar-dî-y</i> |
| 3. kişi: <i>gid-ér-dî</i> | <i>sat-ar-dî</i> |

Çokluk Olumlu

- | | |
|--------------------------------|-----------------------|
| 1. Kişi: <i>gid-ér-dî-ḥ</i> | <i>sat-ar-dî-ḥ</i> |
| 2. Kişi: <i>gid-ér-dî-y-iz</i> | <i>sat-ar-dî-y-iz</i> |
| 3. Kişi: <i>gid-ér-dî-ler</i> | <i>sat-ar-dî-lar</i> |

➤ *Yadıma giyéli Babam diyérdî usta aḥméd hasta oldı* “hatırlıyorum babam söylerdi usta ahmet hasta oldu” (9/6)

➤ *dirdî gencídîḥ gidérdîḥ yapışardîḥ élliné ayağına* “gençtik gidip eline koluna yapışardık söylerdi” (9/5)

➤ *o yaḥıt otırdîḥ kardaş kimîn* “o zamanda oturuyorduk aynen kardeş gibi” (10/31)

1.4.1.3. Gelecek Zamanın Hikâyesi

Kifri Türkmen ağzında gelecek zaman kipinin çekiminde geniş zaman kipinin ekleri kullanılmaktadır. Bundan dolayı gelecek zaman kipinin hikayesi de geniş zaman kipinin hikayesiyle aynıdır. Kerkük ağzında gelecek zamanın hikâyesinin çekimi *-AcAg+DI* ekleri, Erbil ağzında ise *-Ar+DI* ekiyle yapılır.

Teklik Olumlu

- | | |
|-----------------------------|--------------------|
| 1. Kişi: <i>ged-ér-dí-m</i> | <i>sat-ar-dí-m</i> |
| 2. Kişi: <i>ged-ér-di</i> | <i>sat-ar-di</i> |
| 3. Kişi: <i>ged-ér-dí</i> | <i>sat-ar-dí</i> |

Çokluk Olumlu

- | | |
|-------------------------------|----------------------|
| 1. kişi: <i>ged-ér-dí-ḡ</i> | <i>sat-ar-dí-ḡ</i> |
| 2. kişi: <i>ged-ér-dí-yiz</i> | <i>sat-ar-dí-yiz</i> |
| 3. kişi: <i>ged-ér-dí-lér</i> | <i>sat-ar-dí-lar</i> |

➤ *kim damıçı ıstırdı gecédén diyérdiér özíné* “Kim evi için isteseydi akşamdan söylediler” (11/3)

➤ *bu ḡaḡ bunídén dam yapardı* “bununla ev yapardı insan” (11/4)

1.4.1.4. İstek Kipinin Hikâyesi

Kifri, Kerkük ve Erbil ağzı istek kipinin hikayesi *-ā-y-dí* / *-ē-y-dí* ekiyle yapılır.

Teklik Olumlu

1. Kişi: *ged-ẽ-y-dí-m* *sat-ā-y-dí-m*
2. Kişi: *ged-ẽ-y-dí* *sat-ā-y-dí*
3. Kişi: *ged-ẽ-y-dí-ler* *sat-ā-y-dí-lar*

Çokluk Olumlu

1. Kişi: *ged-ẽ-y-dí-ḥ* *sat-ā-y-dí-ḥ*
2. Kişi: *ged-ẽ-y-dí-yíz* *sat-ā-y-dí-yíz*
3. Kişi: *ged-ẽ-y-dí-lér* *sat-ā-y-dí-lar*

➤ *Sén kápıda olāydi néném méní yıranda* “Annem beni dövdüğünde sen kapıda olaydın (mdd)

Bu birleşik kipin olumsuzu *-ma/-mé* ekiyle yapılır:

Teklik Olumsuz

1. Kişi: *gét-mí-y-ẽ-y-dí-m* *sat-mı-y-ā-y-dí-m*
2. Kişi: *gét-mí-y-ẽ-y-dí* *sat-mı-y-ā-y-dí*
3. Kişi: *gét-mí-y-ẽ-y-dí* *sat-mı-y-ā-y-dí*

Çokluk Olumsuz

1. Kişi: *gét-mí-y-ẽ-y-dí-ḥ* *sat-mı-y-ā-y-dí-ḥ*
2. Kişi: *gét-mí-y-ẽ-y-dí-y-iz* *sat-mı-y-ā-y-dí-y-iz*
3. Kişi: *gét-mí-y-ẽ-y-dí-y-lér* *sat-mı-y-ā-y-dí-lar*

➤ *Keşké o paranı yolamıyaydı* “keşke o parayı göndermeyeydi” (mdd)

➤ *O toya getmiyēdyíyíz* “o düğüne gitmeyeydiniz” (mdd)

1.4.1.5. Gereklilik Kipinin Hikâyesi

Gereklilik kipinin hikâyesi, bu kipin ekini almış eylemin önüne Kifri, Kerkük ve Erbil ağızlarında da gereklilik bildiren *ōlī* ve *géré* eylemini hikâye çekimine sokarak gerçekleşir:

Teklik Olumlu

- | | |
|--|-------------------------------|
| 1. Kişi: <i>ōlī(géré)-géd-é-y-dí-m</i> (gitmeliydim) | <i>ōlī(géré)-sat-a-y-dí-m</i> |
| 2. Kişi: <i>ōlī(géré)-géd-é-y-dí</i> | <i>ōlī(géré)-sat-a-y-dí</i> |
| 3. Kişi: <i>ōlī(géré)-géd-é-y-dí</i> | <i>ōlī(géré)-sat-a-y-dí</i> |

Çokluk Olumlu

- | | |
|---|----------------------------------|
| 1. Kişi: <i>ōlī(géré)-géd-é-y-dí-h</i> | <i>ōlī(géré)-sat-a-y-dí-h</i> |
| 2. Kişi: <i>ōlī(géré)-géd-é-y-dí-y-iz</i> | <i>ōlī(géré)-sat-a-y-dí-y-iz</i> |
| 3. Kişi: <i>ōlī(géré)-géd-sín -lér</i> | <i>ōlī(géré)-sat-sín-lar</i> |

Bu birleşik kipin olumsuzluğu iki türde yapılır:

Birincisi, gereklilik kipin çekimine girmiş eses eylemden önce hikâye çekimindeki *ōlī* sözcüğünün olumsuz biçimi getirilerek kurulur:

- ***Géré o eyé gédéydí*** “o eve gitmeliydin” (mdd)
- ***O imtíhéndé ōlī nēcíh olaydım*** “o sınavı geçmeliydim” (mdd)
- ***Ōlī bu darmanlāri içéydí*** “bu ilaçları içmeliydi” (mdd)

Teklik Olumsuz

- | | |
|--|-------------------------|
| 1. Kişi: <i>olmāz-dí āl-ı-m</i> (almamalıydim) | <i>olmāz-dí gēl-í-m</i> |
|--|-------------------------|

2. kişi: *olmāz-dı al-a-san* *olmāz-dı gēl-é-sé*

3. kişi: *olmāz-dı āl-sın* *olmāz-dı gēl-sın*

Çokluk Olumsuz

1 kişi: *olmāz-dı al-a-ḡ/ al-ā-ḡın* *olmāz-dı gēl-é-ḡ/ gēl-ē-ḡın*

2 kişi: *olmāz-dı al-ā-sız* *olmāz-dı gēl-ē-sız*

3 kişi: *olmāz-dı āl-sın-lar* *olmāz-dı gēl-sın-lér*

İkincisi ise gereklilik bildiren hikāye çekimindeki *ōlı* eyleminden sonra gereklilik işlevindeki *-a/-é* istek kipi ekini almış esas eylemin olumsuzu ile olur:

➤ ***ōlmazdı dünénin işını bu güné koyasan*** “dünün işin bugüne bırakmamalıydın”

(mdd)

1.4.2. Rivayet

Asıl fiile *i-ek* fiilinin *-mış/ -muş* öğrenilen geçmiş zaman eki getirilerek yapılır. Eyleme *-mIş* ekinin eklenmesiyle yapılan çekimdir (Vural, Böler, 2011: 265)

1.4.2.1. Şimdiki Zamanın Rivayeti

Kifri Türkmen ağzında şimdiki zaman kipinin rivayeti *-ır-mış/ -ır-mış* ekiyle karşılaşılır. Kerkük ve Erbil ağızlarında şimdiki zamanın rivayetinin çekimi *-Ir+ -mIş* ekleriyle yapılır.

Teklik Olumlu

1. Kişi: *gid-ır-mış-ém (gidiyormuşum)* *sat-ır-mış-am*

2. Kişi: *gid-ír-miş-sén* *sat-ır-mış-san*
3. Kişi: *gid-ír-miş* *sat-ır-mış*

Çokluk Olumlu

1. Kişi: *gid-ír-miş-ih* *sat-ır-mış-ih*
2. Kişi: *gid-ír-miş-síz* *sat-ır-mış-sız*
3. Kişi: *gid-ír-miş-lér* *sat-ır-mış-lar*

➤ *uşağidih çoḥ nérihatlıḡ edirmişih* “çocukken çok yaramazmışız” (mdd)

Teklik Olumsuz

1. Kişi: *get-mí-r-miş-ém* (*gitmiyormuşum*) *sat-mı-r-mış-am*
2. Kişi: *get-mí-r-miş-sén* *sat-mı-r-mış-san*
3. Kişi: *get-mí-r-miş* *sat-mı-r-mış*

Çokluk Olumsuz

1. Kişi: *get-mí-r-miş-ih* *sat-mı-r-mış-ih*
2. Kişi: *get-mí-r-miş-síz* *sat-mı-r-mış-sız*
3. Kişi: *get-mí-r-miş-lér* *sat-mı-r-mış-lar*

➤ *Bu suḳaḳta oturmırmış*” Bu sokakta oturmuyormuş” (mdd)

1.4.2.2. Geniş Zamanın Rivayeti

Kifri Türkmen ağzında geniş zaman kipinin rivayeti *-ar-mış/-êr-miş* ekiyle yapılır. Kerkük ve Erbil ağızlarında geniş zamanın rivayetinin çekimi *-Ar+mİş* ekle-riyle yapılır.

Teklik Olumlu

1. Kişi: *gid-ér-miş-ém* (*gidermişim*) *sat-ar-mış-am*
2. Kişi: *gid-ér-miş-sén* *sat-ar-mış-am*
3. Kişi: *gid-ér-miş* *sat-ar-mış*

Çokluk Olumlu

1. Kişi: *gid-ér-miş-iň* *sat-ar-mış-ıň*
2. Kişi: *gid-ér-miş-síz* *sat-ar-mış-sız*
3. Kişi: *gid-ér-miş-lér* *sat-ar-mış-lar*

- *Ménim bacılarım **gidérmışlér** sebit günléri oların yanna* “benim kardeşlerim Cumartesi günleri onlar yanına gidermişler” (1/13)
- *Bélé **seyérmışler** birbirini* “öyle sevemişler birbirini” (9/2)
- *Türkmélérdén bérébér **yaşarmışlar*** “Türkmenlerden birlikte yaşarmışlar” (1/13)

Teklik Olumsuz

1. Kişi: *get-mí-r-miş-ém* *sat-mı-r-mış-am*
2. Kişi: *get-mí-r-miş-sén* *sat-mı-r-mış-san*
3. Kişi: *get-mí-r-miş* *sat-mı-r-mış*

Çokluk Olumsuz

1. Kişi: *get-mí-r-miş-iň* *sat-mı-r-mış-ıň*
2. Kişi: *get-mí-r-miş-síz* *sat-mı-r-mış-sız*

3. Kişi: *get-mî-r-mîş-lér* *sat-mî-r-mîş-lar*

➤ Bu sokahta **oturmırmış** Bu sokakta oturmuyormuş” (mdd)

➤ Olara **güýénmîrmîşlér** “onlara güvenmiyorlarmış” (mdd)

1.4.2.3. Gelecek Zamanın Rivayeti

Kifri ağzında gelecek zaman kipinin çekiminde geniş zaman kipinin ekleri kullanılmaktadır. Bundan dolayı gelecek zaman kipinin rivayeti de geniş zaman kipinin rivayetiyle aynıdır. Kerkük ve Erbil ağızlarında da gelecek zamanın rivayeti ve geniş zaman rivayeti ile aynıdır.

Teklik Olumlu

1. Kişi: *gid-êr-mîş-ém* *sat-ār-mîş-am*

2. Kişi: *gid-êr-mîş-sén* *sat-ār-mîş-san*

3. Kişi: *gid-êr-mîş* *sat-ār-mî*

Çokluk Olumlu

1. kişi: *gid-êr-mîş-lî* *sat-ār-mîş-lî*

2. kişi: *gid-êr-mîş-sîz* *sat-ār-mîş-sîz*

3. kişi: *gid-êr-mîş-lér* *sat-ār-mîş-lar*

➤ bacılarım **gidérmîşlér** onların ocağların yandırarmış “kardeşlerim onların ocaklarını yakmaya gidecekmişler” (1/14)

Bu birleşik kipin olumsuzu *-māz/-méz* ekiyle yapılır:

Teklik olumsuz

1. kişi: *get-m  z-m  ş-  m* *sat-m  z-m  ş-am*
2. kişi: *get-m  z-m  ş-s  n* *sat-m  z-m  ş-san*
3. kişi: *get-m  z-m  ş* *sat-m  z-m  ş*

 okluk Olumsuz

1. kişi: *get-m  z-m  ş-  h* *sat-m  z-m  ş-  h*
2. kişi: *get-m  z-m  ş-s  z* *sat-m  z-m  ş-s  z*
3. kişi: *get-m  z-m  ş-l  r* *sat-m  z-m  ş-lar*

➤ *bab  m  n işi   c  l olmasıymış bazara **getm  zm  ş** “babamın işi acil olmasaym  ş paza-
ra gitmeyecekmiş”(mdd)*

1.4.3. şart

Asıl fiile *i-* ek fiilinin *-sa* şart kipi eki getirilerek yapılan çekimdir (Vural, Böler, 2011: 268) *şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve geniş zaman* olmak üzere dört gruptan oluşur:

1.4.3.1. Görülen Geçmiş Zamanın şartı

Kifri, Kerkük ve Erbil ağızlarında görülen geçmiş zamanın şartının  ekimi -
DI+ -sa ekleriyle yapılır.

Teklik Olumlu

1. Kişi: *get-tí-y-sé-m* *sat-tí-y-sa-m*
2. Kişi: *get-tí-y-sé-y* *sat-tí-y-sa-y*
3. Kişi: *get-tí-sé* *sat-tí-sa*

Çokluk Olumlu

1. Kişi: *get-tí-y-sé-ḥ* *sat-tí-y-sa-ḥ*
2. Kişi: *get-tí-y-sé-yíz* *sat-tí-y-sa-yíz*
3. Kişi: *get-ti-sé-lér* *sat-tí-sa-lar*

➤ *Çayı h́ézírlédíséy gétí içéḥ* “çayı hazırladıysan getir içelim” (mdd)

Bu birleşik kipin olumsuzu *-mā/-mé* ekiyle yapılır:

Teklik Olumsuz

1. kişi: *get-mé-dí-y-sé-m* *sat-mā-dí-y-sa-m*
2. kişi: *get-mé-dí-y-sé-yí* *sat-mā-dí-y-sa-yí*
3. kişi: *get-mé-dí-y-sé* *sat-mā-dí-y-sa*

Çokluk Olumsuz

1. Kişi: *get-mé-dí-y-sé-ḥ* *sat-mā-dí-y-sa-ḥ*
2. Kişi: *get-mé-dí-y-sé-yíz* *sat-mā-dí-y-sa-yíz*
3. Kişi: *get-mé-dí-y-sé-lér* *sat-mā-dí-y-sa-lar*

➤ *Égé méní annamādıysa sén annat özné* “eğer beni anlamadıysa sen ona anlat”
(mdd)

- *Sinéméyé getmédiyséyí gé bízím eymízé “sinemaya gitmediysen bizim evimize gel”*
(mdd)

1.4.3.2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı

Teklik Olumlu

1. Kişi: *get-mış-sé-m* *sat-mış-sa-m*
2. Kişi: *get-mış-sé-yí* *sat-mış-sa-yí*
3. Kişi: *get-mış-sé* *sat-mış-sa*

Çokluk Olumlu

1. Kişi: *get-mış-sé-ḥ* *sat-mış-sa-ḥ*
2. Kişi: *get-mış-sé-yíz* *sat-mış-sa-yíz*
3. Kişi: *get-mış-sé-lér* *sat-mış-sa-lar*

Bu birleşik kipin olumsuzu için *-ma/-mé* eki kullanılır:

Teklik Olumsuz

1. Kişi: *get-mě-mış-sé-m* *sat-mā-mış-sa-m*
2. Kişi: *get-mě-mış-sé-yi* *sat-mā-mış-sa-yí*
3. Kişi: *get-mě-mış-sé* *sat-mā-mış-sa*

Çokluk Olumsuz

1. Kişi: *get-mě-mış-sé-ḥ* *sat-mā-mış-sa-ḥ*

2. Kişi: *get-mē-miṣ-sé-yíz* *sat-mā-miṣ-sa-yíz*

3. Kişi: *get-mē-miṣ-sé* *sat-mā-miṣ-sa*

➤ *Egér o ev **kalmamışsa** koy başkına baḥaḥın* “eğer o ev kalmamışsa başkasına bakalım” (mdd)

1.4.3.3. Şimdiki Zamanın Şartı

Kifri, Kerkük ve Erbil ağızlarında şimdiki zaman şartının çekimi *-Ir + -sa* ekleriyle yapılır.

Teklik Olumlu

1. Kişi: *get-ír-sé-m* *sat-ır-sa-m*

2. Kişi: *get-ír-sé-yi* *sat-ır-sa-yí*

3. Kişi: *get-ír-sé* *sat-ır-sa*

Çokluk Olumlu

1. Kişi: *get-ír-sé-ḥ* *sat-ır-sa-ḥ*

2. Kişi: *get-ír-sé-yíz* *sat-ır-sa-yíz*

3. Kişi: *get-ír-sé-lér* *sat-ır-sa-lar*

➤ *İndi bir kéré **baḥırsam** ezberlérem özini* “Şimdi bir kere bakıyorsam ezberleyeceğim” (mdd)

Olumsuz biçimi ise *-ma/-mé* ekiyle yapılır:

Teklik Olumsuz

1. Kişi: *get-mí-r-sé-m* *sat-mı-r-sa-m*

2. Kişi: *get-mí-r-sé-yi* *sat-mı-r-sa-yí*

3. Kişi: *get-mí-r-sé* *sat-mı-r-sa*

Çokluk Olumsuz

1. Kişi: *get-mí-sé-ḥ* *sat-mí-r-sa-ḥ*
2. Kişi: *get-mí-sé-yiz* *sat-mí-r-sa-yiz*
3. Kişi: *get-mí-sé-lér* *sat-mí-r-sa-lar*

1.4.3.4. Geniş Zamanın Şartı

Kifri, Kerkük ve Erbil ağızlarında geniş zamanın şartının çekimi *-Ir+ -sA* ekleriyle yapılır.

Teklik Olumlu

1. kişi: *gid-ér-sé-m* *sat-ır-sa-m*
2. Kişi: *gid-ér-sé-yi* *sat-ır-sa-yı*
3. Kişi: *gid-ér-sé* *sat-ır-sa*

Çokluk Olumlu

1. Kişi: *géd-ér-sé-ḥ* *sat-ar-sa-ḥ*
2. Kişi: *géd-ér-sé-yiz* *sat-ar-sa-yiz*
3. Kişi: *géd-ér-sé-lér* *sat-ar-sa-lar*

➤ *Safréyé gédéséḥ* olı maḳala paraḡın özmízdén “pikniḡe gidersek mangal yapmalı-yız” (mdd)

Olumsuz biçimi ise *-maz/-méz* ekiyle yapılır:

Teklik Olumsuz

1. Kişi: *get-méz-sé-m* *sat-maz-sa-m*

2. Kişi: *get-méz-sé-yi* *sat-maz-sa-yi*

3. Kişi: *get-méz-sé* *sat-maz-sa*

Çokluk Olumsuz

1. Kişi: *get-méz-sé-ḥ* *sat-maz-sa-ḥ*

2. Kişi: *get-méz-sé-yiz* *sat-maz-sa-yız*

3. Kişi: *get-méz-sé-lér* *sat-maz-sa-lar*

1.4.3.5. Gelecek Zamanın Şartı

Kifri Türkmen ağzında gelecek zaman kipini bildirmek için geniş zaman kipinin ekleri kullanılmaktadır. Bundan dolayı gelecek zaman kipinin şartı da geniş zaman kipinin şartıyla aynıdır.

Teklik Olumlu

1. Kişi: *ged-ér-sé-m* *sat-ar-sa-m*

2. Kişi: *ged-ér-sé-yi* *sat-ar-sa-yí*

3. Kişi: *ged-ér-sé* *sat-ar-sa*

Çokluk Olumlu

1. Kişi: *ged-ér-sé-ḥ* *sat-ar-sa-ḥ*

2. Kişi: *ged-ér-sé-yiz* *sat-ar-sa-yız*

3. Kişi: *ged-ér-sé-lér* *sat-ar-sa-lar*

➤ *Alarsayız böyüg bîr ev alın* “alacaksınız büyük bir ev alın” (mdd)

➤ *Alarsam yengi bîr mobayil allam* “alacağsam yeni bir cep telefonu alırım” (mdd)

Bu birleşik kipin olumsuzu *-maz/-méz* ekiyle yapılır:

Teklik Olumsuz

1. Kişi: *get-méz-sé-m* *sat-maz-sa-m*

2. Kişi: *get-méz-sé-yi* *sat-maz-sa-yí*

3. Kişi: *get-méz-sé* *sat-maz-sa*

Çokluk Olumlu

1. Kişi: *get-méz-sé-ḥ* *sat-maz-sa-ḥ*

2. Kişi: *get-méz-sé-yiz* *sat-maz-sa-yíz*

3. Kişi: *get-méz-sé-lér* *sat-maz-sa-lar*

➤ *Almazsayí* orada *çoh* *yahút* öldirmé “almayacaksan orda çok vakit kaybetme” (mdd)

➤ *Yalguz kalmah ístémézsé* koy tez *eyé* gelsín “yalnız kalmak istemeyecekse eve erken gelsin” (mdd)

1.4.3.6. Gereklilik Kipinin Şartı

Gereklilik kipinin şartı, gereklik kipi işlevinde kullanılan *-a/-é* ekini al- mış esas eylemden önce gereklik bildiren *ōlır*, *géré* eylemlerine *-sa/-sé* şart eki getiri-lerek yapılır:

Teklik Olumlu

1. Kişi: *géré- ged-í-m* *géré -sat-ı-m*

2. Kişi: *géré-ged-é-sén* *géré-sat-a-san*

3. Kişi: *géré-ged-sín* *géré-sat-sın*

Çokluk Olumlu

1. Kişi: *géré-ged-é-ḡín* *géré- sat-ḡın*

2. Kişi: *géré- ged-ē-síz* *géré- sat-ā-sız*

3. Kişi: *géré- ged-sí-lér* *géré- sat-sí-lar*

➤ *Ağşam géré téz gédésén eyé* “akşam erken eve dönmelisin” (mdd)

Bu birleşik kipinin olumsuz *olmaz* ekiyle yapılır

Teklik Olumsuz

1. kişi: *olmaz- ged-í-m* *olmaz- sat-ı-m*

2. kişi: *olmaz- ged-é-sén* *olmaz- sat-a-san*

3. kişi: *olmaz- get-sín* *olmaz- sat-sın*

Çokluk Olumsuz

1. kişi: *olmaz- ged-é-ḥ/ ged-é-ḡín* *olmaz- sat-a-ḥ/ sat-a-ḡín*

2. kişi: *olmaz- ged-ē-síz* *olmaz- sat-ā-sız*

3. kişi: *olmaz- get-sín-lér* *olmaz- sat-sın-lar*

➤ ***Olmaz*** *ḡardaṣi yalguz ḡalsın sén yanında ḡal* “kardeşin yalnız kalmamalıysa sen yanında kal” (mdd)

1.5. Ek Eylemin Çekimi

İmek ek eylemin asıl eylemlerden farklı olarak yalnızca bildirme niteliğinde dört kipi vardır. Bunlar *geniş zaman*, *şimdiki zaman*, *görülen geçmiş zaman*, *öğrenilen geçmiş zaman* ve *şart* kipleridir. Asıl eylemlerde olduğu gibi bu ek eylemde de kip ve zaman kavramı zaman ekleriyle karşılanır (Korkmaz 2009: 703)

1.5.1. Geniş Zaman - Şimdiki Zaman

Bu kip, Eski Türkçedeki *er-ür-men*, *er-ür-sen* vb. geniş zaman çekimindeki *er-* yardımcı eylemi ile geniş zaman gösteren *-men*, *-sen* adlarının da birer ek kalıntısı durumunda devamı ile oluşmuştur. Bugün birinci ve ikinci teklik ve çokluk çekimlerinde adları eylemleştiren ekler, eski çekimli eylemlerdeki eklerin kalıntısı olan adıl kökenli eklerdir (Korkmaz, 2009: 703)

İmek eyleminin geniş zamanının 3. kişi çekimlerinde başka bir ek kullanılır. Bu ek de yine Eski Türkçedeki *tur-* yardımcı eyleminin geniş zaman çekiminden *turur>dur-ur>-Dır/-Dur* değişmiştir (Korkmaz 2009: 703). Kifri Türkmen ağzında bu ekin ünlüsü düzleşmiş ve sondaki /r/ sesi düşmüştür. Böylece bu ek *-di/-tí* ve *-dılar/-dílér*, *-tılar/-tílér* biçiminde kullanılır. Teklik 3. kişi için kullanılıyorsa ekin ünlüsü her zaman incedir. Çokluk 3. kişi çekiminde ise sözcüğün son ünlüsüne göre kalın veya ince ünlü olarak kullanılır. Ayrıca ek hiçbir zaman veya ince ünlü olarak kullanılır. Ayrıca ek hiçbir zaman yuvarlak ünlü biçimiyle kullanılmaz *imek* ek eyleminin kip ve kişi ekleriyle kaynaşmasından oluşmuş bildirme ekleri şunlardır:

Teklik:

1. kişi: *+am/+ém*
2. kişi: *+san/+sén*
3. kişi: *+dí/+tí*

Çokluk:

- +ıh/+ih*
+sız/+síz
+dı-lar/+dí-lér, +tı-lar/+tí-lér

Teklik

- | | | | | |
|----------------------------|--------------------|------------------|-----------------|-------------------|
| 1. kişi: <i>yālguz-am</i> | <i>arhadaş-am</i> | <i>güzél-ém</i> | <i>ēyi-y-ém</i> | <i>doğrı-y-am</i> |
| 2. kişi: <i>yālguz-san</i> | <i>arhadaş-san</i> | <i>güzél-sén</i> | <i>ēyi-sén</i> | <i>doğrı-sén</i> |
| 3. kişi: <i>yālguz-dí</i> | <i>arhadaş-tí</i> | <i>güzél-dí</i> | <i>ēyi-dí</i> | <i>doğrı-dí</i> |

Çokluk

1. kişi: *yālguz-ıh* *arhadāş-ıh* *güzêl-ıh* *êyi-y-ıh* *doğrı-y-ıh*

2. kişi: *yālguz-sız* *arhadāş-sız* *güzêl-sız* *êyi-sız* *doğrı-sız*

3. kişi: *yālguz-dı-lar* *arhadāş-tı-lar* *güzêl-dı-lér* *êyi-dı-lér* *doğrı-dı-lar*

➤ *Degerli altunlardan bahālısan Türkman kıızı* “Türkmen kıızı altından daha değerlisin” (12/35)

➤ *Bular asıl iranlıdılar* “Bunlar aslında iranlıdılar” (1/6)

1.5.2. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Ek eylemin görülen geçmiş zaman kipi, eyleme, kişi ekleriyle genişletilmiş *-dı/-dı, -tı/-tı* görülen geçmiş zaman ekinin getirilmesiyle oluşturulur. Çekim tablosu şöyle gösterilebilir:

Teklik :

1. kişi: *-i-dı-m* > *-dı-m*

2. kişi: *-i-di-y-i* > *-di-y-i*

3. kişi: *-i-dı* > *-dı*

Çokluk:

-i-dı-h > *dı-h*

-dı-yız > *dı-yız*

-i-dı-lér > *dı-lar*

Teklik

1. kişi: *yālguz-i-dı-m* *doğrı-y-dı-m*

2. kişi: *yālguz-i-di* *doğrı-y-dı*

3. kişi: *yālguz-i-dı* *doğrı-y-dı*

Çokluk

1. kişi: *yālguz-i-dī-ḡ* *doğrı-y-dī-ḡ*
2. kişi: *yālguz-i-dī-yiz* *doğrı-y-dī-yiz*
3. kişi: *yālguz-i-dī-lér* *doğrı-y-dī-lar*

➤ *Uşağıdım* *yadıma giyalī* “Çocuktum hatırlıyorum ” (2/16)

1.5.3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti

İmek eyleminin öğrenilen geçmiş zaman kipi de imek eylemine *-mîş* zaman ekinin ve adıl kökenli kişi eklerinin eklenmesiyle oluşturulur. Kipin kişilere göre çekim tablosu şöyledir:

Teklik:

1. Kişi: *-i-mîş-ém* > *-mîş-am*
2. Kişi: *-i-mî-sén* > *-mîş-san*
3. Kişi: *-i-mîş* > *-mîş*

Çokluk:

- i-mîş-ıḡ* > *-mîş-ıḡ*
- i-mîş-sız* > *-mîş-sız*
- i-mîş-lér* > *-mîş-lar*

Teklik:

1. Kişi: *yālguz-i-mîş-ém*
2. Kişi: *yālguz-i-mîş-sén*
3. Kişi: *yālguz-i-mîş*

- doğrı-y-mîş-am*
- doğrı-y-mîş-san*
- doğrı-y-mîş*

Çokluk:

1. Kişi: *yālguz-i-mîş-ıḡ*
2. Kişi: *yālguz-i-mîş-sız*
3. Kişi: *yālguz-i-mîş-lér*

- doğrı-y-mîş-ıḡ*
- doğrı-y-mîş-sız*
- doğrı-y-mîş-lar*

➤ *Oların dinlérindé řıḡata yandırmāḡ mamnu ‘imîş* “onların dinlerinde kibrit yakmak yasakmîş” (1/13-14)

1.5.4. Ek Eylemin Olumsuzu (dōgıl + kişi eki)

Asıl eylemlere olumsuzluk anlamı kazandırmak için kullanılan *-ma/-mé* eki, ek eylemlerde kullanılmaz. Türkiye Türkçesinde ek eylemin olumsuz biçimi *değil*(> *kıfrı Türkmen ağızı dōgıl, DLT tegül, dagol*) edatı ile yapılır (Korkmaz, 2009: 715) Kıfrı Türkmen ağızında ise Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *değil* edatıyla, fakat bazı ses değişmelerine uğramış biçimiyle yeni *dēgıl* biçiminde yapılır. Ek eylemin olumsuz biçimi kurulurken *dēgıl edatı, ad ve ad soylu sözcük* ile imek eylemi arasına girer Kişi ekleri yine imek eyleminden sonra *gelir Ad ögesi+ değil* (Kıfrı Türkmen ağızında *dōgıl*) çekimli ek eylem kalıbındaki olumsuz türün de *geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman* ve *şart* olmak üzere yine dört kipi vardır. Bunlardan geniş zaman (şimdiki zaman) çekiminde ek eylem tümüyle, öteki kiplerin çekimlerinde ise bazen korunup bazen de kaybolmuştur (Korkmaz, 2009: 716).

hasta dōgıl-ém, hasta dōgıl-idım > hasta dōgıldım, hasta dōgıl-imış > hasta dōgılmış, hasta dōgıl-isēyız > hasta dōgılsēyız, hasta dōgıl-isélér > hasta dōgılsélér gibi Kıfrı Türkmen Ağızında *dōgıl* edatı tek başına kullanılıyorsa /l/ sesi çoğu zaman düşmektedir, zaman kipleri çekimine girmişse bazen son hecesi düşer.

Bu durum aynı zamanda Erbil ve Kerkük ağızında da bulunmaktadır. Erbil Türkmen ağızında ise Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *değil* edatıyla, fakat bazı ses değişmelerine uğramış biçimiyle yani *dēgıl* biçiminde yapılır. Ek eylemin olumsuz biçimi kurulurken *dēgıl* edatı, ad ve ad soylu sözcük ile imek eylemi arasına girer. Kişi ekleri yine imek eyleminden sonra gelir. *Ad ögesi+ değil* (Erbil Türkmen Ağızında *dēgıl*) + çekimli ek eylem kalıbındaki olumsuz türün de *geniş zaman (şimdiki zaman)*,

görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart olmak üzere yine dört kipi vardır (Jirjees, 2016: 85).

Yorğın dēğıl-ém, yorğın dēğıl-idım> yorğın dēğıldım, yorğın dēğıl-imış > yorğın dēğılmı, yorğın dēğıl- isēyız > yorğın dēğılsēyız, yorğın dēğıl-isélér > yorğın dēğılsélér

Erbil Türkmen Ağzında *dēğıl* olumsuzluk edatı, teklik 1. kişi geniş zaman kipine göre çekimlenirken bazen konuşmada olumsuzluk edatındaki /l/ sesi /r/ sesine dönüşür: *dēğılém > dēğirém* (Jirjees, 2016: 85).

1.6. Fiilimsiler

Fiil kök veya gövdelerinden yapım ekleriyle türetilerek *isim, sıfat* ve *zarf* olarak kullanılan kelimelerdir.

1.6.1. İsim-Fiil ekleri

Fiil kök ve gövdelerine *-mAk, -mA, -Iş, -Uş* eklerinden biri getirilerek türetilen fiil isimlerine isim-fiil denir (Barın- Demir, 2008: 60).

1.6.1.1. -ma/-mé

- *çoh̄ h̄éz edérém kitap oh̄mahtan* “Kitab okumayı çok seviyorum” (mdd)
- *éyél dolma kurudardıh̄* “eskiden dolma yaprağı kurudurduk” (mdd)

1.6.1.2. -maḥ/-méḥ

- *kız saḥlanardı oturmazdı oturmaḥ yohîdî* “evlenmeden önce oğlan kız evine giderken kız saklanıp oğlan oturmak bilmezmiş ” (2/18)
- *eḃḃél yohîdî kız oğlan birbirinî görméḥ* “Evlenmeden önce kız oğlan birbirini görmezdi” (2/1)
- *éḡe ıstemeseydiler verméḥ diyardilér kızmız yoḥtı yarmaḡa* “eğer kız yemek istemeseler evlenmek için kızımız yok derdiler” (2/5)

1.6.1.3. -(ı)ṣ/- (i)ṣ

- *Ne güzél giriṣın yâr giriṣlér arasında* “ne kadar güzel girişin var girişler arasında” (12/25)
- *Ne güzél gülüşın yâr gülüşler sırasında* “ne güzel gülüşün var gülüşler sırasında” (12/26)

1.6.2. Sıfat-Fiil Ekleri

Fiil kök ya da gövdelerine getirilen ve aynı adla anılan eklerle yapılan hareket, durum ve zaman özelliği taşıyan sıfat tamlamalarında tamlayan olarak kullanıldığında sıfat, cümlede özne, nesne ya da tümleç olarak kullanıldığında ad görevini yüklenen kelimelerdir (Barın- Demir, 2008: 64).

1.6.2.1. -an/-én

➤ *Hep görmeyén gözléré işkın Türkmen kıızı* “hep görmeyen gözlere ışıktır Türkmen kıızı” (12/32)

Kifri Türkmen ağzında bir sıfat-fiil eki olan *-an/-én*, bazen *-dih/-dih* bazen de *acak/-ecek-* ki bu ek Kifri Türkmen ağzında bulunmaktadır. *sıfat-fiil* ekleri yerine kullanılır:

➤ *İstiyén yahıt él uazadırdıl* “gerektiği zaman yardım eli uaztırlardı” (mdd)

1.6.2.2. -r, -ar/-ér, -ır/-ír

➤ *aparardığ buğaz altında yahardığ özını* “buğaz altına götürüp kendisini yıkardık” (9/5)

➤ *Yanağidé olan hal veripti üze dégér* “yanağındaki ben yüzüne değer vermiş” (mdd)

1.6.2.3. -dih/-dih (-dik/-duk)

➤ *Her kimsé sahlandığı erdén bir gün çıhar yazıyé* “her kes saklandığı yerden mutlaka bir gün çıkar” (mdd)

➤ *verdiği paradan zaýayıt gélđi* “verdiği paradan fazlası geldi” (mdd)

1.6.2.4. -mış/-mış

➤ *Sönmış isé çırağı sabrelé bir dé yanar* “sönmüş ise fenerin sabret tekrar yanar” (mdd)

➤ *Geçmişimnén göylüm hoştı mén* “geçmişimle mutluyum ben” (mdd)

1.6.3. Zarf-Fiil Ekleri

Bir yanıyla fiil, bir yanıyla da zarf özelliği taşıyan gramer kategorileri oldukları için, fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılar. Zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzın bildirme niteliğine sahiptirler. Bu nedenle cümlede, şahsa ve zamana bağlı bir yargı bildirmeyen ancak, yargı bildiren fiiller yanında, onlardaki oluş ve kılışın durum ve tarzını belirleyen zarf görevi yüklenirler (Korkmaz, 2009: 983).

1.6.3.1. -a/-é

- *sokakları gezé gezé yoldum yolda izileri tanmaz oldım* “sokakları geze geze yoldum yolda izleri tanımaz oldım” (11/36)

1.6.3.2. -anı- éní

- *Bu mektébé gidéni hiç oşımı* “Bu okula gideli hiç okumuyor” (mdd)
- *Mén taқа ‘ud olanı beş il oldı* “ben emekli olanı beş yıl oldu” (mdd)
- *Gidēni sormısan méni* “gideli sormuyorsun beni” (mdd)

1.6.3.3. -ıp/-íp

- *Başımı alıp gidérém* “başımı alıp gideceğim” (mdd)
- *‘Abdul macid tékétí kalmíptí* “Abdul macid gücü kalmamış yorulmuş ” (11/34)
- *Gedíptí kónşıları bezār edíptí* “Gidip gidip komşuları rahatsız ediyor” (mdd)

1.6.3.4. -ınca/-íncé

- *Ya ‘ni Aḥmédin kırḫı **çihunca** méndé ölüm* “Ahmedin ölümünden sonra kırkıncı günü olunca bende öleyim” (9/11)
- *Séni gör**íncipe** çoḫ séyınırém* “seni görünce çok mutlu oluyorum” (mdd)
- *Bazāra ged**íncipe** bîr kilo alma giyatî* “pazara gidince bir kilo elma getir” (mdd)
- *ḥattâ babam gēl**íncipe** ḳondarasın yaş elé* “Allahım yağmur çok yağsın babam gelince ayakkabısı ıslansın” (mdd)

1.6.3.5. -madan/-médén

- *uyan çalış **durmadan** tembelik uymaz bîzé* “uyan çalış durmadan tembelik yakışmaz bize”(9/30)
- *çoḫ gec **olmadan** eyé dönégın* “çok geç olmadan eve dönelim” (mdd)

1.6.3.6. -kén

- *Hatir**ikén** ı tibarını ḳayıb edéné* “varlıyken itibarını kayb edene kadar” (11/65)
- *Burda**n** geçér**kén** bîzé başyurır* “burdan geçerken bize ura” (mdd)
- *varly**kén** yoḫsıl düşéné* “varlıyken yoksulluk yaşadığın zaman”(11/65)

1.7. Yapım Ekleri

Ad ya da fiil kök ve gövdelerinden yeni ad ya da fiil gövdeleri yapan eklerdir (Korkmaz, 2009: 21). Kifri Türkmen ağzında Türkiye Türkçesi ağızlarında da olduğu gibi çoğu işlek olmak üzere zengin bir ek varlığına sahiptir. Bu zengin yapım ekleri sözcük türetmede sıkça kullanılmaktadır.

1.7.1. Addan Ad Yapım Ekleri

1.7.1.1. +aḡ/+ék: (+ak)

Eski Türkçedeki +*gak* küçültme ve kuvvetlendirme ekiyle ilişkisi olan bu ek de genellikle tek heceli kelimelere gelerek benzetme ve küçültme işleviyle az sayıda adlar türetmiştir (Korkmaz, 2009: 35).

damaḡ “beyin”(mdd), *erkék* “erkek” (11/82), *yanah* “yanak”(mdd)

1.7.1.2. +ar/+ér:

Bu ek, Kifri Türkmen ağzında konuşma dilinde işlek olmayıp daha çok edebî dilde kullanılır:

➤ *Çaydan su giyātúrdiér* “çaydan su getiriyorlardı” (8/49)

Bu durum tüm Türkmen ağızlarında geçerlidir.

1.7.1.3. +ca/+cé, +ça/+çé

-*ca* aslında isimlere gelen vurgusuz görülmüş hâlidir. Üretim eki olarak da işleyişine uygun zarflar yapar ki bunlar yerine göre sıfat da olabilir (Banguoğlu, 1974: 160).

a. Küçültme ve küçümseme sıfatları türetir, vurguludur:

yayaşca “yavaşca”,(mdd) ‘*Arabca* “Arapça”,(mdd) *séssízcé* “sessizce”, *yettimçé* “soysuz” (mdd)

b. Dil ve lehçe adları türetir, vurguludur:

Türkmancé “Türkmençe”, *Almanca* “Almanca” (mdd)

c. Burada vurgusuz olan bu ek *+lar/+lér* çokluk eki almış zaman ve sayı gösteren adlardan, zaman ve sayıda çokluk ifade eden pekiştirilmiş belirteçler türetir *günlércé* “günlerce”(mdd), *hëftélércé* “haftalarca”(mdd), *aylarca* “aylarca” (mdd), *illércé* “yıllarca” (mdd), *yüzlércé* “yüzlerce” (mdd), *binlércé* “binlerce” (mdd)

1.7.1.4. *+cık/+cık, +cuḥ*

Bu ek, Kifri Türkmen ağzında ölü bir ektir Sadece üç örnekte karşımıza çıkmaktadır: “*Oncacık*” (mdd) < *onçıké* “*oncacık*” örnekte adıl n’sinin korunduğu ve sözcüğün son sesinde bir ünlü türemsinin gerçekleştiği görüşündeyiz. Bilgehan Atsız Gökdağ ise “Irak Türkmen Türkçesinin Şekil Bilgisine Dair Notlar” adlı makalesinde *oncika* sözcüğünü Kerkük ağzı telaffuzuyla *oncuka* “*birazcık*” olarak ele alıp *onca* “*onca*” tabanına indirgeyerek sözcükte son hecede bulunan /ka/ seslerini Eski Türkçeden kalma küçültme eki olan *+kInA* ekine dayandırmaktadır (Gökdağ, 2012: 119).

Kifri ve Kerkük ağızlarında *mıçké* “*birazcık*” < *mınçık* “*buncacık*” örneğinde ise n’si ile ekin ünlüsünün düştüğü ve sözcüğü ve sözcüğün sonunda bir ünlü türemesinin gerçekleştiği düşünülmektedir. Bu sözcüğü de *mınca* “*bunca*” tabanına indirgeyerek Bilgehan Atsız Gökdağ’ın yukarıdaki örnek için yaptığı yorum bu örnek için de geçerli sayılabilir. Erbil Türkmen ağzında ise aynı sözcüğün *mıçkoké* “*birazcık*” biçiminde bir varyantı bulunmaktadır.

mincuḥ “*boncuk*” (mdd) ekin başka bir örneğidir

1.7.1.5. *+cı:*

Eklendiği kelimenin ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olan bu ek, Türkiye Türkçesinin en işlek eklerinden biridir Adlara gelerek bir nesneyi, bir işi veya sanatı kendisine meslek veya uğraşı olarak seçmiş olanları gösteren adlar türetir (Korkmaz, 2009: 41).

a. Bu ekin Kifri Türkmen ağzında başka varyantı yoktur, ne ünlü ne de ünsüz uyumu-na uyar ve her zaman ince ünlülüdür:

çağırıcı “şarkıcı” (10/23), *āltınçı* “kuyumcu”(mdd), *abānçı* “yabancı” (mdd), *kayaçı* “kayacı” (11/3), *kiyarvânçı* “kervancı” (12/17)

b. Bu ek, okula sabahleyin veya akşamleyin giden öğrenc

c.iler için de kullanılır:

sébbēhçi “sabahçı” (mdd), *aḥṣāmçı* “öğlenci” (mdd)

1.7.1.6. +daş

Bu ek Eski Türkçeden beri tanıdığımız, az verimli olmakla birlikte anlatımı belirli, kullanışlı bir üretim unsurudur Aslında kişiler arasında ortaklık, beraberlik bildiren “*eşlik adları*” ve sıfatlar yapar (Banguoğlu, 1974: 169).

kardaş “kardeş” (10/31), *arḥadaş* “arkadaş” (2/25), *yoldaş* “yoldaş” (mdd)

1.7.1.7. +gili

usta ‘ālī gili “usta alıgil” (1/3), *mustafa reji gili* “ mustafa rejigil” (1/5), *‘ami aşraf gili* “ammi aşrafgil” (1/10)

1.7.1.8. +(ı)h/+(u)h

téppuḥ “diz” (mdd), *kābıḥ* “kabuk” (mdd)

1.7.1.9. +(ı)ncı/(i)nci

Birinci “birinci” (1/7), *beşici* “beşinci” (mdd), *āltıncı* “altıncı” (mdd)

1.7.1.10. +lar/+lér

a. Bu ek, meslek adlarından çeşitli meslek gruplarını oluşturan adlar yapar:

damirçılar “demirçılar” (mdd), *kayaçılar* “kayaçılar” (mdd), *küzéçilér* “küzeçiler” (mdd), *hançılar* “hançılar” (mdd), *bağayançılar* “bahavancılar” (mdd), *ustalar* “ustalar” (mdd), *nacarlar* “marangozlar” (mdd)

b. Adlardan aynı düşüncede olanları bildiren topluluk adları türetir:

Aşrétlér “aşiretler” (mdd), *Dedelér* “Dedeler” (mdd), *İslēmilé* “İslamcılar” (mdd), *kabayillér* “kabileler” (10/7), *aşayérlér* “köylüler” (10/9), *yéndéyilér* “vandaviler” (1/5), *acémlér* “acamlar” (1/5), *saidlér* “saidler” (1/6)

c. Özel adlardan millet ve kavim adları yapar:

Türkmenlér “Türkmenler” (1/7), *Araplér* “Araplar”, *İranilér* “İranlılar” (1/6), *Yahudılar* “Yahudılar” (1/16), *İngililér* “İngilizler” (1/7), *Türklér* “Türkler” (mdd), *Usmānîlar* “Osmanlılar” (1/8)

ç. Özel adlardan bir dine, bir tarıkata bağlı olanları gösteren adlar yapar:

İslamlar “Müslümanlar” (mdd), *Yahudılar* “Yahudılar” (1/16), *Məsihilér* “Hristiyanlar” (mdd), *Şi’ilér* “Şiiler” (mdd), *Hindoslar* “Hindular” (mdd), *Méylévilér* “Mevleviler” (mdd), *Buzilér* “Budistler” (mdd)

d. Bu ek, soy adlarına gelerek “aile” kavramı katar:

Dedelér “dedeler” (mdd), *hamzélilé* “hamzacılar” (mdd), *kasaplar* “kasaplar” (mdd), *kuşçılar* “kuşçular” (mdd), *doğramācılar* “doğramacılar” (mdd)

e. Özel adlara gelir, ondaki özellikleri “yücelterek genelleştirmek” kavramı katar:

Kifrilér “Kifrililer” (mdd), *Kerküklilér* “Kerküklüler”

Fētihlér “Fatihler” (mdd), *Méylénélér* “Mevlanalar” (mdd), *İstanbullar*

“İstanbullar” (mdd), *Bağdatlar* “Bağdatlar” (mdd)

f. adlara gelerek teklik 3. Kişi iyelik ekiyle birlikte zaman, mevsim adlarına “belirsizlik” kavramı katar:

gécéléri “geceleri” (mdd), *sabāhlārı* “sabahları” (mdd), *ağşanlārı* “akşamları” (mdd)

1.7.1.1.1. +lı/+lí

Türkçede eskiden beri görülen ve birbirine yakın iki kelimenin çift olarak kullanılan bu ek bir arada bulunan ifade eder İki nesnenin bir arada bulunduğu, iki nesnenin beraber olduğunu, kısacası iki nesnenin meydana getirdiği topluluğu ifade eder Yani iki nesne, iki isim arasında bağ vazifesi görür (Ergin, 2003: 229).

yāşlı “yaşlı” (mdd), *duzlı* “tuzlu” (mdd), *dağlı* “dağlı” (mdd), *Erbilli* “Erbilli” (mdd), *Kêrküklí* “Kerküklü” (mdd)

1.7.1.1.2. +lîḥ/+lîḥ,+lîk

Bu ek aslında adlardan ad türeten ek olduğu halde, aynı zamanda “*bir şey için*” anlamında ve “*tahsis*” işlevinde sıfatlar da türetir İşlek, canlı bir ektir (Korkmaz, 2009: 341). Kifri, Kerkük ve Erbil ağızlarında adlardan ve sıfatlardan adlar türeten +lîḥ/+lîḥ/+lîk ekinin diğer işlevleri Türkiye Türkçesindekilerle ayınlık göstermektedir. +lîḥ/+lîḥ/+lîk ekinin başlıca görevleri şunlardır:

a. +lîḥ/+lîḥ/+lîk eki, adlardan “*tahsis*” işlevli ve bir şey için anlamlı adlar türetir: *kindîlîḥ* “*İkinci vakti yenen atıştırma*” (mdd), *günortâlîḥ* “*öğlen yemeği*” (mdd), *gecêlîḥ* “*gece*” (mdd), *yâzlıḥ* “*yazlık*” (mdd), *bâşlıḥ* “*başlık parası*” (mdd), *bayrâmlîḥ* “*bayramlık*” (mdd), *dolmâlîḥ* “*dolmalık*” (mdd), *gêlînîḥ* “*gelinlik*” (mdd), *günlîḥ* “*günlük*” (mdd), *kışlıḥ* “*kışlık*” (mdd), *méysimlîḥ* “*mevsimlik*” (mdd)

Bu adlar sıfat olarak da kullanılır:

kindîlîḥ yemêḥ, *bağ bahçâlîḥ yer*, *bayrâmlîḥ aspap*, *dolmâlîḥ bibér*, *kışlıḥ bluz*, *yâzlıḥ aspap* vb.

b. +lîḥ/+lîḥ/+lîk eki, “*bir şey için, araç ve gereç*” anlamıyla tahsis işlevli araç adları yapmıştır:

damâzlıḥ “*maya*” (mdd), *namazlıḥ* “*seccade*” (mdd), *démîlîḥ* “*demlik*” (mdd), *iplîk* “*iplik*” (mdd), *êllîḥ* “*eldiven*” (mdd)

c. +lîḥ/+lîḥ/+lîk eki, bir meslekle uğraşan kimseyi gösteren adlardan meslek adı ve uğraşı alanı gösteren adlar türetir:

démîrçılığ “demirçilik” (mdd), *hınçılığ* “hançılık” (mdd), *çobānlığ* “çobanlık” (mdd), *ustālīg* “ustalık” (mdd), *dıhtorlığ* “doktorluk” (mdd), *muhéndisliğ* “mühendislik” (mdd), *aşçılığ* “aşçılık” (mdd), *askêrlīg* “askerlik” (mdd)

d. Bu ek, adlardan siyasi, felsefi, dinî düşünüş ve inancı, o inanışa bağlılığı bildiren adlar türetir:

Türkçılığ “Türkçülük” (12/27), *İslēmçılığ* “İslamcılık” (mdd), *Mésihiiliğ* “Hristiyanlık” (mdd)

e. Adlardan rütbe ve makam bildiren adlar türetir:

bégliğ “beylik” (mdd), *ağalığ* “ağalık” (mdd), *başçavşılığ*, “başçavuşluk”(mdd) *kā'imkāmlığ* “kaymakamlık” (mdd), *mudirliğ* “müdürlük” (mdd), *muféttişliğ* “müfettişlik” (mdd), *hakimliğ* “hakimlik” (mdd), *zābıtlığ* “zabıtlık” (mdd), *mustéşārığ* “müsteşarlık” (mdd), *muhtārlığ* “muhtarlık” (mdd), *imamlığ* “imamlık” (mdd)

f. Ad ve sıfatlara gelerek onları genelleştiren ve yaygınlaştıran nitelikte soyut adlar türetir:

Adlardan: *babālığ* “babalık” (mdd), *nénēliğ* “analık” (mdd), *kardāşlığ* “kardeşlik” (mdd), *bācılığ* “bacılık” (mdd), *uşāhlığ* “çocukluk” (mdd), *érkēkliğ* “erkeklik” (mdd), *insānlığ* “insanlık” (mdd), *kölēliğ* “kölelik” (mdd)

Ek, renk adlarından da o rengin hâkim ve yaygın olduğunu bildiren soyut adlar türetmiştir:

bayāzlığ “beyazlık” (mdd), *morlığ* “morluk” (mdd), *sāılığ* “sarılık” (mdd), *yeşillığ* “yeşillik” (mdd)

Sıfatlardan: *rāzillih* “cimrilik” (mdd), *yoḥsullih* “yoksukluk” (mdd), *zenginlih* “zenginlik” (mdd), *alçağlih* “alçaklık” (mdd), *küçüklüh* “küçüklük” (mdd), *üskéklüh* “yükseklik” (mdd), *bōyighlih* “büyüklük” (mdd), *dārlüh* “darlık” (mdd), *bahalih* “bahalık” (mdd), *güzélih* “güzellik” (mdd), *āzlih* “azlık” (mdd), *āyilih* “iyilik” (mdd), *hırāplih* “kötülük” (mdd), *sıcaḥlih* “sıcaklık” (mdd)

g. *+lih/+liḥ/+lik* ekiyle eş veya zıt anlamlı ikileme sıfatlarından ikilemeli soyut adlar yapılır:

āyilih-hırāplih, “iyilik- kötülük” (mdd), *yoḥsulih- varlih* “yoksulluk-varlık” (mdd), *alçağlih- üskéklüh* “alçaklık-yükseklik” (mdd), *bāğlih-baḥçalih* “bağlık-bahçelik” (mdd)

h. *+lih/+liḥ/+lik* eki, sayı adı ve sıfatlarından “bir arada olmayı, topluluğu” gösteren adlar türetir:

éllilih “ellilik” (mdd), *beş yüzlih* “beş yüzlük” (mdd), *binlih* “binlik” (mdd), *beş binlih* “beş binlik” (mdd), *on binlih* “onbinlik” (mdd), *beşlih* “beşlik” (mdd) *girmí beşlih* “yirmi beşlik”

i. Hacim, ağırlık, alan ve uzunluk gösteren adlardan yine “ağırlık, ölçü, alan ve uzunluk” bildiren adlar türetir:

métirlih “metirlik” (mdd), *kilométilih* “kilometrelik” (mdd), *dōnımlih* “dönümlük” (mdd), *grāmlih* “gramlık” (mdd), *kilolih* “kiloluk” (mdd), *tonlih* “tonluk” (mdd), *litirlih* “litrelik” (mdd)

j. Zaman gösteren adlara gelen *+lih/+liḥ/+lik* eki, “o zaman süresi içine giren” anlamında ad ve sıfatlar türetir:

günlîh “günlük” (mdd), *hêftêlîh* “haftalık” (mdd), *aylîh* “aylık” (mdd)

1.7.1.1.3. +man/+mén

Eski Türkçede önce büyütme anlatımıyla kullanılmış olduğunu farz edebiliriz (*Türkler ve Türkler ayırımında* = *koca Türkler*). Bunun benzerleri gibi küçültme anlatımından büyütme anlamına geçmiş olduğu da düşünülebilir (Banguoğlu, 1974: 196).

ƙocaman “kocaman” (mdd), *Türkmén* “Türkmen” (4/5)

1.7.1.1.4. +sız/+síz

Bu ek, addan “*yokluk, eksiklik*” bildiren olumsuz anlamında sıfatlar türeten çok işlek bir ektir (Korkmaz, 2003: 62).

a. Bu ek “Sahip olma, kendinde bulundurma” görevindeki sıfat türeten [+lɪ/+lí] ekinin karşıtıdır:

damaħsız “beyinsiz” (mdd), *parāsız* “parasız” (mdd), *‘êkilsız* “akılsız” (mdd), *yêméğsız* “yemeksiz” (mdd), *ƙālamsız* “kalemsiz” (mdd)

b. Ek, *öksız* “öksüz” (mdd), *hersız* > *herħız* “hırsız” (mdd) gibi bazı eski türemelerde de yer almıştır.

c. +sız/+síz eki eş anlamlı ikileme sıfatları da türetmiştir:

nénēsız babāsız, ipsız sapsız, işsız kıyarsız, sēssız sadāsız, dātsız duzsız, Parāsız pul-suz, élsız ayağsız

d. +sız/+süz ekiyle kurulmuş ancak anlam kayması yoluyla kalıplaşmış bazı sıfat ve zarflar da vardır:

ma'rifétsiz “acami” (mdd), *'ārsız* “arsız” (mdd), *kélpész* “kalıpsız” (mdd), *usulsız* “usulsuz” (mdd)

1.7.2. Eylemden Ad Yapım Ekleri

1.7.2.1. -a/-é, -ı/-í

İşlek olmayan bu ek ancak bir iki kelimedede klişeleşerek sonradan fiilden isim yapma eki durumuna geçmiş görünmektedir. -a, -e ekinin klişeleşmesi ile ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Ergin, 2003: 256).

Kifri ağzında -a zarf-fiil ekinin eklendiği eylemlerle kaynaşıp kalıplaşmasında *sıfat*, *edat*, *zarf* ve *ad* niteliğinde birtakım sözler oluşmuştur. Kalıplaşmış bir şeklin hem sıfat hem ad hem zarf hem de edat olarak kullanılabildiği yerler vardır. Başlıca örnekleri şunlardır:

çéyré “çevre” (mdd), *daha* “daha” (mdd), *dāhı* “dahı” (mdd), *dolı* “dolu” (mdd), *konşı* “komşu” (mdd), *öte* “öte” (mdd)

1.7.2.2. -ğan

Bu ek işin sıkça yapıldığı, alışkanlık haline geldiğini belirtmektedir (Baran- Demir, 2008: 42).

Kifri Türkmen ağzında tek heceli geçişsiz bir eylem kökünden, eylemdeki hareketi sürekli olarak yapan bir sıfat türetmiş birleşik bir ektir:

korhağan “korkak” (mdd)

1.7.2.3. -an/-én

Geçişli ve geçişsiz tek ve çok heceli eylemlerden sıfatlar türeten ve bir işi yapanı gösteren ad olarak da kullanılan çok işlek bir sıfat-fiil ekidir (Ergin, 2003: 256).

Düşén “düşen” (11/65), *çekén* “çeken” (11/37), *küsén* “küsen” (12/6), *görmeyén* “görmeyen” (12/32), *bilmíyén* “bilmeyen” (mdd), *gélén* “gelen” (mdd), *işlēmíyén* “çalışmayan” (mdd)

Ekin zaman gösterme işlevini aşındırarak kalıplaşma yoluyla kalıcı ad türetmiş örnekleri de vardır:

Dombalan “dombalan mantar” (mdd), *doğan* “doğan” (mdd), *oyınbozan* “oyunbozan” (mdd)

1.7.2.4. -ç

Bu ek eskiden beri görülen ve bugün birçok örnekler bulunan bir ektir. Bunun da fonksiyonunda bir aşırılık ifadesi vardır Yaptığı isimler yapanı veya yapılanı veya hareket halini gösterir (Ergin, 2003: 253). Dönüslü eylem gövdelerinden türetme yapan bir ektir. Bu ek, getirildiği eylemdeki hareketi yapanı, yapılan hareketi veya o hareketle ilgili bir niteliği, bir özelliği gösteren soyut ad ve sıfatlar türetir. Kifri Türkmen ağzında sık kullanılmamaktadır. örnekler bunlardır: *kazanç* “kazanç” (mdd), *sēyínç* “sevinç” (mdd) *sēyínç* sözcüğü Türkiye Türkçesi etkisiyle Kifri, Kerkük ve Erbil ağzının da edebiyat diline geçmiştir.

1.7.2.5. -ġa/-ġé

Bu ek Türkçede eskiden beri görülen, eskiden çok kullanılan, fakat sonradan işlekliğini kaybeden bir ektir. Bugün görülen misalleri fazla değildir Hareketleri yapanı olanı veya nesneleri kaşılayan isimler yapar (Ergin, 1974: 250).

dālġa “dalga” (mdd)

+ġa/+ġé ekiyle, +ır-/+ír- ‘lı ettirgen eylem gövdesinden kurulmuş bir alet adı da vardır:

sípírgé “süpürge (mdd)

1.7.2.6. -ġı/-ġí, -kı

Eklendiği fiilin son ses durumuna göre, önce sesi tonlu ve tonsuz biçimler alabilen ek, genellikle tek heceli fiil kökleriyle çeşitli çatı ekleri almış fiil gövdelerinden adlar türeten çok işlek bir ektir (Korkmaz, 2009: 80).

a. Çeşitli *araç-gereç* adları türetir:

Burġı “burgu” (mdd), *‘āskı* “askı” (mdd), *sārġı* “sargı” (mdd), *sürgí* “sürgü” (mdd)
silġí “silgi”(mdd)

b. Çeşitli nitelikte somut adlar türetir:

bāşkı “baskı” (mdd), *bítkı* “bitki” (mdd) *İçkı* “içki” (mdd)

c. Çeşitli soyut adlar türetir:

sevġí “sevgi” (mdd), *sāyġı* “saygı” (mdd)

1.7.2.7. -gın/-gın

Geçişli ve geçişsiz tek heceli fiil köklerinden anlamı pekiştirilmiş sıfatlar türeten çok işlek bir ektir (Korkmaz, 2009: 81).

Yorgın “yorgun” (mdd), *ārgın* “argın” (mdd). Sıfat hem de ad olarak kullanılmaktadır:

yırgın “vurgun”, *dargın* “dargın”, *kırgın* “kırgın” (mdd)

1.7.2.8. -(a)h/-(u)h, -(é)k/-(a)k

Genellikle bir alışkanlığa, bir duyguyu ve fiilin bildirdiği işi çokça yapanı gösteren sıfatlar türetir (Korkmaz, 2009: 70).

Başlıca işlevleri şunlardır:

a. Genellikle bir alışkanlığı, bir duyguyu ve eylemin bildirdiği işi çokça yapanı gösteren sıfatlar türetir:

kaçah “kaçak” (mdd), *parlah* “parlak” (mdd), *yédék* “yedek” (mdd)

Bir işin yapıldığı yeri gösteren adlar türetir:

konaḥ “misafir” (mdd), *kucaḥ* “kucak” (mdd)

b. Bazı araç-gereç adları türetir:

pıcaḥ “bıçak” (1/199), *élék* “elek” (mdd), *ḡappah* “kapak” (mdd), *sıncaḥ* “sancak” (mdd), *tarah* “tarak” (mdd), *yataḥ* “yatak” (mdd)

c. Somut ve soyut adlar türetir:

dilék “dilek” (mdd), *yumaḥ* “yumak” (mdd), *ḡusaḥ* “kusmak” (mdd)

1.7.2.9. -ı/-í

Türkçede bu ekle yapılmış görünen ve yapan, olan veya yapılan çeşitli nesneleri karşılayan birçok isim vardır *yaz-ı*, *yap-ı* gibi. Fakat bu çeşit isimlerin büyük bir kısmında -ı, -i, -u, -ü eki aslı olmayıp eski Türkçedeki -g ve -ḡ fiilden isim yapma ekinin Batı Türkçesinde düşmesi yüzünden yardımcı sesin fiilden isim yapma eki haline gelmiştir (Ergin, 2003: 254).

Sür-ü-g > *sürü* > (Kifri Türkmen ağzında) *sürí* (mdd), *yaz-ı-g* > *azı* > (Kifri Türkmen ağzında) *yāzı* “yazı” (mdd)

+ı/+í eki, işlev bakımından eylemin gösterdiği işin ürünü veya sonucu olan somut ve soyut dlar ve sıfatlar türetir:

Somit adlar: *çatı* “çatı” (mdd), *dōlı* “dolu” (mdd), *ōlí* “ölü” (mdd), *dırí* “canlı” (mdd), *sürí* “sürü” (mdd), *yārı* “yarı” (mdd)

Soyut adlar: *çāḡrı* “çaḡrı” (mdd), *sāncı* “sancı” (mdd),

Sıfat olarak: *āyrı* “ayrı” (mdd)

1.7.2.10. -cı

Eski Türkçede -*guçı*, *ḡüçi* biçiminde kullanılan bu ek, günümüzde çok yaygın olarak kullanılmaktadır (Barın -Demir, 2008: 43).

Kifri Türkmen ağzında geçişsiz bir eylem gövdesine getirilerek eylemin gösterdiği işi “*meslek, uğraşı*” olarak yapanı gösteren bir ad türetmiştir, Kerkük ve Erbil Türkmen ağzlarında da aynıdır:

dilenci “dilenci”, *kesici* “kesici”, *görücü* “görücü” (mdd)

1.7.2.11. -(i)m/-(i)m

-m eki nesne ismi yapan fiilden isim yapma eklerinin işlek olanlarından biridir. Başlıca fonksiyonu fiile ilgili bir durum, iş ifade etmek olup o işle ilgili, o işten doğan varlık, *eşya, alet, yer* vs. gibi çeşitli isimler de yapar (Ergin, 2003: 249).

Bu ek genellikle eylemin gösterdiği işle ilgili sonucu gösteren soyut adlar türetir:

biçim “biçim” (mdd), *sağlam* “sağlam”(mdd), *dönüm* “dönüm” (mdd)

Bunların bir kısmı da somut adlardır:

adım “adım” (mdd), *yıldırım* “yıldırım” (mdd)

-m/-ım/-im ekiyle türetilmiş adlar, nitelikleri bakımından bir anda veya kısa sürede oluşan işleri adlandıran sözcüklerdir:

dilim “dilim” (mdd), *ölüm* “ölüm” (mdd), *yarım* “yarım” (mdd), *kalım* “kalım” (mdd), *bakım* “bakım” (mdd)

1.7.2.12. -ma/-mé

Bu ek eski Türkçede doğru sınıflandırılmamış bir ektir. Orada ad fiil değil sıfat fiil anlatımındadır, ve kılış adları değil, sıfatlar ve sıfattan gelme adlar yapmakta-

dır. Onun ilk sıfat fiiline benzer bir geçmiş sıfat fiil anlatımı vardır ancak daha sonra orada bu işleyişini yitirmiş olmalıdır. Çünkü olumsuz şekline rastlanmaz (Banguoğlu, 1974: 265).

Kifri Türkmen ağzında bu ek işlek değildir, birkaç ad ve sıfat türetmiştir. *-ma/-mé* ekinin, eklendiği eylemlerde gösterdiği yalın iş bildirme özelliği zamanla aşınmaya uğrayarak, kılış işlevinden uzaklaşmış birtakım kalıcı adlar ortaya çıkmıştır:

cızma “çizme” (mdd), *bağlama* “saz” (mdd), *dorğama* “bir tür yemek” (mdd), *düğmé* “düğme” (mdd), *isítmé* “sıtma, ateş” (mdd), *saçma* “tüfek saçma” (mdd)

-ma/-mé ekiyle kurulmuş adlar sıfat olarak da çok kullanılır. Bu sıfatlar, eylemdeki oluş ve kılışı bir varlığa, bir nesneye “*yapılmış olma*” niteliği ile bağlayan sıfatlardır:

āltın kablama sé’ét “altın kaplama saat” (mdd), *süzmé pírínç* “süzme pilav” (mdd), *süzmé pēndir* “süzme peynir” (mdd)

Bu ekle kurulan sıfatlar, zamanla kendilerinden sonra gelen adların atılmasıyla yalnız başlarına birer kalıcı ada dönüşmüşlerdir. Bu şekilde oluşmuş birçok yiyecek, yemek adlarımız vardır:

Bāsturma “pastırma” (mdd), *burma* “bir tür hamur tatlısı” (mdd), *çürítmé* “soğan çürütmesi” (mdd), *dolma* “dolma yemeği” (2/23), *kāyırma* “kavurma” (mdd), *kímé* “kıyma” (mdd), *tikmé* “bir tür yemek” (mdd)

Aynı biçimde oluşmuş bazı *araç- gereç* adları da vardır: *katma* “seçim” (mdd), *kazma* “kazma aleti” (mdd)

1.7.2.13. -maḥ/-mēḥ, -mék

Eylemin mastar biçimi diye de adlandırılan *-maḥ/-mēḥ/-mék* eki, eylemdeki soyut hareketleri adlandıran, onları ad biçimine sokan bir ektir. Geçişli geçişsiz, olumlu olumsuz her türlü eylem kök ve gövdelerine gelerek geçici kılış adları türetir (Korkmaz, 2003: 95).

oynamaḥ “oyynamak” (11/54), *görmēḥ* “görmek” (2/1), *vermeḥ* “vermek” (2/5), *gezmēḥ* “gezmek” (2/13), *oturmaḥ* “oturmak” (2/18), *yemeḥ* “yemek” (2/22), *basmaḥ* “basmak” (mdd), *çalmaḥ* “çalmak” (mdd), *olmaḥ* “olmak” (mdd), *yandırmaḥ* “yandırmak” (1/13), *annamaḥ* “anlamak” (mdd), *sélésmēḥ* “konuşmak” (5/9), *gülmēḥ* “gülmek” (5/9)

Bu ek, yukarıda belirtilen geçici kılış adları yapma dışında, kalıplaşma yoluyla kalıcı bazı yiyecek, içecek, araç ve gereç adları da yapmıştır:

yemeḥ “yemek” (2/22), *kéymēḥ* “kaymak” (mdd), *çaḥmaḥ* “çakmak” (mdd), *yaşa-maḥ* “yaşam” (mdd) örneğinde soyut ad yapmıştır.

1.7.2.14. -māl/-mēlī

-māl/-mēlī eki, eylemden ad türeten *-ma/-mé* ekiyle *+lī/+lī* sıfat ekinin kaynaşmasından oluşmuştur. İşlev bakımından “eylemin gösterdiği işi üzerinde nitelik olarak taşıyan” anlamında sıfatlar türetmiştir:

Çatmālī kaş “çatmalı kaş” (mdd), *gülmēlī üz* “güler yüz” (mdd), *sürmeḥlī göz* “sürmeli göz” (mdd)

1.7.2.15. -(ı)n/-(i)n/-(ü)n

Bu ek Türkçede eskiden beri görülen fiil isim yapma eklerinden biridir. İşleklik sahası çok geniş olmamakla beraber bir hayli misali vardır ve canlılığını muhafaza etmektedir. Yaptığı isimler fiilin gösterdiği hareketi yapanı, olanı ve daha çok yapılanı ifade eder (Ergin, 2003: 250).

tütün “tütün, duman” (9/13), *ekin* “ekin” (mdd), *bütün* “bütün”(mdd), *yahın* “yakın” (mdd)

1.7.2.16. -r, -ar/-ér, -ır/-í

Geniş zaman sıfat-fiilleri türeten çok işlek bir ektir. Bu ek, eklendiği fiilin gösterdiği işi bir özellik olarak “her zaman üzerinde bulundurma” niteliğinde sıfatlar ve bazı kalıcı adlar türetmiştir (Korkmaz, 2009: 104). Kifri Türkmen ağzında bu ekin örnekleri azdır; -r, -ar/-ér, -ır/-ír ekiyle türetilen sıfat konumuna girmişlerdir:

gülér üz “güler yüz” (mdd), *olır olmaz iş* “olur olmaz iş” (mdd). Bu ekle kurulmuş sıfatların, önlerindeki adların atılması ve sıfatın yalnız başına o adı karşılaması ve bunların kalıplaşması yoluyla birtakım kalıcı adlar da oluşmuştur:

yarar “yarar” (mdd), *yazar* “yazar” (mdd), *çadır* “çadır” (mdd), *çukur* “çukur”(mdd), *déger* “değer” (mdd), *gülér* “güler” (mdd), *yaşar* “yaşar” (mdd) gibi kişi adları da kalıplaşma yoluyla oluşmuştur.

1.7.2.17. -(i)ş/-(i)ş

-mak, -mek ve -ma, -me tipinde fiil isimleri yapan eklerden biridir. İşleklik sahası onlar gibi bütün fiil kök ve gövdelerini içine alır. Bu üç ek fiil isim yapma ekleri içinde ayrı bir yer işgal ederler. Diğer fiilden isim yapma ekleri fiillerden fiil isimleri yapan eklerdir denilebilir (Ergin, 2003: 247).

döğüş “savaş” (8/2), *tanış* “tanıdık” (11/22), *çalış* “çalış” (12/28), *bāhış* “bakış” (mdd), *bārış* “barış” (mdd), *güliš* “gülüş” (12/26), *girış* “giriş” (12/25), *ōpış* “öpüş” (mdd), *yāğış* “yağmur” (mdd), *tikiş* “dikiş” (mdd)

1.7.2.18. -(i)t/-(i)t

Türkçede eskiden beri görülen, eskiden misalleri daha çok olan, bugün ancak birkaç kelimedede bulunan, işlek olmayan bir ektir (Ergin, 2003: 258).

Umut “umut” (mdd), *ögüt* “öğüt” (mdd), *yogırt* “yoğurt” (mdd)

1.7.3. Addan Eylem Yapım Ekleri

1.7.3.1. +a-/+é-

“olma” bildiren geçişli fiil yapar (Korkmaz, 2009: 112).

+a-/+é- eki, /n/, /l/ gibi akıcı, /d/, /p/ gibi patlayıcı ve /ş/, /z/ gibi sızıcı ünsüzlerle sonuçlanan tek heceli ad köklerinden geçişli ve geçişsiz eylemler türeten bir ektir. Çok seyrek olarak iki hecelilere de gelmiştir. Ancak bunlarda ikinci hecenin ünlüsü düşmüştür.

“*yapma*” bildiren geçişli eylem olarak: *boşa-* “*boşamak*” (mdd), *bézné-* “*benzemek*” (mdd), *dilé-* “*dilemek*” (mdd), *döşé-* “*döşemek*” (mdd), *oyna-* “*oynamak*” (1/54)

“*Olma*” bildiren geçişsiz eylem olarak: *yaşa-* “*yaşamak*” (mdd)

+*a-/+é-* ekinin -*l-*, -*n-*, -*r-*, -*ş-*, -*t-* gibi eylem çatısı ekleriyle genişletilip kaynaşmasından oluşan türleri de vardır Bu türlerde kökün yalın durumu kullanımdan düşütüğü için, bu genişletilmiş ekler başlı başına birer birleşik türetme eki niteliği kazanmıştır. Aşağıda ele alınan bu birleşik ekler işlevliğini de bir dereceye kadar sürdürögelmiştir:

boşanmak “*başanmak*” (mdd), *dilenmek* “*dilenmek*” (mdd), *yaşatmak* “*yaşatmak*” (mdd)

1.7.3.2. +*al-/+él-* <+*a-l-/+é-l-*

+*a-/+é-* ekiyle edilgenlik bildiren -*l-* çatı ekinin kaynaşmasından oluşan +*al-/+él-* eki, ünsüzle sonuçlanan sıfatlardan “*olma*” bildiren eylemler türeten bir birleşik ektir. Bu türetmelerde -*l-* ekinin işlevi etkin durumdadır (Korkmaz, 2003: 112).

azal- “*azalmak*” (mdd), *daral-* “*daralmak*” (mdd), *düzél-* “*düzelmek*” (mdd)

+*al-/+él-* eki ünlü ile biten sıfatlara geldiğinde, ünlü çatışması dolayısıyla ekin +*a-/+é-* ögesi eridiği için köke yalnız +*l-* eki eklenmiştir:

diríl- “*dirilmek*” (mdd), *incél-* “*incelmek*” (mdd)

1.7.3.3. +ar-/+ér- < +a-r-/+é-r-

Türkçede eskiden görülen bu ek işleklik bakımından sınırlı olan eklerden biridir. Daha çok renk isimlerinden fiil yapmakta kullanılır. Renk isimlerinden yalnız olma ifade eden, diğer isimlerden ise bazen olma, bazen yapma ifade eden fiiller yapar (Ergin, 2003: 241).

başar- “başarmak” (mdd), *göğér-* “göğermek” (mdd), *karar-* “kararmak” (mdd), *sarar-* “sararmak” (mdd)

1.7.3.4. +aş-/+éş- < +a-ş-/+é-ş-

Bu ekle türetilen fiillerin bir kısmında +*la-* eki yine kökten ayrılarak -*ş-* dönüşlülük veya işleşlik ekiyle kaynaşıp addan fiil türeten bir +*laş-* eki oluşturmuştur. Bu fiillerde genellikle “*dönüşüm kendi kendine oluşma*” özelliği hakimdir (Korkmaz, 2003: 119).

yanaş- “yanaşmak” (mdd), *tokalaş-* “tokalaşmak” (mdd), *sélémléş-* “selem laşmak” (mdd)

1.7.3.5. +da-/+dé-

Türkçede eskiden beri görülen diğer isimlerde eylem yapmakta çok az kullanılan bu ek ses taklidi/ yansıma kelimelerden eylem yapmakta işlek değildir. Diğer isimlerden yapma ifade eden, ses yansıması ifade eden fiiller yapar (Ergin, 2003: 242).

Birkaç tek heceli ad dışında ses yansımali sözlerden ses yansımali eylemler türeten bir ektir. Adlardan geçişli eylemler türetmiştir:

isté- “istemek” (mdd), ses yansımali ikinci köklerden genellikle “*etmek*” anlamında geçişsiz eylemler türetmiştir Ek, ses yansımali eylemlerde *-ıl* kökleri üzerine geldiği için hep ötümlü *+da-/+dé* biçimindedir: *fısılda-* “fısıldamak” (mdd), *kurılda-* “açken midenin ses çıkarması” (mdd), *mırıl-da-* “mırıldamak” (mdd), *pāılda-* “parıldamak” (mdd)

1.7.3.5. +la-/+lé-

+la- fiili söz dağarcığımızda, en kalabalık fiil ailesini teşkil ederler. Bu eski Türkçeden beri, çok verimli olmuş ve sonraları isimlerden fiil yapma alanında çok sık kullanılmıştır. her türlü ada ve birçok sığata gelebilir. Anlamı zamanla dallanmış, çeşitlenmiştir. Genel olarak nesneyle ilgili bir şey yapmak veya olmak anlamını verir (Banguoğlu, 1974: 214).

Kifri Türkmen ağızında da verimli ve anlamca çok yönlü türetmeler yapmıştır. Tekveya çok heceli her türlü ad kök ve gövdeleriyle, sıfat, zarf vb. ad soylu sözlere de gelerek geçişli ve geçişsiz eylemler türeten bir ektir. Ekin işlekliğı, türettiğı eylemlere birbirinden ayrı anlamlar yüklemesiyle de kendini gösterir. Ekin dilimizde anlam ayrılığı doğuran başlıca görevleri ve oluşturduğu eylemler şunlardır:

a. *+la-/+lé-* eki, eklendiğı adın gösterdiği nesne veya niteliğı başka bir nesneye yönelten, o nesneden etkilenen geçişli eylemler türetir: *anla-* > *anna-* “anlamak” (mdd), *ayla-* “avlamak” (mdd), *salla-* “sallamak” (mdd), *iğla-* “ağlamak” (mdd), *béslé-* “beslemek” (mdd), *dilimlé-* “dilimlemek” (mdd), *dişlé-* “ısırmak” (mdd), *datla-* “ta- tamak” (mdd), *karşıla-* “karşılamak” (mdd), *yéngilé-* “yenilemek” (mdd), *yolla-* “yol- lamak” (mdd)

- b. +*la-*/*+lé-* eki, adın gösterdiği nesneyi araç olarak kullanma yoluyla o nesne ile yapılan işi gösteren geçişli eylemler türetir: *éllé-* “ellemek” (mdd), *pıçahla-* “bıçaklamak” (mdd), *randélé-* “rendelemek” (mdd), *ütülé-* “ütülemek” (mdd)
- c. +*la-*/*+lé-* eki, adın gösterdiği nesneyi veya niteliği bir şeye kazandırmayı, katmayı, eklemeyi gösteren geçişli eylemler türetir: *bağla-* “bağlamak” (mdd), *dağla-* “dağlamak” (mdd), *démlé-* “demlemek” (mdd), *duzla-* “tuzlamak” (mdd), *sula-* “sulamak” (mdd), *yağla-* “yağlamak” (mdd)
- d. sıfatlara ve yön gösteren bazı adlara gelen +*la-*/*+lé-* eki, genellikle o niteliği üzerinde bulunduran ve “olma” bildiren geçişsiz eylemler türetir. İçlerinde geçişli olanlar da vardır: *başla-* “başlamak” (mdd), *yavaşla-* “yavaşlamak” (mdd)
- e. +*la-*/*+lé-* eki ses yansımali birincil köklere gelerek yansımali geçişsiz eylemler türetir: *çatla-* “patlamak” (mdd), *dinlé-* “dinlemek” (mdd), *kıdıhla-* “gıdıklamak” (mdd), *parla-* “parlamak” (mdd), *iğla-* “ağlamak” (mdd)
- f. +*la-*/*+lé-* ekiyle kurulmuş bazı eylemlerin kökleri dilimizde yalın olarak kullanımını kaybetmiş ve ekle kaynaşmış durumdadır: *anna-* (<*anla-l* >*n* “ilerleyici tam ses benzeşmesine uğramış”) “anlamak” (mdd), *bélé-* “beklemek” (mdd)
- g. Dar ünlüler ile sonuçlanan iki heceli adlardan +*la-*/*+lé-* ekiyle kurulan bazı eylemlerde ikinci hecenin dar ünlüsü ve ad tek heceli bir kök durumuna gelir: *béslé-* (<*be-sile-*) “beslemek” (mdd), *inlé-* (<*inlé-*) “inlemek” (mdd), *koğla-* (*koğula-*) “koklamak” (mdd), *sızla-* (<*sızla-*) “sızılamak” (mdd)

h. *+la-/-lé-* eki, eylem köklerinden gruptaki eklerle kurulmuş adlardan sonra geldiğinde, bir şeyin “*ara sıra*” veya sürekli olarak yapıldığını gösteren eylemler türetir. Bu eylemlerin bazılarının kök biçimleri kullanımdan düşmüştür:

sürüklé- “sürüklemek” (mdd)

i. *kış* “*kış*” ve *yay* “*yaz*” adlarından

kışla- “kışlamak” ve *yayla-* “yaylamak” (mdd)

Olmak üzere iki eylem oluşturmuştur. Bu eylemlerden de eylemden ad yapan *+k/+h* ekiyle *kışlaḥ* “kışla” ve *yaylaḥ* “yayla” adları türetilmiştir. Fakat günümüz Türkiye Türkçesi ve Kifri Türkmen Ağzında da bu iki adı oluşturan *+k/+h* eki düşmüş ve adlar *kışla* “kışla” ve *yayla* “yayla” olarak kullanılmaktadır.

j. *+la-/+lé-* eki çok işlek bir ek olduğu için dilimize girmiş alıntı ve yabancı sözlerle de eylemler türetmiştir: *éyérlé-* “ayarlamak” (mdd), *ḥéfiḥlé-* “hafiflé- “hafifletmek” (mdd), *ḥisapla-* “hesaplamak” (mdd), *tamamla-* “tamamlamak” (mdd), *tértiplé-* “düzenmek” (mdd)

1.7.3.7. *+lan-/+lén- < +la-n-/+lé-n-*

+la-/+lé- ekiyle kurulmuş geçişli ve geçişsiz eylemlerin bazılarının dönüşlülük ekiyle genişletilerek *+lan-/+lén-* biçiminde kaynaşmış ve bir birleşik ek oluşturmuştur (Korkmaz, 2009: 119).

dollan- “dollanmak” (mdd), *dillén-* “dillenmek” (mdd), *ḥéstélén-* “hastalanmak” (mdd), *sāncılan-* “sancılanmak” (mdd)

Verilen örneklerde görüldüğü üzere bu türetmelerde eylem kökleri *dalla-*, *dillé-*, *héstélé-*, *sāncıla-* vb.

Biçimlerde yalın olarak kullanılmamaktadır *+la-/+lé-* eki kökten ayrılıp *-n-* ekiyle kaynaştığı için ister istemez *+lan-/+lén-* biçiminde addan eylem türeten bir birleşik ek ortaya çıkmıştır.

1.7.3.8. *+laş-/+léş-* < *+la-ş-/+lé-ş-*

Bu ekle türetilen fiillerin bir kısmında *+la-* eki yine kökten ayrılarak *-ş-* dönüşlülük veya işteşlik ekiyle kaynaşıp addan fiil türeten bir *+laş-* eki oluşturmuştur. Bu fiillerde genellikle “dönüşüm kendi kendine oluşma” özelliği hakimdir (Korkmaz, 2003: 119).

dértléş- “dertleşmek” (mdd), *güzélléş-* “güzelleşmek” (mdd), *birléş-* “birleşmek” (mdd), *iyiléş-* “iyileşmek” (mdd), *kāılınlaş-* “kalınlaşmak” (mdd), *incéléş-* “inceleşmek” (mdd), *sēssızléş-* “sessizleşmek” (mdd), *uzahlaş-* “uzaklaşmak” (mdd), *yāhınlaş-* “yakınlaşmak” (mdd)

Yine verilen örneklerde görüldüğü üzere, bu ekle oluşturulmuş eylemlerde de, *-ş-* eki özel anlam taşıyan birer eylemden eylem türetme eki niteliğindedir. Bu nedenle burada addan eylem türeten birleşik bir *+laş-/+léş-* ekine yer verilmiştir.

1.7.4. Eylemden Eylem Yapım Ekleri

1.7.4.1. -ala-/-élé-

Daha çok geçişli eylem köklerine gelen -ala-/-élé- eki, Kifri Türkmen ağzında sayılı örnekte bulunmaktadır: *géyéle-* “gevelemek” (mdd), *éyéle-* “ovalamak” (mdd), *téklé-* “itelemek” (mdd), *ķayala-* “kovalamak” (mdd), *sílkélé-* “silkelemek” (mdd)

1.7.4.2. -ar-/-ér-

-r- Eski Türkçede eskiden beri görülen ve işlek olarak kullanılan bir fiilden fiil yapma ekidir. Bu ek fonksiyonları tamamıyla birbirinin aynı olan ve bu yüzden aynı isim altında toplanan birkaç ekten biridir. Etirgen ekler denilen bu ekler *oldurma* ve *yaptırma* ifade ederler. Yani *olma* veya *yapma* ifade eden fiillerden *oldurma* veya *yaptırma* ifade eden fiiller yapar. Onun için bu eklere *oldurma* ve *yaptırma* ekleri adını vereilebilir (Ergin, 2003: 277).

ķup-ar-t- “koparmak” (mdd), *ķıķ-ar-t-* “çıkarmak” (mdd), *ged-é-t-* “gidermek” (mdd)

1.7.4.3. -dır-/-dír-, -tır-/-tír- < -tUr-

Bu ek de -r- şeklinde ele aldığımız ettirgenlik eklerinden biridir. Yani bu ek de -r- ve -t- gibi bir *oldurma* ve *yaptırma* ekidir. Türkçede eskiden beri bulunan ve işlek olarak kullanılan fiilden fiil yapma eklerinden biridir (Ergin, 2003: 281).

Eylem gövdelerinde genellikle -ş-li ve -n-li çatılar üzerine gelmiştir: *bāstır-* “bastırmak” (mdd), *bīlāntır-* “bulandırmak” (mdd), *bīldír-* “bildirmek” (mdd), *aldır-* “aldırmak” (mdd), *doldır-* “doldurmak” (mdd), *āzdır-* “ezdirmek” (mdd), *gūldır-* “gül-

dürmek” (mdd), *āndır-* “indirmek” (mdd), *kēstír-* “kestirmek” (mdd), *ķarıştır-* “karıştırmak” (mdd), *öldír-* “öldürmek” (mdd)

1.7.4.4. -(i)l-/-l-

-l- ekinin önündeki yardımcı vokaller Eski Türkçede ünlü uyumuna bağlanmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde ise bunlar bir süre ünlü uyumu dışında kalmış ve yuvarlak ünlülü fiillerde de düz şekilleri kullanılmıştır: *düz-i-l* gibi. Böyle uyum dışında kalmalarına bakarak Eski Anadolu Türkçesinde bunların yardımcı ses sayılmadığı ileri sürülemez çünkü Eski Anadolu Türkçesinde diğer bazı şekillerde de yardımcı seslerin uyum dışında kaldığı görülür. Eski Anadolu Türkçesinden sonra -l nin önündeki yardımcı sesler uyuma bağlanmış ve bu şekilde kullanıla gelmiştir (Ergin, 2003: 274).

Genellikle ünsüzle biten geçişli eylem kök ve gövdelerinden “olma” ya da “yapılma” bildiren edilgen eylemler türetir: *satıl-* “satılmak” (12/14), *āçıl-* “açılmak” (mdd), *içıl-* “içilmek” (mdd), *ķurul-* “kurulmak” (mdd), *süzıl-* “süzülmek” (mdd), *tikıl-* “dikilmek” (mdd), *tökıl-* “dökülmek” (mdd), *yāpıl-* “yapılmak” (mdd), *yāıl-* “yazılmak” (mdd) Genişletilmiş eylem gövdelerinde, daha çok ettirgenlik eklerinden sonra gelmiştir: *durdırıl-* “durdurulmak” (mdd), *ķāldırıl-* “kaldırmak” (mdd), *ķupārtıl-* “kopartılmak” (mdd), *seçtirıl-* “seçtirilmek” (mdd), *yāzdırıl-* “yazdırılmak” (mdd) Bu ek, ünlü veya /l/ sesi ile biten kök ve gövdelere getirilemez, bunun yerine -n- eki getirilir: *ālın-* “alınmak” (mdd), *bağlan-* “bağlanmak” (mdd), *ohın-* “okunmak” (mdd), *süslén-* “süslenmek” (mdd)

1.7.4.5. -ma/-m -

Fiil kök ve gövdelerinden olumsuz fiiller türeten bir ektir. * *-ek fiili dışında her fiil kök ve gövdesine gelebildiği i in Türk dilinin en işlek eki durumundadır (Korkmaz, 2009: 128)

yat-/ yatma- “yatmamak” (12/1), * l-/  lm -* “ lmemek” (12/4), *ist -/ ist m * “isteme-
mek” (12/7), *ol-/ olma-* “olmamak” (12/9), *ba -/ başma-* “bakmamak” (8/7), *bas-/*
basma- “basmamak” (mdd), *bildir-/ bildir m -* “bildirmemek” (mdd), *get-/ getm -*
“getmemek” (8/38), *koy-/ koyma-* “koymamak” (mdd), *g r n-/ g r nm -* “görünme-
mek” (mdd), * al-/  alma-* “kalmamak” (mdd), *d ş-/ d şm -* “düşmemek” (mdd),
 alabil-/  alab lm - “kalamamak” (mdd)

1.7.4.6. -(i)--n-/(i)n-

Fiilin edilgen, dönüşlü çatısı eki olarak eskiden beri geniş kullanımı bulu-
nan *-in-* eki ile yapılmış kelimeler kolaylıkla s zsl klerde madde başı olur. Değeri
kazanır   nk  Türkçede kişi kendisine dönük her türlü oluş ve kılışları bu fiil g r n -
şöyle ifade edegelmiştir. Dönüşlü görünüşün temel anlatımı kılış veya oluşun doğru-
dan doğruya kimse üzerine çevirmekle kalmazlar, yine kimseyle ilgili daha birçok
durumları belirtmeye yararlar (Banguoğlu, 1974: 283).

Genellikle geçişli eylemlerden “*olma*” ve bazen de “*yapma*” bildiren dönüşlü eylem-
ler türetmektedir *-n*’li eylemlerde, eylemin gösterdiği işi yapana yani özneye döner:
Y r n- “yorulmak” (mdd) gibi Yapılan işin yapana dönmüş olması, eyleme hem “ol-
ma, “yapma” bildirme özelliği hem de ek’e “dönüşlülük” bildirme işlevi kazandırmış-

tır. Dönüştürme eylemleri yapılan işi yalnız yapana çevirmekle kalmayıp özne ile ilgili daha başka durumları da içine aldığından kullanım bakımından bir çeşitlenmeye uğramıştır -n- eki, genellikle tek heceli eylem kökleriyle, addan yapılmış eylem gövdelerine gelen bir ektir Kendinden önce başka bir eylemden eylem türetme eki alamaz ama kendinden sonra bazı ekleri alabilir: *bulāntır*- “bulandırmak” (mdd), *yeylēndir*- “evlendirmek” (mdd) -n- ekinin Kifri Türkmen ağzındaki başlıca kullanılış biçimleri ve özellikleri şunlardır:

a. -n- eki, yapılan işin yapana dönüşünü, yani kendi kendine oluşunu veya öznenin o işi kendisi için yaptığını gösteren dönüşlü eylemler türetir: *bağlan*- “bağlanmak”(mdd), *dilén*- “dilenmek” (mdd), *kaşın*- “kaşınmak” (mdd), *ögrén*- “öğrenmek” (mdd), *silkin*- “silkinmek” (mdd), *sürín*- “sürünmek” (mdd), *süslén*- “süslenmek” (mdd)

b. -n- eki, geçişsiz eylem kök ve gövdelerinden tekrarlama anlamında dönüşlü eylemler türetmiştir: *mırıldan*- “mırıldanmak” (mdd), *sızlan*- “sızlanmak” (mdd), *sürín*- “sürünmek” (mdd)

c. -n- dönüşlülük eki, sonu ünlü ile biten bazı eylemlere eklendiğinde, kendisindeki dönüşlülük işlevini sürdürmesine karşılık, kökle iyiye kaynaşarak onun ayrılmaz bir parçası durumuna gelmiştir Bu köklerin yalın biçimleri artık kullanımdan düşmüş bulunmaktadır: *inan*- “inanmak” (mdd), *kāzan*- “kazanmak” (mdd), *ögrén*- “öğrenmek” (mdd), *tükén*- “tükenmek” (mdd)

d. Addan eylem türeten +la-/+lé- ekinden sonra gelen -n- eki eylem gövdesi ile daha sıkı kaynaşarak tam birer kendi kendine oluşma eylemine dönüşümüştür: *dillén*- “dilenmek” (mdd), *héstélén*- “hastalanmak” (mdd), *kírlén*- “kirlenmek” (mdd), *pislén*- “pislenmek” (mdd), *tozlan*- “tozlanmak” (mdd). Bu örneklerde görüldüğü üzere -n-

eki türetmelerde +*la-n-/+lé-n-* > +*lan-/+lén-* biçiminde birleşik bir ek niteliği kazanmıştır.

1.7.4.7. -(i)r/- (i)r/- (U)r-

-r- Eski Türkçede eskiden beri görülen ve işlek olarak kullanılan bir fiilden fiil yapma ekidir. Bu ek fonksiyonları tamamıyla birbirinin aynı olan ve bu yüzden aynı isim altında toplanan birkaç ekten biridir. Ettirgenlik ekler denilen bu ekler ol- durma ve yaptırma ifade ederler. Yani olma veya yapma ifade eden fiillerden oldurma veya yaptırma ifade eden fiiller yapar. Onun için bu eklere oldurma ve yaptırma ekleri adını verebiliriz (Ergin, 2003: 277).

Ünsüz ile biten geçişli ve geçişsiz eylem köklerinden ettirgen anlamlı eylemler türetmiştir:

Bātır- “batırmak” (mdd), *bīşī-* “pişirmek” (mdd), *bītīr-* “bitirmek” (mdd), *gēcīr-* “geçirmek” (mdd)

Sıralanan örneklerin ettirgen biçimleri bunlara yeni ettirgenlik ekinin eklenmesiyle kurulabilmektedir: *bātır-t-* “batırtmak” (mdd), *bīşīr-t-* “pişirtmek” (mdd), *bītīr-t-* “bitirtmek” (mdd), *dēyīr-t-* “devirtmek” (mdd), *gēcīr-t-* “geçirtmek” (mdd), *şışīr-t-* “şışırmek” (mdd), *yātır-t-* “yatırmak” (mdd)

1.7.4.8. -(i)ş/- (i)ş-

Geçişli fiil kök ve gövdelerinden fiilin gösterdiği işi, iki öznenin karşılıklı olarak yaptığını bildiren fiiller türetir (Korkmaz, 2009: 132).

- a. *-(t)ş-/(i)ş-* eki, eylem kök ve gövdeleriyle addan türemiş eylemlere gelerek birbirinden farklı birkaç işlev yüklenmiş bir çatı ekidir. Ekin asıl görevi eylemin özneye olan bağlantısı açısından, işteşlik temelinde ortaklaşa bir işi göstermesidir: Ortaklaş- manın türüne göre, ekteki çeşitliliği şöyle sıralanabilir:
- b. *-(t)ş-/(i)ş-* eki, geçişli eylem kök ve gövdelerinden eylemin gösterdiği işi, iki öznenin karşılıklı olarak yaptığını bildiren eylemler türetir: *döğüş-* “dövüşmek” (8/2), *koğlaş-* “koklaşmak” (mdd), *paylaş-* “paylaşmak” (mdd), *kōnüş-* “konuşmak” (mdd), *kucağlaş-* “kucaklaşmak” (mdd), *ōpüş-* “öpüşmek” (mdd), *sarış-* “sarışmak” (mdd)
- c. *-(t)ş-/(i)ş-* eki, eklendiği geçişsiz eylem kök ve gövdelerinden “kendiliğinden oluş” bildiren eylemler de türetmiştir: *güzéllüş-* “güzelleşmek” (mdd), *kālınlaş-* “kalınlaşmak” (mdd), *yetiş-* “yetişmek” (8/30)
- c. Yukarıda ele alınan işteşlik eylemlerinin her iki türünde de, yerlerinde belirtildiği gibi *-(t)ş-/(i)ş-* eki ya geçişli ya da geçişsiz eylem kök ve gövdelerine getirilebilmektedir. Yalnız, oluşturduğu eylemler genellikle hep geçişsizdir. Geçişli olanları birkaçı geçmez: *dānüş-* “danışmak” (mdd), *kāvüş-* “kavuşmak” (mdd), *paylaş-* “paylaşmak” (mdd)
- d. Bu gruplara giren eylemlerden ve özellikle oluşma bildirenlerden birtakımı da *-(t)ş-/(i)ş-* ekindeki işlev kaynaşmasıyla kökle kaynaşarak yine özel anlamlı birer eyleme dönüşmüştür. Bu türlü örneklerde ek artık bir çatı eki değil bir türetme eki niteliğindedir: *bārış-* “barışmak” (mdd), *çalış-* “çalışmak” (12/8), *dēğüş-* “değişmek” (mdd), *ilış-* “ilişmek” (mdd), *olaş-* “ulaşmak” (mdd), *sataş-* “sataşmak” (mdd), *selüş-* “konuşmak” (mdd), *yākış-* “yakışmak” (mdd), *yāpış-* “yapışmak” (mdd), *yētüş-* “yetişmek” (mdd)

1.7.4.9. -(i)t/- (i)t-

Oldurma ve yaptırma ifade eden fiiller yapar Türkçede eskiden beri görülen ve işlek olarak kullanılan bir fiil yapma ekidir (Ergin, 2003: 280). -t- eki, ünlü ile ya da akıcı veya patlayıcı ünsüzlerden biriyle biten geçişli ve geçişsiz eylem kök ve gövdelerine gelerek ettirgenlik eylemleri kuran işlek bir çatı ekidir. Ekin eylem kök ve gövdeleriyle birleşme koşulları şöyledir:

- a. -t- eki, ünlü ile biten iki heceli geçişli ve geçişsiz eylemlere, bir bağlantı ünlüsü almadan doğrudan doğruya -t- olarak eklenir: *bézét-* “bézét- “bezetmek” (mdd), *boyat-* “boyatmak” (mdd), *çürít-* “çürütme” (mdd), *kapat-* “kapatmak” (mdd), *tarat-* “tataratmak” (mdd), *títrét-* “türetmek” (mdd), *uzat-* “uzatmak” (mdd)
- b. Ek, /l/ ve /r/ gibi akıcı ünsüzlerden biriyle biten eylem kök ve gövdelerine de araya bir bağlantı ünlüsü almadan eklenmiştir: *azalt-* “azaltmak” (mdd), *düzélt-* “düzeltmek” (mdd), *kabart-* “kabartmak” (mdd), *kérért-* “karartmak” (mdd), *ört-* “örtmek” (mdd)

1.8. Yabancı Ekler

Kifri Türkmen ağzında Türkçe kelimelere eklenmiş ve bugün kalıplaşmış olarak kullanıla gelen birkaç yabancı ek de yer almıştır:

+l/+í nispet eki: *Türkí* “Türkçe”, *érebí* “Arapça”, *iraní* “Farsça”

1.9. Sözcük Türleri

Dil ile iletişim kurarken cümlelerden yararlanır, cümlelerin temelinde ise sözcükler yer almaktadır. Sözcükler ise tek başına kullanılabilen anlamı ve görevi bulunan sesler topluluğudur. Sözcükler asıl bir anlam taşımakla birlikte kullanıldıkları cümlelere göre yani bağlama göre farklı görevler alabilmektedir. İşte kelimelerin üstlendikleri bu görevlere göre “Sözlük Türleri” oluşmaktadır. Sözcük türleri için dünyanın farklı dillerde farklı sınıflandırmalar bulunmaktadır. Elbette ki bu durum Türkiye Türkçesi ve Kifri Türkmen ağzı için de geçerlidir Kimi araştırmacılara göre sözcük, anlamlı ve görevli diye ikiye ayrılır. Bazı araştırmacılara göre ise sözcük, *çekimli* ve *çekimsiz* diye sınıflandırılır. Bu tezde sözcük türleri *ad*, *sıfat*, *adıl*, *belirteç*, *ilgeç*, *bağlaç*, *ünlem* ve *eylem* olmak üzere sekiz türde incelenmiştir.

1.9.1. Ad

Adlar, kendi başlarına var olabilen ve dolayısıyla sözlükte madde başı olarak yer alabilen bilgilerin adlarıdır (Karaağaç, 2012: 425).

1.9.1.1. Varlıklara Verilişine Göre Adlar

a. Özel Adlar: *Ahmet*, *İstanbul*, *karadoğan méktébi* “karadoğan lisesi” *Marmara dénizi* “Marmara denizi” özel isimdir.

1.9.1.2. Varlıkların Oluşuna Göre Adlar

a. Somut Adlar: *almé* “elma”, *téléfısyon* “televizyon”, *usu* “su”, *gözlîh* “gözlük”, *ev* “ev” gibi isimler somuttur.

b. Soyut Adlar: *seygî* “sevgi”, *‘akıl* “akıl”, *fıkır* “düşünce”, *héfét* “üzüntü” gibi isimler soyuttur.

➤ *çoğ sayğsén* “çok soğuk davranıyorsun” (mdd)

1.9.1.3. Varlıkların Sayılarına Göre Adlar

a. Tekil Adı: *saf* “sınıf”, *télébé* “öğrenci”, *ögrémén* “öğretmen”, *mez* “masa”, *kalém* “kalem”, *méktéb* “okul” gibi isimler bir tek varlığı karşılar ve tekil isimdir.

b. Çoğul Adı: *saflar* “sınıflar”, *télébélér* “öğrenciler”, *ögréménlér* “öğretmenler”, *dıhtorlar* “doktorlar”, *sülgilér* “silgiler”, *déftérlér* “defterler” gibi isimler çoğul isimlerdir.

➤ *Bu yaz dayıların bızé gelélér* “bu yaz dayılarım bize gelecek” (mdd)

➤ *Almanlar yé Faransilér birbirilérini çoğ séymézlér* “Almanlar ve Fransızlar birbirlerini pek sevmezler” (mdd)

c. Topluluk Adı: *ailé* “aile”, *méclis* “meclis”, *tağım* “takım”, *millét* “millet” gibi isimler tekil isim gibi görüldüğü halde birçok varlığı belirtir.

➤ *bu témsil etmégidén hépsi ka ‘anı iğladıptı* “ bu oyunuyla salonu ağlatmayı başarmıştır. (mdd)

1.9.1.4. Adlarda Belirlilik

+aké/+éké/+ké eki, cümle içerisinde adlara belirlilik kazandıran ve İngilizcedeki “the”, Arapçadaki “ال” takısı işlevinde kullanılan, Kifri Türkmen ağzıya son elli yıl içerisinde sosyal karışım sonucunda girmiştir. Kifri Türkmen ağzı, Kerkük ve Erbil Türkmen ağızlarına geçen +aké/+éké/+ké belirlilik ekiyle kullanılan sözcükler belirlilik anlamı taşımaktadır. Eklendiği adlara “adı geçen, bilinen” anlamlarının ad ve ad soylu kök ve gövdelere doğrudan bağlanır. Ünsüz uyumuna uymaz. Eklendiği adın ünlüleri kalın ise ekin başındaki ünlü kalın olur, ince ise ekin başındaki ünlü de ince olur. Sözcük ünlüyle bitiyorsa sadece +ké biçiminde eklenir. Su sözcüğüne eklendiğinde ise araya -y- ünsüzü girer: *suyéké* “bilindik su”

mullaké “bilindik molla” (mdd), *nénéké* “bilindik anne” (mdd), *oğlanéké* “bilindik oğlan” (mdd). Bu ek, ad kök ve gövdelerine doğrudan bağlandığı için bütün ad çekim ekleri bu ekten sonra ada eklenebilir:

➤ *Égér gēldi ôhıdı dinékédén annar* “eğer gelip de okursa (bilindik) dinden anlar (mdd)

1.9.2. Sıfat

Sözlük birimlerinin söz diziminde niteleyici olarak kullanımı, onların sıfat kullanımıdır (Karaağaç 2012: 426).

Sıfatlar vasıf ve belirtme isimleridir. Nesnelerin çeşit belirtileri vardır İşte sıfatlar bu vasıfların ve belirtilerin isimleridir (Ergin, 2003: 325).

1.9.2.1. Niteleme Sıfatları

Varlıkları niteleyen, yani onların nasıl olduklarını gösteren sıfatlara niteleme sıfatları denir (Ediskun, 1985: 133).

Dar gün “zor gün” (mdd), *ēski āltıncı* “eski kuyumcu” (mdd), *bōyüg daş* “büyük taş” *mayı deniz* “mavi deniz” (mdd)

1.9.2.1.1. Pekiştirmeli Sıfatlar

Çoğunlukla niteleme sıfatları, niteledikleri adın anlamı güçlendirmek amacıyla pekiştirmede kullanılır (Altun, 2009: 9).

- *Saçı bambayaz olup* “saçı bembayaz olmuş” (mdd)
- *Sapsayıl su* “sopsoğuk su” (mdd)
- *Bomboş bir sūkāk* “bomboş bir sokak” (mdd)
- *Dümdüz bir yol* “dümdüz bir yol” (mdd)
- *Yepyengi bir sayara* “yepyeni bir araba” (mdd)

1.9.2.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları nesneleri belirten sıfatlardır. Bu sıfatlar nesnenin bünyesinde olan bir vasfı gösteremez, nesneyi şu veya bu şekilde belirtirler. Nesnenin ya yerine işaret edilir ya sayısı gösterilir ya nesne soru şeklinde belirtilir veya belirsiz şeklinde ifade edilir (Ergin, 2003: 330).

1.9.2.2.1. Sayı Sıfatları

Varlıkları sayı, sıra, topluluk, vb. Şu alt başlıklarda sınıflandırmak mümkündür (Banguoğlu, 1974: 353).

1.9.2.2.1.1. Asıl Sayı Sıfatları

Varlıkların sayılarını bildiren sıfatlardır (Ediskun, 1985: 134).

bir vezir “bir vezir” (10/12), *bir yol* “bir yol” (10/13), *üç ay* “üç ay” (11/27), *altı yaşımdaydım* “altı yaşımdaydım” (7/3), *yüz sekizén ki bin neféri* “yüz sekisen iki bin kişi” (8/6)

1.9.2.2.1.2. Sıralama Sayı Sıfatları

Sıra sayı sıfatları varlık ve nesnelerdeki derecelenme sayısını gösteren sıfatlardır (Korkmaz, 2009: 391).

kinci il “ikinci yıl” (mdd), *beşinci hafta* “beşinci hafta” (mdd), *yedinci gün* “yedinci gün” (mdd)

1.9.2.2.1.3. Kesir Sayı Sıfatları

Yüzdé éllí zérér “yüzde elli zarar” (mdd), *onda bir şans* “onda bir şans” (mdd), *bindé bir ihtimal* “binde bir ihtimal” (mdd)

1.9.2.2.3. İşaret Sıfatları

Adlara geldiklerinde nesneyi göstererek belirtirler ve ona mekanda, zamanda veya tasavvurda uzaklığına göre bir yer tayin ederler (Banguoğlu, 1974: 351).

bu 'alam “bu halk” (6/41), *o hanlardan* “o hanlardan”(6/55), *o yâhıt* “o zaman” (6/42)

bu ikisi birbiriné mécburidî “bu ikisi birbirine mecburdu” (mdd), *bu kímín oğludî* “bu kimin oğlu” (mdd), *bu mezin yerinî déğiştirín* “bu masanın yerini değiştirin” (mdd)

1.9.2.4. Belgesiz Sıfatları

Varlıkları belirsiz olarak belirten sıfatlardır (Ediskun, 1985: 137)

➤ *bu méhale bîr naçé ey varidî* “bu mahalede bir kaç ev vardı” (1/26)

➤ *hayyan ayrı yerdé özlérî ayrı yerdé olardılar* “hayvan ayrı ve kendileri ayrı yerde olurdular”(6/17)

➤ *bir ihtiyér arıyat* “ihtiyar bir kadın” (mdd)

1.9.2.4. Soru Sıfatları

Varlık ve nesneleri soru yoluyla bildiren sıfatlardır (Korkmaz, 2009: 393)

➤ *On ikkidén ottız çıhsa kālır neçé?* “on ikiden otuz çıksa kaç kalır?” (mdd)

➤ *Bulrı aparsam kalar nanca?* “bunları götürsem nekadarkalır? (mdd)

1.9.3. Adıl

İşlev olarak bir bağlam içinde belirtilmiş olan bir olguya gönderimde bulunan, sözdizimsel özellik olarak bir sözcük öbeği ile yer değiştiren, kapalı küme sözlüksel ulam türüdür (İmer-Kocaman-Özsoy, 2011:14).

1.9.3.1. Kişi Adılları

Eden veya edilen kişilerin ve sözü geçen kişi ve nesnelerin adlarının doğrudan doğruya yerini tutan zamire denir (Banguoğlu, 1974: 357). Kifri Türkmen ağzında iki tür kişi adılı vardır. Birincisi, *mén, sén, o, bíz, siz, olar*'dır İkincisi ise öz sözcüğüdür ki, iyelik eklerinin getirilip ardından tümcedeki konumuna göre ad durum ekleri alabilen, tümcede nesne ve dolaylı tümleç olabilen bir kişi adılı işlevinde kullanılır. Aşağıdaki tabloda Kifri Türkmen ağzında kullanılan birinci tür kişi adılları verilmiştir.

	Teklik birinci	Teklik İkinci	Teklik üçüncü	Çokluk birinci	Çokluk ikinci	Çokluk üçüncü
Yalın	<i>Mén</i>	<i>Sén</i>	<i>O</i>	<i>bíz</i>	<i>síz</i>	<i>olar</i>
Belirtme	<i>Méní</i>	<i>Séní</i>	<i>Oní</i>	<i>bízí</i>	<i>sízí</i>	<i>olarí</i>
Yönelme	<i>méné</i>	<i>séné</i>	<i>ona</i>	<i>bízé</i>	<i>sizé</i>	<i>olara</i>
Bulunma	<i>méndé</i>	<i>séndé</i>	<i>onda</i>	<i>bízdé</i>	<i>sízdé</i>	<i>olarda</i>
Ayrılma	<i>ménnén</i>	<i>sénnén</i>	<i>onnan</i>	<i>bízdén</i>	<i>sízdén</i>	<i>olardan</i>
Araç	<i>ménímnén</i>	<i>sénídnén</i>	<i>onidan</i>	<i>bízínén</i>	<i>sízídnén</i>	<i>olardan</i>
Eşitlik	<i>méncé</i>	<i>séncé</i>	<i>onca</i>	<i>bízcé</i>	<i>sízce</i>	<i>olarca</i>

➤ *olar* *bélé imkiyanları yāridí* “onların maddi durumu iyidi ” (9/48)

Bazen çokluk adlarının üzerinde de *+lar/+lér* çokluk ekinin kullanıldığı görülür. Bu durumlarda *+lar/+lér* eki çokluk işlevi değil; *saygı, hürmet, alçak* gönüllülük bazen de *itibar* gibi anlam inceliklerini ifade etme görevini üstlenmiştir:

- *Az döğilîh bîzlér çoḥ* “biz az değiliz çoğuz” (mdd)
- *Sîzlér bu işi bilmasîz* “sizler bu işi bilmezsiniz” (mdd)

1.9.3.2. Dönüşlülük Adılı

Şahıs zamirlerinden daha güçlü bir anlam taşıyan, onları anlamca katmerli kılan pekiştirilmiş bir tür şahıs zamirleridir (Korkmaz, 2009: 414). Kifri Türkmen ağzında dönüşlü adılı olarak *öz* kullanılır. Bu adıl hem geçişli hem geçişsiz eylemlerle kullanılıp tümcede özne bazen de nesne yani “*etkilenen*” konumuna girebilmektedir. Aşağıdaki tabloda adıl işlevinde kullanılan *öz*’nin, ad durum ekleri getirilerek, çekimleri gösterilmeye çalışılmıştır.

	Teklik birinci	Teklik ikinci	Teklik üçüncü	Çokluk birinci	Çokluk ikinci	Çokluk üçüncü
Yalın	Yoktur	Yoktur	Yoktur	Yoktur	Yoktur	Yoktur
Belirtme	<i>Özímí</i>	<i>özyi</i>	<i>özi</i>	<i>özmízi</i>	<i>öziyizi</i>	<i>özlérí</i>
yönelme	<i>özímé</i>	<i>özyiyé</i>	<i>özné</i>	<i>özmízé</i>	<i>öziyzé</i>	<i>özlérné</i>
Bulunma	<i>özímdé</i>	<i>özyidé</i>	<i>özíndé</i>	<i>özmízdé</i>	<i>özizdé</i>	<i>özléríndé</i>
Ayrılma	<i>özímdén</i>	<i>özüdén</i>	<i>özíndén</i>	<i>özmízdén</i>	<i>özizdén</i>	<i>özléríndén</i>
Araç	<i>özímnén</i>	<i>özüdén</i>	<i>özínnén</i>	<i>özmízdén</i>	<i>özizdén</i>	<i>özléríndén</i> <i>özlérínnén</i>

- *Sélésmírém özléridén* “kendileri ile konuşmuyorum” (mdd)
- *Özim hamamı görmişém* “kendim hamamı gördüm” (4/5)
- *Birinci té inimiz déylét özi* koyardı “ilk tayinimizi devlet kendisi yapıyor” (6/1)
- *Daştan özizi* yurın “daştan kendinizi dövün” (7/3)
- *Görmüştü özünü* “kendisini görmüştü” (55/8)
- *Özim hapsini ézbérlédím* “kendim hepsini ezberledim” (mdd)

1.9.3.3. Soru Adılları

Soru adılları, canlı ve cansız varlıkları soru yoluyla temsil eden adıllardır (Korkmaz, 2009: 441).

Kím, kímí, kímín, kímé, kímnen, né, nédén, hara, hārdan, naçı, neçéyé, na kadara, neçencisi, hānı, hāhsı-nāhsı, hahsından- nahsından vb. soru adılarının birkaçı asıl soru adıllarıdır: *kím, né, hara* gibi. Öteki birkaçı da başka sözcük türlerinden alınan sözlere iyelik ekinin getirilmesiyle adıla dönüştürülmüş türleridir: *hāhsı- nāhsı* gibi

- *Diyardım nace* baba anad méné? “söyledim baba nasıl anlat bana” (9/67)
- Bu **kim** bulārı bélé ēdirí? “kim bunları böyle yapıyor?” (mdd)
- Mén **neyi** diyím özné? “ben ona neyi diyeyim?” (mdd)
- *Dedim néné naçı* dişi kırınıptı? “dedim anne dişin niye kırılmış?” (7/3)

1.9.3.4. Belgisiz Adılları

Bunlar nesneleri belirsiz bir şekilde temsil eden zamirlerdir (Ergin, 2003: 371).

Belirsizlik adıları, kişileri ve nesneleri belirsiz olarak gösteren adılardır. Aslında belirsizlik adılı olan sözler birkaç sözcükten oluşmaktadır:

Adam, insan, haḥ “halk”, kimsé, hērkeṣ, héréks, filan, birdéné, hiḥbirí, hépsi

Yukarıda sıralanan sözcüklerin dışında kalan belirsizlik adıları, bazı belirsiz sıfatlara, soru adılarına ve belirteçlere iyelik eklerinin getirilmesiyle oluşturulur:

başkāsi, gersí, bé'zi, birí, birsí, biriyíz, birímíz, böyigí, çōḥí, çōḥlāri, ḳalāni, hépsi, kímí, kímísí, obirí, obirsí, obirlēri vb. Sayıları da pek çoktur:

- *Hérkeṣ* yolda görürdü bizi “herkes yolda bizi görürdü” (8/43)
- *getiḥ kifriye çöl hól hiḥ kimsé yoḥ* “kifriye döndük bomboş hiç kimse yok (8/44)
- *bayram giyaléydí hépsi ḳonşılar yiğışınardılér* “bayram gelirken komşular hepsi toplanırdıl” (3/3)
- *éyél Kifri damları çōḥí ḳayadanimiş* “eskiden Kifri evleri kaya ile yapılmış” (11/1)

1.9.3.5. İşaret Adıları

Varlıkları işaret ederek, göstererek karşılayan zamirlerdir (Korkmaz, 2009: 420). İşaret adılarının çekimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Yakın olan adlar için

Uzak olan adlar için

	Teklik	Çokluk		Teklik	Çokluk
Yalın	<i>Bu</i>	<i>bular</i>		<i>o</i>	<i>olar</i>
Belirtme	<i>Buní</i>	<i>bularí</i>		<i>oní</i>	<i>olarí</i>
Yönelme	<i>Buna</i>	<i>bulara</i>		<i>ona</i>	<i>olara</i>
Bulunma	<i>Bunda</i>	<i>bularda</i>		<i>onda</i>	<i>olarda</i>
Ayrılma	<i>bunnan</i>	<i>bulardan</i>		<i>onnan</i>	<i>olardan</i>
Araç	<i>bunnan</i> <i>bunidén</i>	<i>bulardan</i>		<i>onidén</i>	<i>olardan</i>

➤ *Bíz bírncı keré **buna** geldih* “Biz başta buna geldik” (4/1)

➤ ***Oni** tanımırém* “onu tanımıyorum” (mdd)

➤ ***Buní** güzél ütí elé kantora koy* “bunu güzelce ütileyip dolaba as” (mdd)

Erbil Türkmen ağzında ise *bu* yerine *bí* işareti kullanılmaktadır. Adılın dar düz ünlülü biçimi de bulunmaktadır.

Bí bağda “bu bağda” (mdd), *bí haqlar* “bu insanlar” (mdd).

1.9.3.6. Adıllarda Tamlama

Tamlayanı adıl, tamlananı ad ya da ad soylu sözcüklerden belirtili ad tamlaması biçiminde kurulan söz öbeklerine adıl tamlaması denir:

➤ *Ménim adım* “benim adım” (mdd)

➤ *Bízim éymíz* “bizim evimiz” (mdd)

Bízím adıyla yapılan tamlamalarda, bazen tamlanan sözcük iyelik eki almayabilir:

➤ **Bízím** *yāht bîr müşkilé yohidî* “bizim dönemde bir sorun yoktu” (mdd)

1.9.4. Belirteç

Niteleyicilerin, eylemlerin ve işlevce kendine benzeyen başka belirteçlerin anlamlarını etkileyen, pekiştiren ya da kısıtlayan sözcüklerdir (İmer-Kocaman-Özsoy, 2011: 47).

Zarflar fiillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelecek onları *zaman, yer, yön, nitelik, durum azlık- çokluk* bildirme, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözlerdir (Korkmaz, 2009: 451).

1.9.4.1. Zaman Belirteçleri

Bir oluş ve kılışın zaman içinde yerini göstermeye yarayan belirteçlere zaman belirteçi denir (Banguoğlu, 1974: 374).

➤ **sébéhlér** *erkekler gedérmîş, günortadan sora da arvad malidî* “sabahlar erkekler gidermiş, öğleden sonra da kadınlar gidermiş” (4/5-6)

➤ **éskidén** *hamır işlérî hérişteydi* “eskiden hamur işi için erişte varmış (makarna)” (3/1)

➤ **o ahşam** *né yeméh né içméh, karébédé yoh* “o akşam ne yemek ne içmek elektirik bile yok” (8/32)

- *Kifridé yetmiş dōrttén yetmiş dakuza kédér çayhanam varidí* “kifride yetmiş dōrtten yetmiş dakuza kader çayhanem vardı” (10/24)
- *Aparannan ki gün sora dedilér giyatırarıl* “götürdükten üç gün sonra dediler getiriyoruz” (mdd)
- *Tanıdığımda anladım nécé bir insandı* “tanıdığımda anladım nasıl bir insan olduğunu” (mdd)
- *Kitābı oħaram bítirdiğimnén séné yerrém* “kitabı okur okumaz hemen sana veririm” (mdd)
- *Bahtıhtan sora bégıyéndım* “gördükten sonra beğendim” (mdd)

1.9.4.2. Yer-Yön Belirteçleri

Bir oluş veya kılışın mekân içinde ve yerini ve yönünü belirten zarflara yer- yön belirteçler adını verir (Banguoğlu, 1974: 273)

- *Damizin arħasında bır kız yarıdı* “evinizin arkasında bir kız vardı” (9/1)
- *Aparardıħ buğaz altında yaħardıħ özını* “götürüp buğaz altında yıkardık kendisini” (9/5)
- *Télébélér yazıya bahtılar* “mğrenciler dışarıya baktılar” (mdd)

1.9.4.3. Durum Belirteçleri

Bunlar durum ve tavır ifade eden belirteçlerdir (Ergin, 2003: 348)

- *O yaħıta egé bélé dipsélér* “o zaman eğer öyle söylemişseler” (10/3)
- *Adam çoħ güzél sélésiri* “adam çok güzel konuşuyor” (mdd)
- *Ménimnén doğrı sélés* “benimle doğru konuş” (mdd)

- *Dédígim kímín elé zérér etméséyi* “dediğim gibi yap zarar görmezsin” (mdd)
- *Kifrí kímín bír yeré ki said giyalardı* “kifri gibi bir yere iki sait geliyorlardı” (9/14)

1.9.4.4. Azlık-Çokluk Belirteçleri

Azlık-çokluk ifade eden, *miktar, derece* bildiren belirteçlerdir (Ergin, 2003: 348)

- *İctima ‘ta bikez séléştih* “toplantıda biraz konuştuk” (mdd)
- *Bah bír ay ki ay çoh sürmédí* “bak bir iki ay fazla sürmezdi” (2/14)
- *Dünénki kaçmağda çoh hillék oldım* “dünkü koşuda çok yorulдум” (mdd)
- *Gecéden diyardılar özné binca ıstırh* “geceden bu kadar istiyoruz söylediler” (11/4)

1.9.4.5. Durum Eklerinin Belirteç Yapması

Bunlar hâl ve tavır eden belirteçlerdir (Ergin, 2003: 348).

- *yerdén suyi çıhadıram* “yerden su çıkartırım” (9/3)
- *1991 intifazası ‘irakın şimalında oldı* “1991 ayaklanması ırakın kuzeyinde oldu” (8/1)
- *yéndéyílér otıradılar içindé* “içinde vendevi aşireti otururdular” (1/5)

1.9.5. İlgeç

Bir adla birlikte kullanılarak o ada *yer, yön, zaman, şekil, tarz, neden, miktar* gibi nitelikler yükleyen, kendisinden sonra gelen eylem veya adı bu özelliklerle niteleyen veya ilişkilendiren çekimlik bağlı birimlerdir (Karaağaç, 2012: 434).

1.9.5.1. “Aitlik” ve “İlgili olma” İlişkisi Kuran İlgeçler

- *Cantada méné ‘ēyít hiçbir şey yohidí* “çantada bana ait hiçbir şey yoktur” (mdd)
- *‘aşık üzēríné yāzılan romanlar çok satınır* “aşkla ilgili yazılan romanlar çok satılır” (mdd)

1.9.5.2. “Benzerlik, Tıpkılık, Denklik” İlişkisi Kuran İlgeçler

- *bu néy ‘ēşyélér hapsí yeydé yarı* “bu cins eşya her evde bulunur” (mdd)
- *onın kímín yaşmağ isítrém* “onun gibi yaşamak istiyorum” (mdd)

1.9.5.3. Belirtme Yoluyla “Başkalık” İlişkisi Kuran İlgeçler

- *hayaldan başka néyim yar* “hayalden başka neyim var” (mdd)
- *özi başka yerí yerírdí séné* “kendisi başka yer verirdi sana” (6/2)
- *ma ‘ada döğiştén mémlékétté bir şey yohıtı* “memlekette savaştan başka bir şey yok” (mdd)

1.9.5.4. “Berbaberlik” veya “Araç” İlişkisi Kuran İlgeçler

- *yallah giyalın bízmnén minín* “haydi gelin bizimle binin arabaya” (8/22)
- *‘alam sayaraydan yaridí hayyannan yaridí ayağdan kaçardı* “insanlar arabayla hayvana binerek veya yürüyerek kaçardı” (8/15)

1.9.5.5. “Miktar” ve “Derece” İlişkisi Kuran İlgeçler

- *eyé **kadar** yerídím* “eve kadar yürüdüm” (mdd)
- *Kisél **kadar** yavaş yerírdí* “kaplumbağa kadar yavaş yürüyordu” (mdd)

1.9.5.6. “Uygunluk, Denklik” ve “Nispet” İlişkisi Kuran İlgeçler

- *éhmét’é **nazaran** Nazım daha uzun boylıdı* “Ahmet’e nazaran Nazım daha uzun boy-ludur” (mdd)
- *‘ümrímíé yé boyımıza **nísbétén** yéznímíz çoḥ dōḡí* “yaşımıza ve boyumuza oranla kilomuz fazla değil” (mdd)

1.9.5.7. “Sebep, Hedef” İlişkisi Kuran İlgeçler

Kifri Türkmen ağzında için ilgeci her zaman kendinden önceki ada bitişik olarak yazılır Bazen+*cí* bazen *de* +*cín* biçiminde ad kök ve gövdelerine eklenmektedir.

- *Mindím némérd átına oní**çín** gecé **kāldım*** “bindim namert atına onun için geç kaldım” (mdd)
- *Bunu ahmet**çín** aldım* “bunu ahmet için aldım” (mdd)

1.9.5.8. “Karşılık, Karşılaştırma ve Zıtlık” İlişkisi Kuran İlgeçler

- *Mért ‘éskérlér duşmana **karşı** döḡiştílér* “Mert askerler düşmana karşı savaştıl” (mdd)

➤ *Yāptığı iyiliğleré **mukabil** onıçın bîr hédîyé āldı* “yaptığı iyiliklere mukabil onun için bir hediye aldı” (mdd)

1.9.5.9. “Yön Gösterme” İlişkisi Kuran İlgeçler

➤ *sébêhé **dék** otırdı iğladı* “sabaha kadar oturıp ağladı ” (mdd)

➤ *sébêhétén aḥşama **kadar** işlédı* “sabahtan akşama kadar çalıştı” (mdd)

1.9.5.10. “Öncelik, Sonralık ve Zaman” İlişkisi Kuran İlgeçler

➤ *bugüñén **i tibarān** ōlı namaza başlyasan* “bugünün itibaren çalışmaya başlamalısın” (mdd)

➤ *yéméh yédıgtén **éyél** riyazé edérém* “yemek yemeden önce spor yapacağım” (mdd)

1.9.6. Bağlaç

Bağlacın tanımı, türün adından da çıkarılacağı gibi, sözcükleri, sözcük gruplarını ve tümceleri birbirine bağlamaya dayanır (Uzun, 2004: 78).

1.9.6.1. ve

➤ *O yaḥıt ‘adat **yé** tékalid béléydi* “eskiden gelenek ve görenekler böyleydi” (7/4)

➤ *Buğazım **yé** başım ağırı* “buğaz ve başım ağrıyor” (mdd)

➤ *Ahmet **ye** mahamad kis dé éyi télébédilér* “ahmet vemehmet ikisi de çalışkan öğrenciler (mdd)

1.9.6.2. ya ... ya ...

- *Ya s n g l ey m z ya m n giy l m* “ya sen evimize gel ya ben gelirim” (mdd)
- *Yahut b r m yl tt  ya da b r sünnette* “yahut bir mevl tte ya da bir sünnette” (2/1)
- *S n ya da kardaşı ged n o  km gi giy t r n* “sen ya da kardeşin gidip o ekmeği getirin” (mdd)

1.9.6.3. ... da ... de

- *Bu y h tta kız alma  da kız y rm   d  asant d  gi* “bu zamanda kız almak da vermek de kolay değil” (mdd)
- *Ankara ’ya ged n pasta m n d  varid m* “gidecek otobüste ben de vardım” (mdd)

1.9.6.5. Ama

- *Amma   er giy ld  o ıd  din k d n ann* “Ama eğer gelip okusa dinden anl” (mdd)
- *k rmz  g z ld  b s pemb k  daha g z ld * “k zrmızı güzel ama pembe olan daha güzel” (mdd)

1.9.6.  nlemler

Değişik ortamlarda çıkarılan insan seslerinden ibarettirler ve değişik duyguları anlatmaya yarar. Birçoğu, anlatım gücünü kendi ses yapılarından alırlar, fakat aralarında belirli bir duyguyu seslenme yoluyla anlatmak yanında kendilerine özgü bir anlama sahip olanlar da vardır. Bu göstergenin, anlamın bizzat kendisi haline gelişti-remsiyle sağlanır (Karaağaç, 2012: 437).

1.9.6.1. Seslenme Ünlemleri

- *Ey Millétim! uyan* “Ey milletim uyan” (mdd)
- *Hey! Güzél kız* “hey! güzel kız” (mdd)
- *Baba! bugün gedín* “babam bu gün gidin” (6/8)

1.9.6.2. Duygu Ünlemleri

- *Diyardílér kıymıyasız písg içsín ha!* “kedinin içmesine sakın izin vermeyin ha! (mdd)
- *Yaa rabbim bu kimdi?! “yârabbi bı kim?!”* (mdd)
- *Of çoĥ bezér oldım* “of çok sıkıldım” (mdd)
- *Dédí ah! baĥ kitablaryiyé néttı* “Ah! dedi, bak kitaplarına ne yaptı” (mdd)
- *Oh! O köye ĥabér gettí, ılan mılla gedırı!* “oh! Köye haber gitti, ulan molla gidiyor!” (mdd)
- *yayı bır günén bır güné birliz Kifri adını giyétírmísız!* “yahu biriniz bir gün kifri adını niye getirmediğiniz!” (9/79)
- *ĥékéttén dōgi, iştén méné yara da!* “söz ile değil, çalışarak bana yara da!” (mdd)
- *‘akidéléri béléymış íşté* “işte inançları böyleymiş” (9/32)
- *İşté baĥ bu ‘ilaĥt ‘ayiléyé* “işte bak bu aile ilişkisine” (5/6)
- *Diyér yoh yalla! mén bır kıryat diyérém* “hayır! Ben bir hoyrat söyleyeceğim der” (mdd)
- *Dedí hé yalla! gördım* “evet! gördüm der” (mdd)

1.9.6.3. Soru Ünlemleri

- *Bunun **né** ma 'nası yar?! "bunun ne anlamı var?!"* (9/62)
- *Eh bu **nécé**?! "Eh! Bu nasıl?!"* (9/9)
- *Bíz o **yaht** **hardaydih** **nacaydı**?! "biz o vakite nerdeydik ve nasıldı"*(8/20)
- *bilmírdíh naydı?! "bilmiyorduk ne olmuş?!"* (8/23)
- *síz **netsíz** **délisíz** **intiħar** **edisíz**?! "siz ne yapıyorsunuz?! Delimisiniz intihar mı ediyorsunuz?!"* (8/43)
- ***nécé** **dónisíz** **Kifríyé**?! "nasıl Kifriye dönüyorsunuz?!"* (8/43)

1.9.7. Eylem

Biçimbilimsel olarak kişi, sayı, zaman, kip, görünüş, olumsuzluk ulamlarıyla çekilen ulama bağlı olan birimlerden biridir (İmer-Kocaman-Özsoy, 2001:126).

1.9.7.1. Eylemlerde Olumsuzluk

Eylemlerde olumsuzluk *-ma/-mé* ekiyle yapılır, fakat bu olumsuzluk eki çekimlenirken türlü ses değişmelerine uğramaktadır. Bunu daha iyi kavramk için zaman ve tasarlama kiplerinin her birinin olumsuzluk biçimini incelemekte yarar vardır:

- *O sayıǵlıǵa acliǵa dayan**mırdı** "o soğuk havaya ve açlıǵa dayanamıyorlardı"* (8/18)
- *Kifri'dé askí âdamlar **kalmağı**. "Kifri'de eski adamlar kalmadı"* (mdd)
- *Şeh 'ata bír şey **etméđi** öziçín. "Şeh ata bir şey yapmadı kendisi için"* (1/2)

Né ... né ... ilgeci de olumsuz tümce oluşturabilir:

➤ *Né tabip baş çıhadırı né çaram o yarda yar* “ne hakim baş çıkarabilir ne de çarem o yarda var” (mdd)

➤ *Né mén séléşérém né sén* “ne ben konuşurum ne sen” (mdd)

1.9.7.2. Birleşik Eylemler

En az iki kelimededen meydana gelen fiile birleşik fiil denir. Birleşik fiil, bir yardımcı fiilin bir isme veya bir fiil şekline eklenmesiyle meydana getirilir (Özkan - Toker-Aşcı, 2016: 76).

1.9.7.2.1. Ad + Eylem Yapısında Olanlar

1.9.8.2.1.1 Ad + et-: Geçişli ve geçişsiz eylemler yapar.

➤ *Bahçamız yaridî hküméttén icar etîh* özını “bahçamız vardı hükümetten kiraladık” (1/15)

➤ *Bacıma yardım edébilmédım onca hastaydım* “o kadar hastaydım, abblama yardım edemedim” (mdd)

➤ *İndî bu muzifîmdî i‘lan ettım* “reklam yaptım bu benim görevimdi çünkü” (10/32)

➤ *Düşmanı yoh etmémé girin hızlı ataşa* “düşmanı yok etmeye girin hızlı ataşa” (12/42)

1.9.8.2.1.2. AD + ol-: Sadece geçişsiz eylemler yap

➤ *Millét séni yüzidén özgür oldu* kurtuldu “Millet senin yüzünden özgür oldu kurtuldu” (12/43)

➤ *Bunun yiladası yar mékémét olardı* “bunun doğumu olduğu için göz kulak olurdu” (5/5)

- *Ardımızdaki konşımız babaları **sicín oldu*** “arkamızdaki komşumuz babaları tutuklandı” (5/5)

1.9.8.2.1.3. Ad + kıl-: Geçişsiz bir yapıda kullanılagelmektedir

- *Kindidén sora **namaz kılınırdı*** “ikindiden sonra namaz kılınırdı” (mdd)
- *Arşadlar **namaz kılardıl*** “kadınlar namaz kılırdıl” (7/1)

1.9.8.2.1.4. Ad+ éylé- (elé-): Daha çok kalıplaşmış biçimlerde bulunur

- *Dēdī gēlin ménī **kurtar eléyín*** “gelin beni kurtarın dedi” (mdd)
- *Sözi yoşsa, gülıştén **toş elé** aç göylimi* “sözün yoksa, gülüşünle aç olan gönlümü doyur” (mdd)

1.9.8.2.2. Eylem + Eylem Yapısında Olanlar (Tasvirî Eylemler)

1.9.8.2.2.1. Yeterlilik Eylemi: Eylem -(y) +(-a/-é) + (bíl-)

- *Kím **edébílér** kırş kızan aş esín* “yani kim kırık tencere yemek yiyebilir” (mdd)

Bu yapının olumsuzluğu yeterlilik eylemi olan *bíl-* eylemine *-mé* olumsuzluk ekini getirerek olur:

- *Kimsé ora **yetişébilméz*** “Kimse oraya ulaşamaz” (mdd)
- *Ki ayladı **ulaştırabilmirí*** “iki çocuğu büyütemiyor” (9/2)
- *Kimsé **edébilmirí** düzsín öziçín* “Kimse onun için düzemiyor” (mdd)



İKİNCİ BÖLÜM

DERLEME METİNLER

1	Kaynak kişi/ Yaş	Nevzat Mustafa/ 80
	Öğrenimdurumu/Meslek	Üniversite mezunu/Mühendis

1. isma‘il bég kıızı gēldí kifriyé adı pakizéydí böyüg isma‘il bég hēķiki isma‘il bég
2. isma‘il bég kıızı pakizé dēdī giyalmişém té‘ viz îstırdı Aparđım özini şeh‘ata yānına
3. şeh‘ata bır şey etmēdī öziçin ‘ali kaday dēdī apar özini şeh‘ata yānına çünkü çoĥ
4. yerlér bağlar méhélélér buların adınaymış Ama bır şey yapmadı öziçin Égér ger
5. kimsé olaydı belki yapardı öziçin Köylí méhélésí ‘abdulâ usta ‘âlí gilín eyunnan tā
6. merkez yanına kēdér ona köylí méhélésí diyardílér Dédé méhélésí böyug camı‘ın tā
7. ĥanaķa camı‘ı yānına kádér ona dēdélér méhélésí diyérlér Orda dēdélér otırdılar
8. birdé yēndévilér otırdılar içindé Ama ‘écémlér méhélésí haĥsıydı? ‘ali burunsız
9. éyi yaninnān mıstafa reji gilín éyi suķaķ başından tā giyalırdı bız otırdıĥmız eyın
10. yānına kēdér buna ‘écem méhélésí diyardílér Bular asıl İranlıdılar ĥapsı ĥalp,
11. saidler méhélésí ki Yéhudılar méhélésí onların adlarına oldı Nadı İngiliz vaĥtı bular
12. daha yaĥlaştılar İngilizlere Türkmenler İngilizlerden uzaĥ oldılar bırcı kere bular
13. İngiliz ĥakimini yandırdılar öldirdiler böyug camı‘yanında Dede méhélésí ĥaĥı
14. öldirdiler özini Hélé oĥlı yāridi? ibrahim onların ‘amıları uşaĥı dede méhélésında
15. öldirdiler İngiliz ĥakimini Onıçın İngilizler seymezi Kifri Türkmenlerini o

16. mayzu‘dén téréfé görssey Kifri bir köy oldı kalar oldı bir maḥafaza kifrının dört
17. kapsı yarımış men görmédım özını bés kapıların birini gördım Bağdat kapısı
18. Kerkük kapısı Süleymanı kapısı Buların birini men gördım ‘ami aşraf gilin eyı
19. yanda çıḥardı kızıbağı yanına sora nanca mülk varıdı kifrıde ḥapsının séḥabı
20. Türkmenidi, hiç birı Kürt döğı bu aḥir aḥirde giyaldılér ama asıl yer séḥébı tapulu yerler hépsı
21. Türkmenlerínidi Kifrıde bağlar vâridı mészélén kazı bağı, mamlı bağı, turşu bağı,
22. paşa bağı, kuşkonmaz bağı Her eyde dé bir baḥça vârimış Sora Yéhudılarda
23. kifrde vârimmiş Türkmenlérdén barabar yaşarmış Mén bacılarım gidermişler sebit
23. günléri oların yanna gidermişler oların dinléрінde şıḥata yandıрмаḥ mamnu‘imış
24. Bacılarım gidérmış oların ocağlarını yandırarmış 1949 Yahudılar kalmadlar
25. getílér bız ki dammız vâridı yahudidı saḥablardı Bır baḥçamız vâridı ḥükmettén
26. icar etih özını üç dinara ilde oda Yahudılarınıdı indidé tapusu yahudlarınıdı hé
27. indidé icar olırsa para Yahudılarçındı tabı‘i égér Yahudılar gelsélér o yerler
28. olarındı tapuda Eymızın ardındaki baḥça o ey bélé āski oturdıǵımız babamın
29. oturduǵu dam onun ardındaki baḥça Yahudılarınıdı mıla sabir gilin eyde
30. Yahudılarınıdı ḥapsı baḥça oldıǵıçı bu mémlékette çoḥ maḥélélerde su geçardı
31. Hata eymızın õğında şeh‘umer u şefik éfendı gılın baḥçasidı Mıstafa reji oǵlı
32. mudir bélediye olanda giyaldı o baḥçaları kestı asıl séḥébléri Türkménidi Bunu
33. özléri i‘traf etmiler ama ḥacı rauf gillerı ḥacı mḥamad babalaridı bular kıonyalıdılar
- 34 ḥacı raufın babası Kıonyadan giyalıp Kıonyada hiç bır Kürt yoḥımış Türk oǵlı

35. Türkmiş Konya mantıkası Türktü Selçukilêrdên âvelde Osmanlılar Konyadaymış
36. Bu ‘aile bélé özlerini Kürt sayılar asılda konyalıdılar Kifridé bir sukahta Kürt
37. varımış Oda mékine méhélesiné çıhardı Orda démırçiler birdé boyagçılar varidí
38. katma boyadırdılar Bu sukahta beş altı év karadağı varidí onnan sora çoşlıhıda
39. 1958’de mémlékét Kürt oldı ‘Abdıl karim kâsım obalar ihînenén sora %99 Kürt
40. oldı daha mémlékette Türkmen kalmadı hapsi köçti indí bız yüz ‘aileden bir
41. ‘ayilayih burda 99 ‘ailamız yohtı behcet fatah gili ‘abas rıza gilini itham ettiler
özlérini

2	Kaynak kişi/ yaş	Pervin Vehap Hıdır/ 69
	Öğrenim durumu/ Meslek	Ön lisans mezunu/ Öğretmen

1. éyyél méselen oğlan bir kıızı bégenséydí, éyyél yohtı kıız oğlan birbirini
2. görmég Mésélén nana bacı bir toyda yé yahut bir méylutte ya da bir sünnette bir
3. kıızı görerdiler bégénérdiler güzeldi belédí istiyanın oğlınzçı, giyalerdiler hékét
4. edérdiler işte filén kıyasın bélé bir kıızı vardı né disen gedağ özçı getmiyağ? Bikeré
5. oğlan râyi özının dögildí nana baba élindeydi eskiden ya‘ni hata kıız giyalın gedérdi
6. hélé oğlan görmipti özini toy günî görérdi özini Giderdiler méselen ey séhabı
7. getmézdí, bir arıad bir kınşı hısını yolardılar o eyé diyardiler filén kes kıızı
8. bégıyanıpler ıstırlér giyalsiler kıızıçî razılığız var razılığız yohtı abélé Ege ıstırseler
9. verméh diyalér névar giyalın baş ıstıné, ege ıstemeseydiler verméh diyardiler kıızımız

10. yohtı yarmağa, abéléydî 'édetleri Eh razı oldıarsa oğlan taiyafası oğlan cém'atı
11. diyağ giyalırdılar tab'an arvadlar ger ayvelden erkekler giyalmézdı arvadlar
12. giyalırdılar ki üç arvad giyalırdılér İşte nansiden séléşirdılér kıızı bégıyandıg
13. 'akıldı güzeldı terbiyalıdı Égé raziseler diyardılar bızé bır héfté on gün macal yerin
14. sorağ sızı kimsız kim döğısız, özi ya 'nı haqıketén giyara belé olsı işte sorırdılar
15. edérdılar bağ razı oldıalar diyardılar razıyığ babası razıdı qardaşı razıdı yarıdı
16. kızın 'amısı daysına danışardılar ba'zı yarıdı 'amı oğlı razı olmazdı dayı
17. oğlı razı olmazdı diyardılér kıızımızı ıstırlér Ége olar ıstémırsélér kısmat olırdı
18. Bulara, bağasan bır ki gün sora erkek igardılér bır gecé erkekler gidérdılar
19. kızın babası yar qardaşı yar olabil kızın 'amı dayı uşagı giyalıptiler giyéré
20. qalabalıg olsı otırırdılar giyané söz alırdılar, kıyabın nanca? yol nanca? aspaçın
21. para ıstérdılér, altınçın, altın edérdılar bes çoğ azıdı ne alırdılar? Bır sa'at bır üzük
22. çoğ çoğ bır bılazık O giyalının nişanıdı alırdılar özıçın etthleri odada néydi? o
23. indiki kimin yatmağ ayrı mısafır ayrı yeméğ ayrı yoğıdı Bırtek odaydı bır sandık
24. edérdılar özıçı ki qat gezmeğ aspaı edérdılar yatağ olırdı özıçı evdede ki qat evlıg
25. bağ neler îstanırdı, giyalın her şey îstardı hurda murda alardılar özıçın
26. mıkyacınnan başqa şeyinnen haşa qadırızden ayagqabı yé ebalé Daha may'id
27. qurardılar hazaman kıyabın kesınsın bır fatre sorada bağ bır ay ki ay çoğ sürmézdı
28. kıyabın kesardılar tab'an ayalden mıla mallı kesinî sorada hakim giyatırırdılér eyé
29. kıız getmézdı méhkiyéméyé hata kıyabın günü hakim kızın üzün görmézidı, kıız
30. 'aba peçeyden durardı, mén uşagıdım yadıma giyalî nana bacımnan getmişém

31. görürdüm kız durardı 'aba peçeyden işte hakim sorardı özınnan kızım razısan béle
32. filan béle hékétlérdén, kız da bîrincî keré geré cıab vermésín 'aiptı üçüncidé cıab
33. yerérdi béli razıyam işte yazardılar edérdiler imza yoııdı parmaıtan basma
34. yererdi Daha onnan sora né oğlan giyalı kız gilé ne oda ora ege oğlanda giyalaydı
35. kız gilé kız saıılanardı oturmazdı oturmağ yoııdı Ménım bacılarım béléydiler
36. çünkü o zaman nana babanın uşıağa verdiği terbiyat başkaydı çünkü indı zuruf
37. déđişııptı Bır zamanda may'ıd kıurardılar toyçı baı hazaman toy edéđ Toydan da
38. bır fetre ayal céhaz ediptiler giyalınçın kızın eyinde né var kıızé 'ait asıabı, nana
39. bır kat yatağ yerérdi özné asıab yerirdi namzlığ yerérdi kıızné baı né ziyadası var
40. héz edérdi yersın özné Bunu toydan eyél parardılar kürekiyan eyné eyde
41. hıcrasını bézédérdiler, eyal çarpaya yaridı béle indiki kimin yatmağ odası taıta
42. döğildı ağaçtan etsiler Bıkeré sözleşirdiler itıfaı ederdiler toy günı baı
43. hazamandı, ki gün üç gün dahil çalardılar, kız gilın eyinde yeméđ olırdı Toy
44. günidé kızın arıadaşıları kıonşılar kıısımle igışınardiler, Dolma ederdiler duru pilav
45. ederdiler abele bu yemeğleri ederdiler, yeyinérđi içınardı itfaı ederdiler sa'at naçe
46. giyalığ dahil zurnaydan giyalirdiler kıapıya giyalını çııadırdılar hél hélaydan kıız
47. nanası bacılar yığlardiler çoı kere giyalinde yığlardı Daha giyalinı aparırdılar,
48. giyalın hıyşıa girerdi kürekiyanın arıadaşıları çııarırdılar dama hurda para
49. seıerdiler giyalının başına ye yahut bır alma bır pırtkıal çalardılar giyalının başna
50. uşıağlar da kıaçardılar çıklet igıştırméđe kürekiyanı arıadaşılar dımbéléktén
51. ma'niden aparardılar çöle otırırdılar ba'zı yaridı içki içerdiler ba'zı otırırdılar

52. ma‘nı diyardılar mıgrib olırdı giyané ma‘niden oynamağdan géyétirédiler eyé

3	Kaynak kişi/ yaş Öğrenim durumu/ Meslek	Gülderen Celal Hüseyin/ 56 İlkokul mezunu/ Ev hanımı
---	--	---

1. Éskidén hamır işlerî yaz günî herîşté edérdiler kış günçî onnan sora yuħa
2. edérdiler hafif ékmek kaldırdılar kış günçî çoħ kere çamır tandırdé yekmék
3. yapardılar ya‘nı odunnan edérdiler Éyel indikî kimîn döğildî gaz yoħidî bés çamır
4. tandır varidî çoħı mankalada yemég edérdiler lampada yedérdiler eyél bayram
5. giyaléydî hapsî konşılar yığışınardılar her gün bír eyde külçe edérdiler eyél
6. muħébét varidî birdéné ey köçirtseydi yada ey pékléséydî hapsî konşılar gedérdi
7. yardım edérdi özné İşte dedğmız kimîn bayram giyalaydı külçe edérdiler ataş
8. üzerîndé bír sac koyardılar sacın içîndé kum kızdırdılar bîkéré bu kumîn îstîndé
9. ħab, noħıt, fıstık, badam kayurardılar Bîrdé éyel yaz günlerî kışçın harîşté edérdiler
10. Harîşte naydı? vé nacé olardı? hamıré fazla un koyardılar ħata kayım olaydı bîkéré
11. bu hamırî hafif açardılar özînî bîkéré incé incé kesérdiler ba‘zları güneş öginde
12. kurıdardı ba‘zları da sac ıstında az bişırardılar özını

4	Kaynak kişi/ Yaş Öğrenim durumu/ Meslek	GülserAbdülkadirMuhiyeddin/ 57 Önlisans mezunu/ Hemşire
---	--	--

1. Bız bırcı keré bu mıstaşfaya geldıg, eyal cebhé yaridı, bağımsız,eli, mili. Bular
2. hépsî cébhé adiné kahtılar bır projé etiler kifrıde bu hastahananı 2000’de yapmağa
3. başladılar 2001’de bitirdiler özını 06.04.2002 hastahananın bırcı gün iftıtahyasidı
4. Mudir saha geldı, rayıs cabhamız ayal san’an adaydı o geldı açtı özını takriben
5. girmî girm beş mozafıdıg Bız girmî ki ildı bırdayıg çoı eskilerıg kalmışıg bırda
6. Nisayi kadın, éyel dış dıhtorı yaridı bés sora kalmadı Hela ihtisas dıhtormız yoıtı
7. hisabatmız yar, idaramız yar, tazakurmız y hépsı giyalı bıra farkı yoıtı Türkmen,
8. ‘Arab, kürd. Özı Türkmen mıstaşfasıdı řaid şakır éyel hamamız yaridı özım
9. hamamı görmışem çoı hoşıdı daha fazla kıřté hamamın işı olardı, sebaıler
10. erkekler gedermış günortadan sorada arıad malıdı cum’adan cum’aya adamların
11. erte olardı çünkü naçın? Beké macal yersiler arıada gece gündüz adam yaridı bés
12. günortalar arıad malıdı ménım ablam o çekétleri işlerdı tenuré, ‘azye, eléğ işlerdı
13. İndidé dede méhelesındé başasan o elegden girirler ye’ni indı egé gedesen dede
14. mehelésné tanımsan orda girdiklerı o elekten tanıyasan özlerini ye’ni hépsı asıl
15. Türkmenler o elekten girérdiler Her keşın eyinde o elgten yaridı mésele
16. giyalardı ménım eyme baırdı o elegten girmışem bılerdı men türkmanam işté kıız

17. yaranda gedéndé, mesélen karnı yar kaħar kız eyî aspap edér. cahazı o ilki uşagıçı
18. kız nenesı edér İşté kumat edérdı aspap edérdı annan sora döşék yastıg edérdı
19. Ya da kıızı giyalın gidénde meselen néne ki döşek, faħfurı, kasé yererdı ikmiyanına
20. göre Ya meselen bu el işılerı bu tabla ıstî çerçefler ki bız indî hazır alıg özını, olar
21. eyel elden işlerdiler yererdiler özını kıoyardılar tabla ıstıné yoħsa keyénter ıstıné
22. eyel cevız diyardılar özne,bır taħta sandıkıdı ki gün giyalın getmiyenen eyel nenası
23. ne işlip özıçı ya da kıız engi kaħırmış neler edırmış oları kıoyardı o taħta sandıkı,
24. sora bır sebete faħfur kasa yererdiler Egé kıız gilî zenginise İndı mesalan ménım
25. babam nenamçı ayrı altın edıptı, nenam gilíde ayrı altın edıptılér özıçı Nenam
26. giyalın gedende dedî daħuz lera zıncır, bır altı kıurşag, silaħlıg etiler özıçı Bu
27. nenamın babası gilinnen aparandalar özını Birde yatağ baħ nanca yatağ yerardiler
28. özne o ‘ailenin imkiyana göre İmkiyanı olan ayi yerer imkiyanı olmayan onca
29. vermez İndı bız dirıg bu ‘ıraħta yoħtı cahaz bas yarıdı ye indıde Türkman ‘aileler
30. cahaz ederler Ménım bacım kıız yérdı dedî kıız yérdıħ ıst yérdıħ, hepslerıçı cahaz
31. etti ege oğlıçı ege kıızıçı Ayi altınnan ayi aspabınnan meselan ğurfat nomınnan
32. echizat karabayide alın Meselen ege beş bacısız hepizde imkianiz ayise bırdene
33. selece, bırdene tabaħ işte ebéle ya ‘ni indidé bu kifi Türkmanlarında yar.

5	Kaynak kişi/ Yaş Öğrenim durumu/Meslek	Pahşan zeynelabdin hussen/ 64 Üniversite mezunu/ Avukat
---	---	--

1. éskidén kifrí'dé konşılar bİrbİrİn uşağını béslerdíler, anyér hasan oğlı indİ
2. türkiye'de mıstéřfésı yar bu şanşarmız ey özleridİler yedİ şardaş üç bacıdılar altıncı
3. oğlı adı orşanıdı, ménım şardaşım şusen yaşıdı o évın uşağlar çoğ zekıdİler,
4. anyér hasan oğlının nénésİ adı bahıceydİ, néném dedİ anyér nanası řusené biraz süt
5. yer, dedİ baş ıstıné, ayalıkiler farklıdİ indiki kimın döğıldİ kimyayısız yemeğler
6. yardİler, bıkeré arıadların sütü çoğıdı İşte 'laşat bu şekildeydİ ka inama bır
7. yerdeyİh Allah etmemİşten bır şasta olaydı, bır arıadın uşağı olaydı şonşı gelérđı
8. şamam kızdırdı évın uşağın yeşardı, meşayet olardı, şızmet edérđı nadİ bunİN
9. yİladası yar meşayet olardı özné ardımızdaki şonşımız babaları scın oldİ,
10. zařmétıdİ özlérçın şapıdan geçmézıdİğ indıde yadımdadİ satılçı kılıp etİler iplik
11. saldılar damnan yemeğ andırırdığ özlérçın, İşte baş bu 'İlaşat 'ailıye bu meřaléde
12. çoğı eyler řarķıdİler. eğer bİrdenanın uşağı nacıh olaydı imam 'abas çayı
13. edéardİler, aşşam yaştı çay edérđİler tab'an çaydan ével külçe edİptİler yoşsa
14. ka'ak alıplar, bıkeré şayış yaşnardı yer salınardı hepsı bézék aspap girérđİler
15. gelérđİler éveldeň çıklet yerardİler, řap çeréz kıyardılar sora řay külçe kıyardılar
16. İşte séléřmeđ gülmeğ çoğ şoşıdı ménım kocam geçİNındı yetmİş beşte yoşıdı
17. şonşılardan kimse getsİN eYe, uşağları kışİlerİ özlérİ o te'zıyedé yemeğ edérđİler
18. şızmet edérđİler bés gece yatmağçı gedérđİler eYe.

6	Kaynak Kişi/ Yaş Öğrenim durumu/ Meslek	Hind Abdulcebbar Abdullah/ 44 Lisans mezunu/ Öğretmen
---	--	--

1. Bırıncı ta‘ınmız deylét özi kıoyardı bızı hardâ istasaydı mészeln muřrfé dyardı kifrıde
2. hardâ şağırız yâr? ba‘ız kerédé diyardı üç yerı seşın işte üç mektéb adı yerérđi egé
3. şağır olsâydı o mektéblerde kıoyardı sını ora egé yoşısa özi başka yerı yerérđı séné
4. bırncı té‘inde girım daķuz dinar yerérđı bés o yaşıt o ma‘âş ayıdı Mén 21.10.1971
5. de té‘in oldım arcan köyinde burdan on üç kilo metır aştökenden uzağtı Bır ki üç ay
6. orda kıaldım Yetmış kide neķıl oldım cebaraya Bır yengi mekteb açındı orda neķıl
7. oldım ora daha bır fétre kıaldım orda Sora yetmış altıda naķıl oldım kifrıye Kifrıde
8. hükmet mekteb açtı Alğufıan adına o yaşıt kıır yoşıdı torpalığıdı Bır gün mektepte
9. otırmıştığ başırığ bır sayara giyaldı bico bayaz kıamara sayarasıdı üç efandı andı
10. bırdenesın tanırdım muşrif ayelıdı daha otırdığ seléřtığ dedi bu mator kimındı
11. dedım ménımdı dedı olı sız naķıl olasız bırdan bır ayçın dedış bız getmériř bız
12. özmız yedı danaydış dört ténemız kıfı haķıdıř üç ténemızde ayrı mışafazalardan
13. giyalmıştılar bırdenémız zıķar mışafazasından giyalmıştı bırdenésıde kıadsiyé
14. mışafazasınan giyalmıştı ordan giyālmıřıdılar cābarada daşam edırdıler dedı nacé
15. getmasız dedış getmarığ dedı babm bugün gedın bayram yaşunıdı dedı bayramnan
16. ayal yolarığ sızı yerize bızden éyal ğer kımsanıde iyğıştırmışıdıler daha bızde bır
17. ay oldaydığ sora naķılmız giyaldı kifrıyé giyāldıř kifrıyé sekizén kiden sekizén
18. dörté kıadar ménı yérdılar muşrıfa bu taklıfıdı naķıl döğıldı sora sekizén beřté
19. döndım méktébmı 01.10.1985 ğlutté méktébındé oldım mudır méktep kıaldım

20. mudir bu méktepté daķuzan üçé kimin sora ķara oĝlan 03.11.1993 tarihündé
21. méktebí açındı bîrncı Türkman méktébidî açındî ‘ırak şimalında, daha ķaldım
22. daķuzan yediyé kimin ķara oĝlanda daha aĝrıdı manımçî mudirlıĝ çekindım
23. mu ‘alım kimin ķaldım orda, 30.06.2007 dé emégli oldım daha o ğünen bu ğüné bu
24. dükiyânî ķurmuşam fotokopi ıstınsaķ dükiyânıdî hé belé dükanî ķurmuşam otırmı-
şam îstındé

1.2. Kifri’de Türkmen Milleti

25. kifrí āskidén bîrda dōĝildî āski kifridaydı dilér ondâ orda su ķalmadî bîrda su
26. yâridî ni millét köçtî giyaldî bîra bîrda memléket ķurundî ayâl kifrí kerküké baĝlıdî
27. 1976 yé ķadar sora hûkmét kifrını yerdî diyaléyé 01.01.1976 dé kifrí
28. tabı ‘oldîdiyaléyé ģapsî malaéflarmız getî baķubaya Kifrí āskidén tücarat yeridî
29. şarazur, süleymaniyé mantıķasınan bîrdan tücar geçérdî bu ģakiyâtımın déilîçidé
30. kifridé çoķ ģanlar yâridî mészelen o ģanlardan bîrî ģacı rauf ģanidî, mîlâ ‘abas
31. ģanî, brayim āatam ģanîidî, ordan giyālardılar bîra mâl déĝışardılar naca diyaĝ
32. bîra maķaridî ģanlarda yatmâĝ yerîyâridî sözîm yabanâ ģâyıyan ayrı yerdé özlarî
33. ayrî yerdé olardılar bu ģanlar ‘aynen bîr ütél dayrı ĝörırdî ģata yadîma giyalî ĝirmî
34. ķaysarî yaridî ģanlar bu ķaysarîlar içındaydı Kifrí yan oldıĝına ticarat daha çoķ
35. düştî kalar atrafiné ģsusan bu yaķıtlarda ihmal olındî Kifrí āskılıĝı nadandî?
36. duzda ‘atam uşaĝı yârdî giyaldîbîra dedî mĝamad işîm yârdı séné dedîm buyrun
37. sélé ābu mofaķ nadî? dedî bízım damızın taposî kifridadî eh dedîm naca siz eyiz

38. duzdadî! getîh tapoya bahtîh çoğ âski alî yüz il bînan aynidî orda arhadaş varidî
39. taposî vërdî öziné, ye' ni duzda kifriyé tabî'imîş kifriduzdan avel memlét olıptî
40. içindé yaşıyanlarda ki kaymiyadî bir türkman bir kürt, yetmişleré kadar türkman
41. çoğidîonan sora yazî' dāğışındî işte türkman musāḳaf insanlar çoğî köçtîlér
42. mesélen maḥamad ḥasan 'abas rızâ Allah 'af etısın özinî, ustad maḥamad ḳaday,
43. Kürtlerdén ustad ḡarib dervîş, aḥméd ḳaradaḡı, ḥalíd sa'id mufti, bîlar ḳadim
44. mı'almıaridılar çoğı uşaḡlarî baḡdattâ kuliyéde alındılar fé mecbur uşaḡlarî
45. ḥatırıçı öiḡtılar kifridén daha orda yerleştil mén özım isma'il bég méḡélésında
46. olmışam nenedén 1949'da yé ordada böyig olmışam indî egé gözım öginé
47. iyatırsém özinî çoğî Türkmanidî sora ḥanaḳa camı'ın ḳarşısî orā giyéné Türkman
48. çoğ vâridî olarda ḥasan ḳalabî, amin musa, karım musa bég gilaridî işte bu eyaridî
49. onnan sora déde méḡélesî ḳatibatan Türkmanidî bu sora sorasında bu girmî otız
50. ildé damlar iḡındî ḳoydılar yerindé getiler ba'zı iḡtacı olan satî özinî ḡer kimsé
51. otırdı içindé yoḡsa her mantıḳada türkman vâridî, kifri btün bazarî ḳaysâıdaydî
52. ḳumaş satan, meyé satan, sebzé satan, işte né ıstıséyi ordaydı bir duz ḥanı vâridi
53. raḡmatlı zaynel ulfet diyardîler öziné çoğ keré duzdan aşya bet giyâtırdılar orda
54. satardılar özinî İşte ḳaysarîde ḳarışığidî hem Türkman hem Kürt vâridî, hélé
55. baştan ḳaysarîdan giyâlardı içériyé mıstafa kemalın dükiyânidî ḳarşındā maḥamad
56. ténékiyāçı vâridî 'adılın babasî o ténékiyāçılıḡ edérdî, yanaşasında mîla salıḡ
57. vâridî, ḳadır yamançı, giyâlardı bıyanâ ustad mıḡamad nacaridî, yanaşası sa'id
58. nacar vâridî Allah 'af etsî özlérnî, isma'il nacaridî, bîlar ḡapsı Türkmanidîlar

80. béklırî dedî kilosî sekizan fılsî ha demiyésız bahadî, daha bamya giyaldî adam
81. îram düşsî élné hé belé yeré tökirdî aparırdılar özını, o vâhıt onca yoħidî indiki
82. kimın kıaldırmazıdlér özını éyél her eydé bır küçık sélece taħtaydan olınmıştı
83. yarıdî, yaz günındéde Allah ‘af etsın hâci kémal kıar tayzi‘ edérdı eylara bır ay kıâr
84. yerérdı yedi yüz élı fılsé otız gün kıar giyatırardî kıâpî öğiné séyiçi yé‘ni yaşamağ
85. asantidî belé ağırlığî yoħidî valay‘alamın madi naħıyasınan belé kıyatlı döğildî gi-
yanadé öz yaşamağınî asantlığtan edírdı.

7	Kaynak kişi/ Yaş Öğrenim durumu/ Meslek	Gülşen zeynelabdin hussen/ 67 Okur yazar değil/ ev hanımı
---	--	--

1. dirî ayél saħya dini onca yoħidî, ya‘ni arıadlar namaz kılardılar bes irşadat onca
2. yoħidî Menım dayım gırmı yaşında geçinındı zabıtıymış bağdatta indî alħamdula
3. ye‘i ferķ etti nanam diyardı arıadlar dilér daştan çalın diřizé, daştan özizî ırın,
4. çalın bařızé o vâhıt ‘adat ye tékalid beléydı Mén beş altı yaşındaydım neném öğ
5. dişi kıırındı Dédım nené naçı dişi kıırnıptı, dedı nazım dedem geçinende daştan
6. çalırdığ diřımızé Üç gün geré yastan gedésen Adamlara kıadar başlarına çiginlérine
7. çamır kıoyardıl Zabıtımış ger dirı bu merkézde ‘alamlarını andırirdiler
8. Adamlarda arıadaşlarıda hêpsiléri çamır kıoydılar çiginleriné dahil zurnaydan yas
9. edérmıřlér, te‘zedede kıonşılarda aş edérdiler yardım edérdiler egé saidlığ yarisa
10. asılarında o deften aparardılar özını mazarlığa iřté te‘zye belaydı ayél.

8	Kaynak kişi/ Yaş Öğrenim durumu/ Meslek	Ersan muhammed ibrahim/ 37 Ön lisans mezunu (meslek memur)
----------	--	---

1. bin daşuz yüz daşuzan bir (1991) intifazası ‘iraşın şimalında oldu kürdlér sadam
2. hükümüné şarşına şaştılar intifaza ettiler İntifazakiya naydı? o vaşıt peřmergélér
3. dağdaydılar, andılar memleket içiné döğış oldu taça oldu ‘alam şorıştı başladı çatı
4. başka memléketlére herkeş evinî ĥalını koydı yerindé şaştı hayana şaştılar?
5. irannan türkiyanın ĥdudna teref ĥdudta çöllerdé şaldılar iřté né bılım, yazda
6. onnan sora ba‘zları şaştılar gidiler iran içna varıdı ‘aynen türkiya içna girdi
7. şaçağdan olmiş neca olmiş girdiler türkiya içna varıdı indiye kimın ha türkiyada
8. ıstışrar etı orda otırdı daha dönmadı varıdı Türkiyadan şaştı ordanda getı âyropaya,
9. abı řekildé Döğışékiya ya‘ni naca bír döğışidi? Döğışler mémleket içındaydılar
10. ‘alam niři şorıştı şaştı, bin daşuz yüz daşuzan sekizdé (1998) sadam enfél etti
11. kimyayı aslışası ıstı‘mal etti ĥalabcaya şanşar, eh kürtlerden de rasmi bír sayı
12. döğida 182 bin nefarı enfal etti Enfél naydı? ĥapsı obalarda köylerdaki insanları
13. böyığ böyığ sayaralar treléler loriler getı bu insanları yükladılar apardılar daha
14. başmadılar ayı ĥırap iştityar, uşağ, genç, çoşı çoşı iştityar arıadıdı uşağıdı gençté
15. varıdı içlerindé, bes varıdı gençları olar dağdaydılar peřmégaydı Sadam şaştı
16. bıları nişi apardı, ‘alası kürt ĥerakiyatı şalması arıtsı özlarnı Pardı o parmağıdı
17. indıda kimsé bılmadı noldı özlerné onnan sora kaş oldu ki maşbara jama‘i tapılar
18. ‘iraşın ıyatında cnubında tapılar balé taşmin olırı ki sadam buları ĥepsını gömiptı

19. dağuzan bîr intifazında ‘lam onıçı kaçtı qorhırdılar hata bir daha néke sadam ‘anan
20. o şekildé bîr daha hapsını aparsı yükıası gömsı, ya da kimyayı aslihasını isti‘mal
21. etsın Çünkü 1988’de halapçeye o kimyayı aslihsı yıında harnanca bını ba’s nizamı
22. inkiyar edırı,cdırı bız yımadıgı aslihanı iran boynına atırı özını giyanada ba’sın
23. boyna qaldı, sadamın boyna qaldı bıkiyeré bu kaçmağ mén onda beş altı
24. yaşındaydım tékrıban. Bu kaçmağ ‘lamın béla gözını kırmıştı eyını malını hepsını
25. yerındé qoydı kaçtı ya‘ni çoıı vardı ey ‘aile ayrınıdı, belé kaçmağakiya
26. zağmetidı vardı baba başka bîr tarafta arıatan uşagları başka bîr tarafta qaldılar
27. kimse kimseden habarı qalmadı o vaht né telefon vardı né bîr şey vardı kimse
28. kimseden habarı yohıdı ‘alam sayaradan vardı hayıannan vardı ayağdan qaçardı
29. Bıkera onca bîr zağmat vahtıdı gecé giyalırdı ıstına o çöldé ‘alam qalıdı vardı
30. sayara banzını qalmazıdı ‘sı qalırdı sayaranı yerinde qoyardı qaçardı ya‘ni
31. ‘afedasız vardı sayarasını degışardı aşegten, diyardı sen mané o aşagi yer mén
32. sané sayaramı yeram çünkü sayaranın benzini qalmıyıp bılmip netsı özné béla fikir
33. edıp aşégeke daha ayıdı özıçı çöllerde çoıı vardı arıdımıle çoıı ağır naıos
34. günlér gördiler vardı körpe uşag o sayıglığa aclıga dayanmırdılar, nanca uşag
35. öldı Ege bîrdene orda ölaydı yo bés körpe uşag hata böyüg genç herkeş orda o
36. yerde gömınardı, orda kıyafın éla düşmezdi orda batanyaydan ya ya başka bîr
37. şeyden sarardılar özını orda yerde mazar kimın gömerdılar özını qoyırdılar
38. yerinde gedérdı. Bız o vahtı hardaydıı nacaydı? ‘aynéen bîr gün sabah belé eyde
39. otırmıştıhın haté o vahtı ménım babam‘askıyarıdı, sabahı babam ‘askıyarlığdaydı

40. kapı çalındı sa‘at yedidi kapını açtıl baħırığ kocamıdı Allah ‘af etsı özını, kocam
41. gelmişidi arħamızca oların bır sayaraları varıdı pikap, bızé dediler yallah giyalın
42. bızmnan minın, dedih nolıptı, dediler işte intifazadı dögiştı beladı, çıhtığ sukağa
43. baħtığ ‘alam ħapsı kaçırı hosadı bılmırdığ naydı nénem dedı mén edebilmém
44. uşağların babası yoħtı bırda kişım ‘askiyarlığta, kocam kızdı dedı yerın minın
45. sayaraya sora қаласız yerinde ölasız Mecburan bızde mindığ sayaraya, o sayaraya
46. üçidi ya da dört ‘aile minmişidiğ işte yüklenmég bırbırı üzerné, kaçtığ getiğın
47. bırncı keré Smuda, Smud haraydı kifriden kalar arasında bır naħıyadı ora getiğın
48. ora aħşam giyaldı üzermize onnan sora babam giyalmıştı kifriyé babamda
49. eştmişidi dögiş müşkilé olıptı ‘askerlığten giyalmıştı tavuğa, sora tavuğtan kifriya
50. ayağtan giyalmışidi takriban otız sa‘at kusur yerimişti giyalmıştı aħşam üzeriné
51. giyalmıştı қаратапада tanıdıғımız bır ev vardı gecanı orda қалmıştı sabahı bır daha
52. düşmişti yola ayağdan kifriya taraf giyalmıştı giyalıp baħırkı kifrı çöl hiç kimé
53. yoħtı Yo bés kifrı ħapsı memlékiyatler belé olı bıkiyara gelmişti kifriya bır
54. sayara görmıştı sutfa baħırkı ħalam kişsimiş,oda geçınıptı adı farukıdı Allah ‘af etsı
55. özını görmıştı özını demıştı ha nadı, demışidi uşağlar kaçıpılar, babamda demıştı
56. bé bılmısey hardadılar demıştı balı smuda gidıplar giya min manımnan yetiştirim
57. sanı ora babam minmişti öziden giyatırmışidi özını smuda kincı gün ya da
58. üçüncı günüdı aħşam azaninan biraz avelıdı giyatırdı özını smuda, orda ħalam
59. kişsinın ‘amısı varıdı ħapmız iğışmişidiğ oların eyna özi smud naħıyadı bés
60. oların eyı tam bır köy eyı kiminıdı çamırdanıdı bır böyig ħayışı varıdı o aħşam né

61. yemég né içmég karabadé yoğ bîr fanis yandirmışığ otırmışığ bağağ nolı nolmaz
62. bîra kimîn abelê oldı. onnan sora kaçtığın kocam gılınnan ayrındığın ‘amam
63. gıliden kaçtığ giyaldığın said sadıka, said sadıktan halapça hıdudtı irannan ‘ırağın
64. şarkına düşırı Orda babamın halası uşağları varıdı çoğidılar naça halası oğlı ırıdı
65. orda, onların eyında kaldığ Said sadıkta öz damları ırıdı bızmcı ayrdılar özını işte
66. orda su varıdı hayzı varıdı hamam kızdırırıl doğrıdan bıza çoğ çoğ yaradılar
67. çoğ hızmét etiler bızé, takriban ki haftaya yahun orda kaldığın, ‘aynen bîr gece
68. ordaydığ halmız ayıdı bızım év içındé hapı şeymız varıdı Yemég içmég özları
69. giyatırdılar bızımçı çoğ hızmét ederdıl gecé sa‘at tékriban ki gecaydı bîrkeré
70. bahtığ kapı çalındı kapını açandağ babamın halası oğlanlarınan bîridi, siz habarız
71. yohtı otaha kasıftı harıbtı çeş giyalıp ıstırı bıranıda tutsı bızıdé tutar aparar kağın
72. kaçığın Babm o yahıt dedî mén hiç bîr yeré getmem ‘amam gılidé ‘amam kışsı
73. oda geçınıp kamal çayçı olarda kifide otırırdılar, dedî mén hiç bîr yeré getmem
74. ménım néçe kıızım vardı ‘azabtıler uşağlardan bîr yeré getmérığ nolı bızé olsı bız
75. burda kalığ bız getmadığ olar kaçtılar hağlarıdı korhırdılar kaçtı Bız kaldığ
76. kaldığ bîr naçe gün onnan sora hiç bîr şey yohtı yavaş yavaş giyaldılar said sadıka
77. giyana babamın hısımlerı ıgışındılar herkeş öz eyne giyaldı bahtılar hiç bîr şey
78. yohtı, ama ses vardı top, metfe‘, kasıf sesı vardı eşıdınırı bız ki üç hafta kaldığ
79. said sadıkta onnan sora ‘amam gılın sayarasıydan hāpmız mindığın döndığın
80. kifriyé yolda korgımız sayaranın benzinidı horhırdığ bitsı biraz sayara gedardı
81. biraz anardığ sayaradan tagliye tagilye sayaranı teglerdig hata banzin pay etsın

82. bîzé Döndüğün kifriyé çoĥ bōyig bîr kâsıftı herkeş yolda görirdi bîzî dirdı sîz netsîz
83. délısîz intiĥar edîsîz nacé dönîsîz kifriyé bîzdé diyardıĥ gedarıĥ öz eymîzde ‘amam
84. gîlîdé öz qararlarını vermiştilér dediler gedarıĥ öz eymîza qalaĥın qalmışığ
85. öleĥinde ölmüşığ getîĥ kifriyé çöl höl hiç kimsé yoĥ, bés matfa‘ sasıdı top sasıdı
86. döĥiştı ama çöldı, mucaid ĥalk cama‘atını görîĥ suqaĥ içîndén ‘askari sayarasiden
87. geçîrlér ama görîlér bîzî admîzî giyatîrmîler görîrdîlér bîz ‘ailayığ hiç demâzîdîler
88. kifridé hiç bîr karaba yoĥ usu yoĥ ĥata içmég suyuda yoĥıdı hiç bîr şey ‘amam
89. gîlîdén bîzîm eymîz tam bîrbîrî qadîndaydı gecalar gîdîrdîĥın ‘amam gîlé fanıs
90. öĥinde otîrîrdîĥın îĥîşînrîdîĥın oların eyı daha bōyîĥıdı bîzmkiné göré gîdîrdîĥ
91. orda otîrdîĥın selaşîrdîĥın bés radyomîz varıdı onı eşîdardîĥ nolıptı döĥîş ĥardadı
92. kim ölîp kim qalıp radyoda eşîdardîĥ özîmî Gündîzları babamnan ‘amam oĥlı
93. gedardılar çaydan su giyatîrardılar çûnkı içmég suyı hiç yoĥıdı békîrdîĥ yağîş
94. yağsı gölmîz ĥoşıdı, yağîş yağdı qaĥtıĥ barmîl qoydıĥ yağîş suyu öĥîné barmîl
95. tankîler doldı gölmîz ĥoş oldu baĥırığ usu né usu! Tam qara sıyana suyu çûnkı o
96. vaĥît sadam kıyvetî tutmîştı kıyvetî tutanda neft kıyuları yandırdı bu kıyuların
97. tûtûnı ĥapsı ‘amana gedirdı ‘îraqtan kıyvet qonşî oldîĥlarıçı ‘îraqın ‘asmanada
98. gîyalırdı tam ‘asmanı bîr tabaqa tûtûnıdı yağîş yağanda nacé usu yağırdı ĥapsı
99. qaraydı Neysa yağîş usuynnan umutsîz oldîĥ qaĥtıĥ küçûk tankîlerimiz varıdı
100. qoydıĥ pikabın sayaranın arĥasına babamnan ‘amam oĥlı getîler çaya kifrida çay
101. suyu varıdı ordan doldırsılar, hemen getîler getmadîler görmîşîdîler özlérînı bîr
102. ĥayan yırmîşıdı yanaşalarına bîr naça matır özlérînan uzaĥ bularda qorîĥtılar

103. kaçtı nedah hiç usu yohtı kahtıg fikr etiğ nedağ? arhamızdaki sukağa su
104. hazanı yaradı, onnan avel o böyig hazandan su dağınardı eylara, o yuhardaki
105. hazandada su kalmamıştı ıstındaki işliyenler hapsi kaçmışidılar, orda aşağıda bir
106. böyig gurfı hazan vardı ora mende getim özlériden oranın kapsını açtığ bahırığ su
107. vardı onun içindé ‘amam oğlı andı darac yaradı aşağıya satıldan yerirdi babamın
108. elına babamda alırdı koyırdı tenkiyé oları doldırdıg giyatırdıg eýé ayıdı naça gün
109. paymız etti tab‘an naca? çoğ içindé razillıg edirdıg içindé ege suda kalmasaydı
110. birdaha gedirdıg ordan doldırırdıg giyatırırdıg özını Daha bu sürdı bız ha kaldı
111. gecelar man‘ tçyal olınardı ya‘ni kimsé sukağa çılmazıdı korhardı amın yaradı
112. mucahid halık vardı kim çıhsaydı yazıya öldırardılar özını bu bir ay
113. sürdı bir aydan sora yavaş yavaş ahyan oldu olar ‘erağ çeşidén mucahid halk
114. başladılar giyariya çakındiler, mén kifridén sélaştım intifaza hapsi şimal
115. mantıkaları tutmışıdı,hapsında yaşandı oldu bu döğış

9	Kaynak kişi/ Yaş Öğrenim durumu	Hüseyin zeynelabdin Hüseyin/ 63 Lisans mezunu
---	------------------------------------	--

9.1. Sotı hikayesi

1. damizin arhasında bir kız var’dı sota adına. bir kızımış dirî usta ahamad rukiye
2. bibımın babasının daysıdı dağda kayaçımış bir ün dip umat mahamad sotunı uydırın
3. manımçın balé sevarmışlar birbirını miskinimış ‘alam dipti sotını uydırın manımçı

4. baba şahsıyarı yıram ‘alam belé başından çigninden gidacağ çaydan su giyatırsın
5. yerden suyu çıhadıram koyaram baba şahsıyardan ansın memléketé ‘aynen şirin
6. ferhat, aslı kerem, arzu kambar kimın Fé kızın bír naçé kıardaşı yarımış ‘aynen gıza
7. tayafası kimın pıçağ atanimışlar olıptı Yadıma giyalı babam diyardı usta ahamat
8. hasta oldu bu merkez hayala diyarın dibiné atardı özını onda iska ya ‘ni sil darmanı
9. yoñımış dirdi gencidiğ gidardığ yapışardığ eliné ayağına aparadığ bıgaz
10. yahardığ özını dirdi ‘alam qorhardı qevırmazdı belé hastanı, usta ahamad öldi,
11. naca olsı gömdiğ özını, babam dirî bír gün sabah erté dayar aparam kızlar qal ‘asına
12. baba şahsıyarın yanaşasında méşhurdı kızler qal ‘ası Istırmış dayarları salsın oyana
13. kuzu nanasına ulaşmasın çünkı nanaya ulaşsa amér nenanı kuzı ayrı yayırı dayar
14. ayrı yayırıqocam gilin bin dayara çoğ dayarları yarımış, dirî bahtım bír arıad otırıp
15. bír mazar ıstında çoğ ‘acayib ataşlı ıglırı, dirî méndé nanca ıstadım bu arıadı
16. taniyım tanımadım, dirî méndé gencém getım atrafına bír ş ‘ır atım özıçı, onda
17. ‘alam salaşmağları hapsi şı ‘rdanıdı, dirî döndı özıde ş ‘ırdan cıabım yerdı, üzi
18. peçalıdı tumaz bu kıardaşlarınan qorhırı yüskit kıardaşlarınan çalınıp sébah arté
19. azannan barabar giyalıptı ahamadın mazarına Allahtanda ıstıptı ta ‘ziyamın bírinci
20. güne qarışsın ya ‘ni ahamadın kırhı çıhınca méndé ölüm, dirî onca usta ahamı seyardı
dirmışlér sotı kız qalmıptı, cıabım yeranda onda bildım sotı halé kızdı dedı:
21. çağırın kıız sotını
girsın kara potını
22. içardan yaralıyam

rabi çıhsın tütünü

23. dirî onda bıldım sotıdı, dirî sotı kaldı kırhı çıgmıyanan ayal bu ma'nının asasiyatını
kurdı né dirî içindé:

24. al ipék yeşil ipék kaytan edérler

yay nene namırad ölüm buhtan edérlerin

25. bu mé'nının asası kifrıdén çıhtı, ya'ni dirî boş yeré buhtan ettılérşiltağıl bağdadi

26. kifi hahıdı, maḥamad hubançi bîr kifıda mıla 'abdıla yanında dârs oḥip

9.2. Aile arasındaki bağ

1. kifrıdê 'aḡaillér arasında 'ilakât çoḡ kıyatlımış, naca? indî diyağın mészélan bîr nené

2. bîr baba, nené mudarisadı baba bîr maslakı yar bahısai ki uşağı oldı ki oğlan ya da

3. ki kıız ya da bîr kıız bîr oğlanı olı ki ayladı ulaştıra bilmırı asbabı yar bunun naçı?

4. ayal ḡazana yoḡıdı rayza yoḡıdı kónşı kónşının uşağına terbiye yerardı İndî nené

5. baba çıḡırı gidrî devama uşağı aparı koyırı ḡazanaya éval bîr tavazın yaridî indî yerı

6. yerınnan makayatidî masélen diyağın bîrdana ḡahırî özını tensip edirî fidyi diyé öz

7. cebınan masrufı çayı kahyasî, bîr doḡana kıurî masélan diyağın husén 'aluş doḡana

8. kıurısen bu adamı taşci' ela madam alidén giyalımırsén yardımın yer sanidé işi

9. düşéndé ona oda yardımı yerer, ayél ruḡ ta'ayın yarıdı indî o kıalmadî ayel 'asıra

10. kıyatlıdı indî o kıalmadî ayal ḡapsı giyalardılar kıız oğlan 'ama gılı dayı gılı bîr gün

11. saydıgın bu kónşımız gılı kırığ beş nafar giyalımıştı evlarına ha öz uşağları dayısı

12. 'aması gılı haftalarca kıalardılar gövlar mısamıḡıdı bîrbıyden bu evî görısén özım

13. üç bacım yaşırığ içindé yaz diyardî bîr bu ev gecası ḡayış bîr parça yatağdan

14. döşénirdi dayı éyí gıyalıp bacı eyı gıyalıp hıla eyı gıyalıp yohtı bır gün ki gün
15. haftalardan kırdılar bır ‘acızlıg olmazdı bu naydı mada o daracada saytaré
16. etmāımıştı, avel bahısan bır küçük dükiyannan diyağın dört metr mıraba‘dı bahısan
17. sakiz aylad baslırı dördını edırı mu‘alim dördını edırı mu‘alimé eh bu nace? aydı
18. onda hé hastalıg yaradı ondada hé babanın nenénın masulyatı yaradı, naca
19. olaştırdı? Onda muştama‘ın ‘asırası kıyatlıdı mėsalan mén bır adamam umiyem
20. ohı bezarlıgım yohtı sakiz uşagım yar bırıśı hasta düştı ıstırı aparım özını bağdata
21. ya da kerküké kınşım né ‘amımdı né dayımdı kınşımdı bės onın ohı bezarlıgı yar
22. işını yahtını terk edırı ménımçı ménım uşagımı aparı burda netı ménım ıstımnem
23. bır hımlı çekti bu yükı çekendé ıstımnén sekiz uşagın bėsıamağı asant olı
24. ménımçın kınşı kınşının béle yükünü çeksin mesélén mén iş adamıyam ohı
25. bezarlıgım yohtı kınşıçı bır yük gıyaldı ya da bır diyarı düştı onın yerné ki getsın
26. ‘amala usta gıyatırsın mén gidéram yardım edéram özné ruhıl ta‘ayın kıytlıdı, ‘asıra
27. muctama‘ bağılıdı bırıbırné indı muctama‘ saldı bırıbırını çünkü herkeş başladı
28. meslén indı nécé diyağın bır meséal vardı Türkmancada dirı “el éldén ıst oldı öp
29. aliyé kıoy” ege bu hıla düşsı içné deylat fıtrata gidér ayal hér şahıs imanını yaradı
30. deylatné kıyadasıné ayal bır masél yaradı diyardılar “deylat lıkması” bu ye‘ni né
31. onca ‘akıdaları kıyaltımış devletleriné, deylatlarıdé mutasamıhıdı özlériden indı
32. bu yaht milét deylatı yaşıtırı ondā deylat milétı yaşıtırırdı Babam dirdı bır
33. adamın bır uşagı hasta ölsaydı, özınén böyig kıardaşına diayrdı o uşagın kıardaşına
34. diyardı oğlım sahana yapış get deylat lıkması gıyatı özıçın, bu ma‘nası naydı?

35. Naca ‘imarada karaba ‘amudî kimsé görmémıştı sora ‘amud kurundı hapsi inara
36. oldu, ‘imara hahı onca fakiridi dirî Allah’a yemin diçmég yeriné diyardılér vl
37. ‘amudıl hkmé, méselen ‘arabca naca dirî raba bêt vé rabat bêt bîrda ma‘nası hér
38. uşağın üç Allahı yar, bir Allah böyig Allahtı özının nenésının babasının hépmızın
39. Allahıdı, bîrdé nenésiden babası sayını, burdada o milét o kana‘ata yetişip dirî
40. déylét luğması giyatı özıçı bu ‘akıdası vardı ki déylét kincı Allahtı başı ıstında,
41. luğması sahat véri uşağına giyadardılér en yağun nuқта ‘askeriyé diyardılar
42. hastamız vardı biraz yemég yer bîzé bîr bél yemég giyatırdı ki kaşığ
43. yemeğvérdılér özíné hé yemeğidén o hasta қаһardı ayağa ayı olırdı, ‘akidéleri
44. bélaymış işte ye‘ni gün bégün milét birbirını Salî

9.3. Mollalar

45. o hahlarada béla qaldılar çıhmadılar babm kimın masélen hsan afandı babm yaşidî
46. getî bağdata bíz edébılmadıh çıhağın aştökende bin dönım zar‘atmız varidî o
47. yerléri babam özi akiyardı zér‘at edirdî, uşağıdım yadımdadı yama mén uşağıdım
48. buğdanı giyatırdıg evé, tarihi adamlar hanadan evlardandılér saqafatları o
49. déracaya olaşmamıştı ohı bezarlıqları o martabaya olaşmamıştı duhalanın cayabını
50. versılar hérşeydé, duhala oları dirém balé girdilér mamlékiyat içiné bır mılada kafi
51. dögi buların haqınan giyalsı netsı bulara, ya‘ni kifri maytının asli ‘aynen musul
52. kimın maqamat Türkmaniye muhamad gubançi muqamın muhalıf alı altmış
53. kitabın içindé yapılmıştı bu masubtı maqamad gubançıya özi qurup bu maqamı

54. giyalıptı kifriyé mıkamat ohip dirî cum‘adı tasaduf edip maylut nabayiye onda
55. sama‘a yoħimış çılıp böyig camı‘ın damında madaiħ oħırî milâ ‘abdula diyar
56. mémét mémét get dur maħamadın arħasında diyar naçî ħatib? Diyar get dur
57. arħasında camı‘té bír tüt ağacı vârimış diyar get mén indî ħayıştan madayıħ
58. kaħaram bír maħam ıstîné bu maħamın eşıtmağden ‘aşk yurar kiyalasına özını âtar
59. aşığıya fazıl memet filayer sésî kıyatlıdı bikeré camı‘ damının diyârî kısaydı
60. muħamad filayer gedêr arħasında durâr muħamad ğubançı ayağın kıoyar diyar
61. ıstîné staradan özını astsın aşığıya memet filayer giyalar kıucağlar özını bu böyig
62. ħadisaydı kifridé Özi télafızıyonda kıonıştı bunî dedî ménım en muħim ustadıım fi
63. kıaza kifri al ustad fazıl mîla ‘abdula mîla mıstafa nazım ħayaca, Mîla mıstafada
64. ‘aynî ħatibidî kıur‘anî kıalıptı yanımda, nazım ħayaca sultan ‘abdıl ħamidın ustad
65. ħsusıdı, ‘abdıl ħamidın babasî sultan ‘abdıl macid aparıptı özını ıstanbula orda dêrs
yersın naca indî

9.4. Sünnet

66. Öz ‘umrım yé‘ni bu alı altımış ildé edébilém selaşım özını ki özım görmışém, said
67. giyalardı yoħıdı mıstaşfa bírdene ‘amaliyat etsın meğé çoħ bídene yoħsıl olaydı ya
68. da ğarıblığdé olaydı aparardılar mıstaşfaya sünnet edérdılér kıyatırdıler özını
69. ayal bi‘a memlékiyat hér ħanadan yerındaydı, banaçı Hidayet Kemal Bayatlı dirî:
70. *kifri dolaştım bír ğün ayara derdınî kıekén yerlısî kıalmamış*
bír ğöz atım baba şahsıyarā mazarlardan bilé asér kıalmamış
71. *sokakları ğezé ğezé yoldım yolda izileri tanıamaz oldım*

derdimi tökméğe dost bulmaz oldım

72. memléket bomboş hiç kimsé kalmamış

73. mémleketéhiç kimsé kalmadı éyal onıçı hoşıdı, egé sünétı alağın çoğ hoşıdı, mén

74. öz ‘umrımın gördüğim kadarı hela onnan ayal hazırlıg olardı bir bayaz diştésé

75. tikiñirdi o erkek uşagçı, saidlerin méysımı yarıdı Türkiyadan giyalardiler çoğı

76. konyalidi konya adanadan giyalardılar fés girardiler yeşil bağlardılar atrafiné

77. cantaları éllarındé giyalardiler meselen kifrı kimin bir yeré ki said giyalardi kerkük

78. kimin bir yeré onandı on dana gidardı bağdat kimin bir yeré onandı girim beş téné

79. gidardı, fé bu hazırlıg görinirdi o eyde naca giyalın aparmağda hına gecesi

80. yarmızidi meselen giyalını hamam aparmağ, oğlançı eglencé etmegi abelé bu

81. şeyler yarıdı sünneté abélaydı Sünét cama ‘i olınardı meselen konşılarn hısımlarn

82. uşagi hepsi bir eyde işınardı, ege birdené imkiyanı olaydı babası muütémekinisé

83. bir ki mıla giyatırdı hayışté güzél bir méylıd ohıdırdılar bir güzél döşég salınardı

84. baba getmēzdi bariya uşagi tutsı baba kımazdı meselan diyağın ‘amı ya dayı uşagi

85. tutardı, altın tağardılar özıçı, mén uşagıdım doldırtılar canımı altınnan boyımbağ

86. gerdéné altına batırdılar menı bir kız yoldaşımda yarıdı uşagıdı öz kadarımcaydı

87. dedi bu gece husen yanında yatāram gelmém, nenémın çarpayası kurundı orda oda

88. giyaldı yanaşamda yatı çünkü sabahtan ağşama bir yerdé oynırdıg gēldi dedi huseni

89. koymam yerinde yaralıdı işte oda bilmirdi nadı sünét, sora olar béla imkianları

90. yarıdı bir kurban ki kurban çalardı yeré hasabıl usul ‘aynen toy kimin hél hélé

91. yurmāğ ma ‘nı çağırmāğ dahil zurna, sünneté eglencé yohıdı bés meylud ohınardı

92. yemég yedardılar saidler giyalardılar olar sünét edérdiler mesélen kifriyé
93. giyalandéler bír aydan fazla qalardılar, ‘usmanılar yahtı on dört findık yarımış
94. kifridé indî bír findık yohtı, hanlar findıkımiş öz modeliné göre hanlar ki kâtıdı
95. yuharda béşerler yataardılar orta yerdé giyatırdıqları mâıad mäselen nohtı, zurat,
96. mâş, arpa, pırnç, buğda, duz orta yerdé kömélénırmış alt gurfalarda dayar gurfasıdı
97. yuharda özléri yatarmışlar, ‘aynen indiki findıqler nacé yanaşada sayarayı durdısan
98. buda belé, bés giyalan saidler burda qalmırdılar, mén gördıgım yahtı belé adlı
99. eılerdé qalardılar mesélen diıağın hacı mıthat kimın, ağalar eıı kimın, qocam eıı
100. kimın, sa‘id çelabı eıı kimın bu gandan eılarda qalardılar görerdı ağşam olardı
101. vacıbları bitérdı beş altı uşagı sünét edérdı diyardılér said méndé mısafırsén işté
102. bír ay bu şekildé qalardıalr paradan da ta‘mul olmazdı said desaydı ki dinar baba
103. desaydı bı dinar ‘aynen qur‘an hadıyası kimın o baba çıhadırdı imkiyanatna göre
104. nanca verayıdı öpardı qoyardı alısına hépsı memnuniyatidende yamı uşagları
105. balaş sünnet edérdılér mesélen mütemekin dögilsé balaş sünét edérdılér.

9.5. Türkmen Milleti

106. türkmén miléti nişı béla dağındı, çünkî déıleten düşmédı ‘arab buna diyār “şaiıu
107. ‘ayıf” ya‘ni görıptı, görıptı baba qocadan varlımış görıp déılet qurup onıçı onca
108. deılet qurup diyébılém séné yoğ ‘aşirét ‘ailé var Türkman içindé on néfarı bír
109. imaraya ‘ayıttı, gırmı néfarı bír imaraya ‘ayıttı onca imarat qurnıptı hiıaqıya
110. qabzaııya bılmem né né yalhasıl Bu délıldı ona Türkman déıleten düşmadı,

111. naçı? şeḥ adıbalı indî mészélan diyağın mu'asas daylayı lıdaylat 'usmanya mesélén
şeḥ adıbalı nédirî:

112. *ayın oğlım ayın ḥatlısın kıyatlısın kalamlısın*

bunı nérde nasıl kılanacağın bilmasın

sabaḥ rüzgiyarında sayrulursın gidarsın

113. bunun né ma' nası var, dirî ayın oğlım ayın ya'ni uyan oğlım yuḥıdan uyan ḥatlısın

114. ya'ni adi maşhurdî kıyatlısan ya'ni kıyati var adami var silaḥı var kalamlısan

115. ya'ni musakafsan ama bunları nasıl kılanacağın bilmasın sabaḥ rüzgiyarında

116. sayrulursın gidérsın, nasim sabaḥ vâ? yaz günı asér bír ḥafif mayca olmağıdan

117. şa'bi içindé çakêrlér sénı kırdılırlar ḥüküm ıstından fé dirî otı yol kıurım saıçı bu

118. vasya namadı şeḥ adıbalının vasiyasıdı 'usman paşāya dirî üç kışyé acı "cahiler

119. arasında 'alimé, varlıyken yoḥsıl düşéné, hatrıken ı'tıbarını kıayıb edéné" üçıdé

120. giyaldılér Türkman başına Türkman muséḳaf muta'alım bír milatıdı birıncı yama

121. ḥüküm giyaldı bağıdada 'arab ḥküm etti egé Türkmanı egé ayrısı kincı déyléten

122. düşmé bír milatıdıler ya'ni vârlıdılar yoḥsıl oldılar, ménım babam diyardî oğlım

123. canata dunya üstündadı diyardîm babā naçı béla disān günahbar olısan diyardî

124. oğlım balî diyardîm nace baba anad méné? Diyardî ögin ḥaḳına geti bazarā ali

125. yurdi cebiye para cebıdadı uşağı ıstadığın aldı arıadı ıstadığın aldı géylarına

126. göre giyatırdı özlarçı girdi evé gülmağ sa'adat o gün canatı, o gün ḥaḳnada geti

127. bazarā ali yırdı cebiye ceb boştı üzıdén giyalmırı kimséden borc ıstıyasay evın

128. talıbların giyatırmadı yeriné o gün ḥaḳına cahanamdı 'ıraḳta Türkman milatı né

129. herhızlığa né haramâ iticah etilér hér zamanda né ‘alamı olırsa olsun hazır olıplar
130. kanuna öpıplar alılarına koyıplar çünkî nizam görıplar koca ve babaları témedün
131. etméh madanidilér sén bahma dam yapını kaşı farfuri dairé yapını mahkiyama
132. beş kat içindé beş mozaf yohtı işlası ma‘kul devlat bunidan getmaz ögé, fé
133. madani olmağ yahtı ıstar yüzlarca il ıstâr bein ho şart döğî birdéné kaşı farfuri
134. ıstındé yerdî madani oldî, memlékétli kifrî hahtı ki hér kaymiyeté yaridı balı o
135. yahtı kümbét altında yaşıyanlar dört ‘atabada yaşıyanlar balé indî kaşı farfuri
136. altında yaşırılar onda çamîr damda düşmirdî allériné obada, alginén bızım kifrî
137. Türkmanın tarihını saşafata çoht askidî ya‘ni ‘usmanlılar yahtı bu kifrîden kıyadi
138. adamlar yarımış ya‘ni saşafata o daracayé ulaştı, né kıyadi böyig adamlar yâridı
139. bağdatta bu kifrî hahtımış mészélan ‘umar nazmi afandı malikyet yahtında Nuri
140. Sa‘id yahtında vezir dahılyaydı, babanlardan mahmut baban yaridî, ahamad
141. muhtar yaridî ra‘is yızaraidî egé ‘aila vandayidî egé ‘aila babanidî egé bayatlıdî
142. hkümet bu milétleden mikévinidî Mészelen hurşid raşid bayatlı kifrî hahtı
143. asasiyet ta‘lim terbiyedé bir dagışlıg ediptî terbiyedé obada birıncı mektép
144. kurunmağidı sababı özidî, çoht idari adamlar yaridî naçı ma‘nı bu kifrîden çığıptı
145. ma‘nı çağıranların hakıyatı edım, indî çağırçılar çağırmırı mén gidén kére cimhur
146. kerküklü giyaldî haşışté dedim öziné yayı bir günen bir güné biriz kifrî adını
147. giyatırmısız dedim sén özi kifidé böyig olıpsan, kanı‘ afandıda dedî öziné camhur
148. dedî sén burda nanadan oldi bu suşakta bir gün kifrının adını giyatî valhasıl
149. kifrının âski ma‘nılarının birî bu damız arhasınan çılıp usta muhayı muhim

150. ustaydı, Türkçedé muhamada mémet diyarlér iran türkçesindé muhay diyarlér,
151. usta muhay öz damını almādan ayal, o ey bír kıızı yarımış sota adında onda
152. seymağ ‘aibimış onda ‘aibidî bír erkek bír kıızı göréydî kifrı bir ki üç méhalaydı
hemen çığardı içinen, dirî utanmağdan ‘aib olmağdan

10	Kaynak kişi/ Yaş Öğrenim durumu/ Meslek	Huseyin Ali Abbas/ 70 İlk okul mezunu/ Bayat Kabilesi başkanı
----	--	--

10.1. Bayat kabilesi

1. mén bıranî 17.03.2019 tarihinde açtım icazamda yâr ya‘ni özımnén kıurmamışam.
2. özınî bu rasmi bír işti mendén takriban bír naça şehidlér taykı‘ etilér manımçı. şeh
3. usm amir ‘aşirat bayatlî ‘eraқта yé yatan ‘arabidé oda taykı‘ edıptî manımçı. özi
4. bayat hapsî türkmandî aslî oğızdandî ba‘zı yârdî ‘araptî sadam yahtî kim
5. edébîlardî desı türkmanam hşusan bayat köylérî kim desaydı men ‘arab döğilém
6. köyî yihardî başlarına bız olara haq yérıh o yahîta egé balé dipsala, bés gencléré
7. dirém danlarına giyalın dilér na‘cab bızım kıocalarmız demiplér bızé direm haqlaridî
8. sızı ıstizé kıorhırdılar, bés indî yohındî uşağlar gençlar giyahılar bu kitaplarî yerém
9. özlarıné kıonışiram özlaridén, indî i‘traf ediler diylar bız asılmız türkmandî, ‘ıraқта
10. en böyig ‘aşrat ‘ubed, cbur, sora bayat ‘aşratıdî bayat üçüncî ‘aşrattî bayat ümértî
11. bütün ‘alamda bayat yârdî harda desai bayat bılar nadı türkiyada urfada yar iranda
12. yar hapsının aslıda oğıza dön İndıda ba‘zı danna giyalı dirî ıhna ‘arab tama

13. diram ‘arabsan bés bayattan yazgeçmayin hizmet edim kabailléré harkim giyalırsa
14. giyalsın masélén maraḥaba demağçı giyalî otırî bu diyaḥan bayat diyaḥânıdı bayat
15. kabayılıdî bés hér giyalannan ‘aynî şikil ta‘amul ‘aynı şikil adamlıgı erdarıgı
16. özlaridén Burdâ gedaram fasıl ‘aşayérleré birdénanın bir muşkilası olanda hér
17. nolırsa muhim hizmet olsı insaniyâta, bütün yerlérden köylérdén giyalılar hapsına
18. hizmet edérem bir güzdén baḥaram maşakilérî olsa elimdén giyalsa ḥal edérem
19. elimdén giyalmasé muraca‘a edéram tacamı‘ edérem da‘yat edaram özılarınî
20. muşkilaların ḥaledérem ḥanaḳınan giyalalar mansuryadan, diyaladan, burdanda bu
21. bayat köylärınan aştöken köyinnén, qaratapadan vaḳıftan yardım eden çoḥtî bu
22. kitablarî nanca îstasam méndé tayzi‘ edérem kimdé ıstésé yérem özíné bayat olan
23. olmiyana kifri yan oldıgına. birdé belé giyariyé düştî kifirden on bir yézir çıḥtî,
24. malakiyet vaḥtında hérkeş kifridén allérinî saldılar getilér işte bız yayına ḳalmıḥıḥ,
25. ḳurutılar kifriyyı askidén burdan bir yol açtılar slemaniyéyé egé vandayidî egé
26. babandî ehmal ettîlar ḳoymadılar yerlérınan târafa ya‘ni bir naça kilometırdan on
27. kilometır yeriden olsa nolî! sora allérınan aldılar bés ḥamd olsî indî hapsını ta‘yiz
28. ettîlar özlarıçı, aldılar özlarınnan yoḥsa bıranın yaz‘balé olmazdî, indî bu şara‘
29. ıstında olaydî bu mamlékét indî başḳa bir mamlékét olardî, bas bunâ ḳalmadılar
30. içındaki böyig yerlérı böyig cam‘ları yiḥtılar ṽalah nadî yengi olsı, eh bu turastî
31. abuaıdadmızın turasídî naca yiḥsız özínî ḥanaḳadî, böyig camı‘tî, o güzel ḳışlarî
32. bir tarafın asyaḳ ettîlar bir tarafın dam ettîlér. Eh.. bu hapsı kifrinin اساسídî turasídî
33. ḥatâ mazarlârı dağıttılar o vaḥıtta ḥırap şeylâr çoḥıdı adâm öldırmağıdı

34. herhızlıgıdı, burda ménımnan işliyanlar maḥamad afandıdı, mofaḫ afandıdı, ustad
35. anyār, ‘abbas alaca, murat, ḥapsılarî bayatlılar, bayatlarîn anyā‘ı yâr bu muradlıdı,
36. karanazlıdı, dalalıdı, çoḥtılar bız ḥapsinî bîr gözdén görîḫ Egé bu diyaḥan
37. olmasaydı ayda ki üç keré tacamu‘ etmasaydılar indî ‘arablar balé asılarî Türkman
38. bayatı bilmazıdılar bu ḫabila sayasınnan bılırlér yoḥsa bu ma‘lumatı almazıdılar
39. bilmazdıler asılarî nadî Kifridé aski adâmlar ḫalmadî, kifridé askide aglénce olardı
40. eglancélér yâridı ki gecé olardı yarıdı üç gecé olardı ya da bîr gecé olardı.
41. çağırçılardan ‘ali ‘abas soragıdı, sa‘id nacımidî sa‘id yetim diyardîlar öziné, şına
42. barbaridî, iḥsan topalıdı yaḥtında ‘ali yolcı tascil etî radiyōda, ḫadır rasıḫ oda
43. ‘aynen radiyōda élılarda altımışlarda kifridé çağırçı çoḥıdı Eglencélerdé anyā‘
44. maḫamat çağınardı mészelen iḥsan total keskinı çağırardı mesélen sa‘id nacım
45. daraca ulâ şa‘ridî ḫoryat yazardı hémdé ayi şı‘ır yazardı Mén yetmiş altı yetmiş
46. yedîlara ḫadar kifridé yetmiş dörtén yetmiş daḫuza ḫadar çayḫanam yarıdı gecelér
47. seslérın tascil edérdim ‘abas çolaḫ, haba giyalardı yanma kör kerim giyalardı bîr ki
48. keré ḫacı ‘abdin giyalardı yanma bular âski çağırçıldılar hém tâscilatım yâridî hém
49. çayḫanam yarıdı ḫurşid kēbabçının ḫanşarında diyaḥın mıstaḫa rjenîn otêlı ménım
50. alımdıydî yetmiş dörttén sakızané ḫadar, çayḫanaya giyalardıler tascil edérdilér
51. haba hér il darasāydan giyalardı bu mantıḫaya biçim biçardılar özi saikidî aşya
52. alardı saiklarçı ‘amalalarçı. eglencélerdé mēz bazanardı dâhul zurna çayḫanalarda
53. olardı sora suḫaḫlarda dolanardı hér gecédé ménım çayḫanamdaydı aḫşam yaḥtî
54. başlardî dahul zurna adyârdan kémé kör diyardılar öziné kamarıdı adı ḫalırdılar

55. orda géce sa‘at on bír on kiden sora çıhardılar şhur sukaqlarda gezérdílér
56. eglencélérde mēz kurnardı haŷîş bazanardı sāyar gloplar asınardı gündiz günōrta
57. olardı yemég hér vâhıt olardî kabilyété göré insan varidî yedî gün yedî gecé dāhul
58. zurna çalardı toylarda bu varlî insan yoŷsılda bír gecéde işinî bitırdı. o vaŷıt
59. otırdıŷ kardaş kimin indî dört adām otırı ki déné üç tanası bîrbîrnen hēz etmîrî,
60. ğarib mozaflar giyalardılar kifrî haŷî ‘amatan ğarib seŷ kifrî haŷî kimin yoŷtı
61. hiç bír mantıkada indî bu muzifimdî i‘lan ettım kifrıda utel yoŷtı hér kimsé giyalı
62. işi vârdı dayiralarda işi bitmırı gec olı gidéılmırı bāzara gider utel yoŷtı, dedım
63. giyalsı bîrda yatsın yemégi içmağı ménım ıstımé ‘ailéde giyalsa mén gedaram o ki
64. ğünü üç ğünü aŷıl kifrıda utel varıdı hiç bír yerdé yoŷıdî kifrının hanları yüz adam
65. yatardı içindé ma‘ada mıstafa rjenın utelî hacı rauf utelî, ‘umar ramzinın utelî bu
66. hapsı utelidî ma‘ada hanlardada yük yerî ayrî dayar yerî ayrî yatmağ yeridé ayrî
67. uşadıŷ gecélar bazār içindî bír nav‘ ağac yandırırđılar gül koŷsı yérardı o ağacın
68. tütünü bu bazār içinî hā haz edérđi gidasan baŷasay o fanıs yandırî o mum yandırî egé karaba yoŷısa.

11	Kaynak kişi/ Yaş Öğrenim durumu/ Meslek	Sumaya Tarık Semin berber/ 54 Ön lisans mezunu/ memur
----	--	--

1. éyel kifrî damlarî çoĥî kayaydanımış kaya kirancıdı bîr macmu‘a ĥaĥ varıdı işlarî
2. oydı gidardîlar dâğa kaya kıradîlar giranç nace olırdî? Bambaydan bîr şeyden
3. patıldardîlar özînî ĥapsî ĥurda olırdî bîkeré ataş edermişler. özîlarıda kayakiyanî
4. azırmışler kirançı özînî ya‘ni bunî makinaydan kırıklar yarsînî edîplar kiranç yarsînî
5. edîplar kaya, nenémın ‘amısî ‘aziz kayaçı ki gâlabasî vâridî özî giyatırırđî ĥaĥa
6. yerırdî kim damçı ıstırdı gecéden diyardîlar özíné bincâ ıstırığ daha giyatırırđı
7. özlarçı bu ĥaĥ bunıdan dam yapardî héta sékizenleré qadarda hé kayaydan
8. yapardîlar özînî, kifrîdé çamır dam yoĥıdı ték ték çoĥı kayaydanıdı, kayanın
9. ıstıfadasî oydı damakiyaçı ayıdı tökméydı blök yoĥıdı onca bu aĥır aĥırlerdé
10. daqızanlarda blök çıĥtı, blök kıřté sayıgdı yazda sıcâgdı bés kaya belé dögi daha
11. marguptı daha ayıdı yé‘ni o damnan daha qorıĥma hiç çatlağ olmaz özındé inanım
12. bınca kayımdı zılzalda olsa qorıĥma özınnan, yadma giyalî çoĥ uşağıdım âski
13. maĥélémızdé dede maĥélésındé boyag edérdîler qatmanî boyadardîlar qatma nadî?
14. Suf kimın yungdendî bu qatmalarî hér birını bîr reng boyadardîlar onî cécım
15. edérdîler özînî döřég, ıstıçı, edérdîler özînî ıstılarına örtérdîler. uşağıdım
16. yoldaşlarımnan oynırdım mérkezimiř ordada sîcın yarımış askidén oynamag
17. yoĥımıř bîr aski pās yarımış taĥtadan yapılmıştı daha orda térk olmiştı biz ona
18. minardîĥ oynardığ içındé dirlér askidén ‘alam o pāstan kerküktén duzdan giyalrımış

19. gidérmış kifriyé Askidan né oynardıh? hat çakiyardîh hâna hâna oynardıh
20. karakara oynardıh, birdé çüp giyatırdıh incé incé kesédîh bırseyé sarardıh yumrı
21. edardıh top edérdîh onda oynardıh daha çoğ hana hana oynardıh hata mékteptedé
22. mıtaıastayada getîh hé hana hana oynardığ, muncuğ oynamağıda oynardıh, sora
23. bıkez böyig olandağ o aski mağélédén çıhtıg kalmadıg gétîh bır mağéléye
24. yanaşamız bır kıt‘aydı boşıdı orda arğadaşlara diyardîh birdené princ giyatırsı
25. birdene yağ, kazan orda yamağ edardıh küç küç kazan kâp içındé diyardîh bugün
26. pıınc edérıg bağağın nacadı daha hérkeş bırsey giyatırdî egé nénası kabıl
27. etmésaydı diyardıg yıskıt giyatî özını kimsé bıłması işté uşağın ‘aklı bélaydı bu
28. yemég etmég yanımızda çoğ hoşıdı, kifrıde kónşılardan ‘ılağamız çoğ çoğ ayıdı o
29. yahıt kónşı dōgıldılér hıساب elé hısmıdılar kónşılar onçı diyram hé hısmıdılér
30. dedamı görérdılér öpérdılér özını éh dirdîh nacé öpısız diyrdılér bız bacı kardaşıh,
31. yadıma giyalî ‘atalarım yemég edéedılér kónımşımız bağardı nenésı né yeméğı
32. edıptî méselen badıncân aşı ya da hér bır yemég daha edıptî haz etmılar özınén
33. kapî almağ yoh’dı onca öz eıları kimın bağardıılar diyardılar siz né yeméğı edıpsız
34. bızde her né yemég etmişséğ diyardî ıallah mén sıziçı bır kap giyatırem sızdénde
35. bır kap aş param Ansamızde bır ey varıdı yıhtıyar arıdidî adı yuldız halaydı ki
36. kıızı varıdı bıırı mu‘almaydı adı nédimaydı dedi giyalın ki üç günen bır yığışah
37. yağanın güzél aspāp girin bazanîn gidéğın çaya özmızçı hérkeş bır şey giyatırsın
38. gülébağın çay mevé aparardıh daha bır fatradan bır kónşılar yığışardıılar kim giyalı
39. giyalsın hazır olardıılar gidérdılér ki üç s‘at otırdılar orda gülmğ şaka hékiyat

40. edérdıl Méselen egé ékmék edéydılar çamır tandırda Һapsı birbiriden Һamır
41. yuğurardılar бірденé bitırmağідén obiridé sora başlardı ékmék etméğa nadı tandır
42. sıcağdı küçük kündeler қалардılar edérdılar küçük ékmék özіні uşağlara Һарardılar
43. geуıları Һoş olardı özінé, sorada қış gecésı otıradılar Һısımlar tanışlar birbirné
44. gedardılér қış gecası ayrı бір dadı Һарidı ayal mı‘alımıғ nanca zaҺmatidı bés
45. Һoşidı dédem adı тарік sémin бérberidı Dédem ба‘z köyleré gidérdı méseln бір
46. köydé yengi mektép açardılar dédem gidérdı o mektepté Һém müdir Һém
47. mu‘alimidı dérs Һарardı özı Һapı şey edérdı o mektepté télebelerı çoҺ döğildı o
48. ҺaҺıt çoҺ köylér birncı keré mektep açardılar dédem gedardı orda özı Һapışey
49. olırdı edérdı, birncı keré altmış birdé (1961) nasıryada ta‘inı çıҺtı nasırya Һaritada
50. zıқar diyarlar özінé,télnaқar köyindé, tilişan köyі, kiyarız köyі, kingirban köyі,
51. қahira köyі, aştöken köyindé dérs Һарıptı, girім yedi il kifrідé mı‘alımımış
52. Dédem méné dérs Һermadı ménı ki üç ay seбabıné kifrı de mektebé almadılar ménı
53. mecbur kingirbada mektebé қoydı ménı бір ildén sora naқıl etilér ménı kifriyé,
54. dédemdé onan ayél gidağın tkrité giyaldı kifrідé gufran mektebındé déyam etti.

12	Kaynak kişi/ Yaş Öğrenim durumu/ Meslek	İzzettin Halil İbrahim/ 60 Lisans mezunu/ Edebiyatçı- çair
----	--	---

12.1. Kifri

1. Yatma uyan şardaşım

gël bağır sesle kifri

2. duysun řaķrak bılbillér

ötsün hayasla kifri

3. oķu çalış hem öğret

kifri éldén getmésín

4. adın ölméz çalacağ

bende sénínle kifri

5. edebiyat pınarı

şa'irlérín méskiyaní

6. şucağlardı Türkméní

oğşardı her küséní

7. kifri onda kifridí

istémézdí kimséní

8. indí yerinnān şağan

söyler ménímdí kifri

9. adın Türkmen soyun Türk

hiç bîr şey inkiyar olmaz

10. tilki bağı yelhaya

paşa bağı kuşkonmaz

11. dayım yanar çırağı

şu 'lé yérér hiç sönmez

12. zîlété baş égmíyan

gencí aslanm kifri

13. içi doldı yabancı

kalmadı dadı kifri

14. hanadanlar baş aldı

satıldı damı kifri

15. dünya térsiné dönmüş

kucağlar yadı kifri

16. kórhum yar bîr gün gêlsín

kalmasın adı kifri

17. yurdum doldı kiyaryânçı

sardı hanmı kifri

18. sümürdü damla damla

temiz kanımı kifri

19. kalmadı dost aḥbabım

tutsun élımı kifri

20. usandım bu Һayattan

alsın canımı kifri

21. ne güzel bír adın yâr

söylerem canım kifri

22. mérd insanların yeridín

şahım sultanım kifri

23. uğlım kıızım ‘âşrétım

Һapsı seni uğrında

24. kıymam seni yad alsın

tökérém kıanım kifri

12.2. Türkmen kıızı

25. Ne güzel girişín yâr

girişler arasında

26. Ne güzel gülüşün yâr

gülüşler sırasında

27. Türkçiliğ duygusu

damğalar kafasında

28. çalış kıyandını göster

millété Türkmén kıızı

29. dalma şirin uykuya

uyku yakışmaz sizé

30. uyan çalış durmadan

tembelik uyma bízé

31. anā baba dedelér

güyénér oğlan kızé

32. hep görmeyén gözléré

işkın Türkmen kızí

33. Her zaman saygın olsun

milletiné dostuna

34. kıoyma saman doldursun

duşman sénín postuna

35. şerf ahlak daşların yapag birbir üstüné

değerlí altunlardan bahalısan Türkmen kızí

36. çoğ témiz ahlaklısın sahipsén şan kültüre

vatân millét uğruna bağlanmışız birbiré

37. soyumuzu ırkımızı tarihımızı bildirag

sular yerinden durar haq dese Türkmen kızí

38. Silkin üzünden uçsun şu ölünün toprağı

koğu versín çiçekler neşélénsín yaprağı

39. kaldır dünyaya bildir ay yıldızlı bayrağı

onda gönlüm şad olu yefalı Türkmen kızí

12.3. Kemal Paşa

40. Ölırsémde terk etmem mékiyanımı uyrdumu

Değişmem bu dünyaya milletmı ordumu

40. kaçın dostlar toplanın hep birlikté savâşa

zéfer bízim olacak émır etti kemal paşa

41. Bır éliné al sanjak bır éliné silah āl

Haidi gençler savaşa ya ölüm ya istiklal

42. Düşmanı yoh etméyé girin hızlı ataşa

yakın savaş ataşın émır etti kemal paşa

43. Millét seni yüzidén özgür oldu kırtuldu

böyüg millét meclisi ana yasa kıuruldu

44. bu zefer bu kırtuluş sürri baştanbaşā

hepsi seni sayaydan mustafa kemal paşa

45. yār bu dünyada bır Türk tanmasın atamı

kurban yérém kendımı baba kıardaş anāmı

46. Türkmen millétin séymiyan dağ taşa

canımız sana kıurban atamız kemal paşa

67. Sén hāla yaşısın her Türkün yürégindé

Açılmış lâla gülsün dağların etégindé

68. Resmın élé tutandağ öpüpkıoyarığ başā

Türk duygusunu bızléré öğreti kemal paşa

12.4. Diyala

49.ba‘kubadı ilımız

unutmarıh dilımız

50. bu dünyaya bildirh

kimdi bízım soyumuz

51.bíz bu yoldan dönmérig

hékítir bízım yolumuz

52. bilegmíz polattandı

kimsé bükmez kolumuz

53. hanakinde izim yâr

milletinde gözüm yâr

54. gel otur yanaşamda

yana hoş bír sözüm yâr

55. bazarımda malım yâr

türlü türlü şalım yâr

56.söyliyağ Türkü şarkı

‘ud kemanım sazım yâr

57. karatapa bağ yerí

tuz kifridı dağ yerí

58. felek bízı dağladı

bıraħmadı sağ yerí

59. b r sel geld  üstümüzü

sild  bütün aç yeri

60. düşman altun olsada

gir g z n   ağ yeri





ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZLÜK

A

ac: aç

ad: ad, isim

‘alami: müthiş, üstün

‘ar: çirkin

‘arsız: utanmayan kimse

‘asman: gök, gökyüzü

‘askırmağ: hapşırmaq

‘agül: çölde biten bir tür diken

‘ayan olmağ: belli olmak, içne doğmaq

‘écélé: hızlı

‘éléf: yem, hayvan yemi

‘élém: bayrak

‘émmî: amca

‘éskér: asker

‘éşuré: aşure

‘émmé: hala

‘écél: ölüm zamanı, ecel

‘inad: inatçı

‘ucublî: ukala, kendini beğenmiş

adaḥlamaḥ: nişanlamak

acgöz: obur, gözü doymayan kimse

acıḡına: inadına, sırf inat olsun diye

açıḡ: açık

adaḡlı: nişanlı

adı öziden: adı üstünde

aḡıra getmég: zoruna gitmek

aḡırmaḡ: aḡırmak, acımak

aḡır yuḡu: derin uyku

aḡız bozmaḡ: sövmek, küfretmek

aḡızına yermég: 1) uçurtmanın ipini uzatmak 2) yüz görmek

aḡır ḡer: kalender, saf, iyi niyetli

aḡırındâ: sonunda

aḡırşar: zavallı, işini bilmeyen kimse

aḡtarmaḡ: aramak, araştırmak

anařtalıĝ: kahvaltı

annařmaĝ: anlaşmak

aspab: kıyafet

aparmaĝ: götürmek

athı: atkı

ayaĝ kesm ĝ: sürekli gittiĝi yere artık gitmemek

 yın oyun: hile, desise, oyun

azan  erm ĝ: ezan okumak

B

b nca: bu kadar

bab lıĝ: babalık

bah alıĝ: bahçelik

baĝ: baĝ

Baĝdat: Baĝdat şehri, Irak'ın başkenti

baĝyan: bahçıvan

baha: pahalı

bah maĝ: bakmak

baḥça: bahçe

baḥt: şans

baḥıtsız: şanssız

baḳḳāllıḥ: bakkallık

bala: yavru

bambayaz: bembeyaz

barabar: beraber, birlikte

bardaḥmaḡ: bardak

barmaḥ: parmak

bas: basmak

başa ḳaḥmaḡ: başa kakmak

başarmaḡ: başarmak

başbāḡı: sarık

baş ég: baş eğmek, boyun eğmek

bâbıç - babuc: pabuç, bir çeşit terlik

bablı: münasip, uygun, denk

bacayış: iki memur, kendi istekleri üzerine görev yerlerini değiştirmek

bacayış étmeḡ: bacayış işlemini yapmak

bâcı: kız kardeş

bâcı kıızı: kız kardeşin kıızı, yeğen

bâclıg: kıızlar ve kadınlar arasında kardeş yerini tutan yakın arkadaş

bâcı oğlu: kız kardeşin oğlu, yeğen

bada: çay bardağı

badam: badem

badamcıg: bademcik

badamça: taze badem, çağla

badıncan: patlıcan

bâdıncanı: patlıcan rengine olan

bâgîrdan - begirden: toprak damları pekiştirmeye ve taş ocaklarında kırılan taşları öğütüp kireç haline getirmeye yarayan silindir şeklinde taş, loğ

bâga: ince plastik malzeme

bâgırdağ: 1) çocuğun düşmemesi için beşiğe ya da sallancığa bağlanan süslü, enli kuşak 2) çocuğun kundağını sarmaya yarayan ip

bağ éyí: çiftlikte yapılan portatif ev, yazlık ev

bâgı: eski, serkeş, çete, eşkiya

bahâlıg: pahalılık

bahûra: temmuz ayında yılın en sıcak günleri olarak bilinen yedi gün, bâhur

buhça: han

baçal: meyve ve sebze satan kimse, manav

balığ tutmağ: balık avlamak

barallah: başıboş, kendi haline terk edilmiş, kontrolsüz bırakılmış

baralla étmeğ: başıboş bırakmak

baray: razı olma, onay verme

barcıl: meyve veren ağaç

barığ: bari, hiç değilse

barmağ: parmak

barmağ basmağ: bir belge üzerine parmak izi basarak, belgelerdekini kabullenmek

basit: kolay

basma: nakış

basmağ: 1) basmak 2) baskın yapmak

bâstırma: pastırma

başa aparmağ: bir işi tamamlamak, başarmak, sonuçlandırmak

başa baş: 1) eşit, tam, yeterli miktarda 2) baştan başa

başabaş gétméğ: yarışı eşit konuma götürmek

başa çıhmağ: başarabilmek, üstesinden gelebilmek

başâcuğ: tesettürlü olmayan kadın

baş béyin aparmağ: fazla gürültü ederek rahatsız etmek

baş çıhartmağ: bir işin nasıl yapılacağını bilmek, işten anlamak

baş çıhartmamağ: bir işin ya da bir konunun kapalı yönlerini anlayamamak

baş dolanmağ: baş dönmek

baş göz étmeğ: evlendirmek

başını kêçél etmeğ: yaptığı iyiliği başa kakmak

başını yeméğ: kendi ya da birinin yıkımına neden olmak

başı sayığ: umursamayan kimse

başı sıcağ: çabuk öfkelenen insan

baş tutan: önder, lider

başvurmağ: uğramak, birini halini hatırını sormak

bâyıl, bâvul: bavul

bayaz sırsır: orakböceği

bebe: çocuk, bebek, yavru, kukla oyuncak

béçara: biçâre çaresiz, zavallı kimse

béçarâlığ: biçare olma durumu, biçarelik

béd: kötü görüntülü, çirkin

béd âsîl: asil olmayan, soysuz, soyu kötü olan kimse

béddé' é basmağ: beddua etmek

bedel: para kısa süre askerlik yapabilmek için devlete ödenen

bedelçi: bedeli askerlik yapan kişi

béd hâl: ağır hasta

beg: bey, aile lakabı, ağa

bes döğî: iyi ki

besleme: ileride kesilmek üzere beslenen koyun, kuzu vb.

bestî: yeter, yeterlidir

béşbeter: daha beter, daha kötü

béşbirlîğ: beşibiryerde denilen altın takı

béş daş: beş tane ufak ve yuvarlak taşla oynanan bir çeşit çocuk oyun

beşer: insanoğlu

beşeriyet: insanlık, insanlık hali

béşik: beşik, çocuk beşiği

be yâî: ya neden, peki ama

beydağ: bayrak

béymî kaba: anlayışsız, akılsız

beytune, beytüne: tek katlı evlerde, dama açılan kapı kenarında önü açık bir oda biçimindeki boşluk

C

câdı: 1) muska, kötü amaçla kullanılan büyü, 2) açık göz, becerekli

câdı étmeğ: birine kötü amaçla büyü yapmaya kalkışmak

câdıkâr: büyücü

câdı yazan: muskacı, para karşılığında muska yazan kimse

cafa: cefa, eziyet, meşakkat

cağlama: sağlam olmayan, baştan savma, gelişi güzel yapılan iş

cahaz- cihaz: ceyiz

câhıl: 1) delikanlı, genç 2) bilgisiz, toy çocuk

calamağ: 1) sıvı halindeki bir nesneyi dağılacak biçimde dökmek, serpmek

calanmağ: serpmek, dökülmek (sıvı)

cama‘at: topluluk

camadânî: millî giysilerle kullanılan, takke üzerinden başa sarılan beyaz zemin üzerinde siyah beneklerle çizgili geleneksel erkek başörtüsü

cambaz - canbaz: büyük ve küçük baş hayvan alıp satan kimse, hayvan tüccarı 2) açık göz, hileci

cambazhana: büyük ve küçükbaş hayvanların alınıp satıldığı yer

canabat: boy abdesti alması gereken kişi

cana çekmeğ: bir nesnenin sıvıyı içine çekmesi, soğurmak

cana düşmeğ: yüklenmek, bir şeyi ısrarla istemek

cana kımeğ: öldürmek

cana salmağ: kışkırtmak

cana sinmeğ: hoşnutluk duymak

can atmağ: fazla istekli olmak, herhangi bir şeyi ya da durumu elde etmeyi çok arzulamak

cana yağun: sevimli, kanı sıcak

canaza: cenaze

can ciger: birbirine çok yakın

can çıhmağ: bir işi yaparken aşırı yorulmak

can çekmeğ: can çekişmek, hayatın son dakikalarını yaşamak, ölmek üzere bulunmak

can heyli: telaş, ölüm korkusundan doğan güçlü bir tepki

canı çıhmağ: bir işi yaparken aşırı meşakkatler çekerek normalin üstünde yorulmak

cânı keyyim: vücudu sağlam, çabuk hastalanmayan kimse

canına gelmeğ: dövmek üzere üstüne gelmek

canına minnet: beklenmeyen iyi bir durum karşısında memnuniyet ifade eder

cânına salmağ: tahrik etmek, birini başka birinin üzerine saldırmaya teşvik etmek

cânını sıhımağ: neşesini kaçırmak

cânını yândırmağ: zulmetmek, eziyet etmek

cânınınan bēzar olmağ: ölümü göze alacak kadar sıkıntı içinde olmak

câniçî - câniçin: canına yemin olsun ki

câni sağ olsun: önemli değil

can sağlığı: insanın sağlıklı olması

canta: çanta, valiz

can yermég: ölmek, vefat etmek

cârıg: yardımcı işçi

cârıslıg: her kese rezil olma

caspar: iki parça araziye ayıran yaklaşık 30 cm

câtıra: yakacak olarak kullanılan bir dağ bitkisi

cayâhır: mücevher

céb kesen: yankesici

cedreke: tandır ekmeği

céft: 1) gazla karıştırılıp hayvanlara ilaç olarak kullanılan bir tür yabani bitki 2) palamut barının başındaki külahımsi başlık

cegen: eski, buğday sapı, süpürge otu

cel'ut: açıkgöz

celeb - celep: ticaret amaçlı arz edilen hayvan sürüsü

celepçı: hayvan ticareti yapan kimse

celhe: su taşımakta kullanılan ufak testi

cenger: eskiden kullanılan bir çeşit kumaş

cerbeze: açıkgöz, kurnaz, kavgacı

cerbezêlîğ: açıkgözlülük, kurnazlık

cerde: yol kesici, eşkiya

cerde çıhmağ: eşkiya yol kesmek

cerd olmağ: eğitilmek

cerme: suç, kabahat

cerre: su taşımak için kullanılan ağzı dar, karnı şişkin toprak kase

cesur: yiğit

cévcik: dudaklarla yanağın birleştiği yer

cévde: 1) su tulumu 2) bir tutum miktarınca su

céviz bava: baharata katılan, fındık büyüklüğünde, yuvarlak bir bitki türü

ceyran: ceylan

ceyş: ordu

cez: samanı alınmış tahıl yığını

cezbétmeğ: çekmek

cîgerciger: ciğer, akciğer evlat

cıġerî kıayyim: evladına karşı acımasız olan (anne ya da baba)

cıġara: sigara

cıġara sâvırmağ: fazla miktarda sigara içmek alamnıda bir deyim

cıġara tablâsı: kül tablası

cıġcıġa: selofon, parlak kâğıt

cıġıldamağ: gürültü yapmak

cihaz cahaz: çeyiz

cılık: fazla suyuyla karıştığı için biçimini korumayacak kadar sulanmış, cıvık

cımrık: tırmık

cındır - cındır pındır: yırtık elbise, paçavra

cırıl: yoğurt, soğan ve yumurta ile yapılan pirinç çorbası

cîrcét: bir tür renkli yazlık kumaş

circır: ağustos böceği

cırıl: hafif meşrep, ağır başlı olmayan, zevzek

cirit oynu: at koşturarak yarış oyunu, cirit

cırkıldatmağ: kuş ya da kümes hayvanı kaka yapmak

cırtına: ağır başlı olmayan, kibar olmayan kimse

cıyab cuyab: cevap

cızdan: cüzdan, para cüzdanı

cızığ: çizgi

cızığ çekmek: çizgi çekmek

cızığlanmağ: çizilmek, karalanmak

cızlağ: koyun kuyruğu eritildikten sonra kalan posası

cızma: çizme

ciğne: kümes hayvanları pisliği

cinciğ: taranmamış, dağınık saç

cinsiye: nüfus cüzdanı

codeliye: kalıntı kumaşlardan yapılan, incecik çarşaf

comard - comart: bonkör, tok gözlü, cömart

cögen: sapı süpürge yapımında kullanılan bir tür yabani bitki

cunbut: gül tomurcuğu

cüce: civciv

cüm'e: cuma günü

cümcüme: kafatası

cümlēcî: toptancı

cüt: çift, tek olmayan

cütçı: çiftçi, tarlada çalışan işçi, çiftlik işçisi

Ç

çabalamağ: 1) kımıldamak, hareket etmek 2) uğraşmak

çaḥar: şiddetli ağrı, acı

çaḥmağ: çakmak, sigara çakmağı

çéket: ceket

çaḳḳal: çakal

çaḳla: kaba şaşı, gözü şaşı olan

çalacağ: göz ucuyla

çalḥalamağ : çalkalamak

çalḥama sebet: ince kamıştan yapılmış büyük sepet

çallama: kadınların alınlarına bağladıkları örtü

çalmağ: hırsızlık yapmak

çalmağ: vurmak, dövmek

çamır: çamur

çamıra batmağ: çamura saplanmak

çâmıra bulanmağ: eskiden, geleneklere göre yakını ölen kimsenin baş ve omuzlarına çamur sürmek

çâmır başma: yakını ölen kimseye acıma duygusunu belirten bir ünlem

çanağ: ağaç ya da madenden yapılmış kap

çapar: çalı ile yapılmış bağ ya da bahçe çiti

çâpgın: bir şeyin beğenildiğini anlatmak için el çarpma

çâpıg: çabuk

çâpıg olmağ: acele etmek

çapırtmağ: 1) birisini ya da bir aleti normalden fazla çalıştırmak 2) elbiseyi yıpratmak kadar çok giymek

çapmağ: uğraşmak, çaba harcamak, koşturmak

çar çara: çare

çarh: kuyudan su almak için kullanılan dolap

çarhalamağ: çalkalamak

çar na çar: ister istemez

çarpaya: karyola

çarpaz çalım çarpaz: çapraz, çaprazlama

çâşır çuşur étmeg: büsbütün şaşırtmak

çaşırtmağ: şaşırtmak, yanıltmak

çaş kalmağ: şaşmak hayret içinde kalmak

çatışmağ: köpekler çiftleşmek

çatlamağ: çatlamak

çatlan kuş: cıvılcım

çatma: iki nesneyi uc uca getirerek dikme

çatma kaş: birbirine bitişik kaş

çay asmağ: çay demlemek

çaydan: çay demliğı

çayhana: çayhana

çair: çimen

çappolmağ: azarlanarak susmak

çekküç: çekic

çekmeğ: çekmek, taşamak

çekmeğ: dayanmak, tahammül etmek

çekmeğ: tartmak

çemçe: kepçe

çohtan: uzun zamandan beri

çökürtméğ: çökürtmek

çöplemeğ: toplamak

çurğalamağ: sararak örtmek

D

da‘cânı: biçimsiz, uyumsuz

dabban: taban

daban daşı: tapuğu temizlemeye yarayan taş yararayan topukluk

dad: tat

dadandırmağ: bir şeyi tattırıp alıştırmak

dadanağ: bir şeyin tadını alıp alışmak

dadtan çıhmağ: bir işin tadı kaçmak

dâdlı: tatlı, içinde şeker miktarı fazla olan nesne

dadmağ: (bir şeyin) tadına bakmak, tadını denemek, tatmak

degirmén: değirmen

degirmañcı: değirmenci

degirmanlığ: değirmene gönderilecek buğday, arpa

dal: ağacın gövdesinden ayrılan kol

dalgacı: çeşitli düşüncelere kapılıp aklı sürekli başka yerlerde olan kimse

dalgâ yurmağ: aklın uzaklara gitmesi, düşünceye kapılmak

dalal: emlakçı

dalal çağırmağ: herhangi bir konuyu halka bildirmek amacıyla tellalın seslenmesi

dana gétmeğ: gücenmek, ağıra gitmek

darçın: tarçın

darçını: tarçın rengi

darı: mısır

dar düdük: kısa ve dar elbise

dar günü: sıkıntılı gün, insanın darda kaldığı, aman dilediği gün

dasalat: yetenek, güç, beceri

dasalatsız: becereksiz, güçsüz

daş çalmağ: taşlamak, taşla vurmak

dayağ: yerinden oynanmış bir şeyin düşmemesi için konulan destek

dayağ olmağ: destek olmak

dede: babanın ya da annenin babası, büyük baba

dédîkodu: dedikodu

dédím beke: sandım ki, öyle sandım

degî - döğü: değil

dégış düğüş: değiş tokuş, takas

délî: deli

délî diyana: büsbütün deli

délî olmağ: çıldırmak, delirmek

delmég: delmek

dém: susuz tarla, yağmur suyuna dayanarak kıraç tarlada yetişen ekin

dém almağ: pilav pişerken kıvamına gelmesi

démdémî: çabuk fikir değiştiren, dakikası dakikasına uymayan kimse

dem gün - dem günü: zor ve sıkıntılı gün ya da kötü zaman

démîr at: bisiklet

démîr boks: karşısındakine vurmak için açılmış deliklerine parmakları geçirilmesi ile kullanılan demir parçası

démîrçı: demirci

déne: tane

déne: sivilce

derbeder: avare, her gün bir kapıya sığınan kimse

derd çekmég: gam yemek

déya: deve

deryiş: derviş

dilekçi: evlenmede aracılık yapan, kız istemeye giden kimse

dilekçiliğ: evlenmek için kız ailesinden isteme

dilencî ekmeğî: bir işte çok zarar etme

dırnağ - dırnağ: tırnak

duyağ: gelinin baş ve yüzüne örtülen tül

dızlağ: ekmekle yenen yağda kızartılmış parçalar halindeki koyun kuyruğundan yapılan bir çeşit yemek

di - di yallah: haydi

dib kökînnén: kökünden

didik mîdik: didik didik, didiklenmiş olan

dil açmağ: çocuk konuşmaya başlamak

dilbaz: konuşkan, laf ustası, boşboğaz

dilçek: bademcik

dilçeği düşmég: bademcikleri şişmek

dilden düşmég: 1) ağır hastalık sonucu konuşmamak 2) çok konuşmaktan yorulmak

dil dolantırmağ: sözünü değiştirip doğrusunu söylemekten kaçınmak

dilé düşmég: herkesin dilinde konu olmak dedikodusu yapılmak

dil  gelmeğ:  nce konuşmazken konuşmaya başlayan insan

dil m: dilim

dilin  almağ: ağzından söz almak

dilin  tutmağ: az konuşmak

dilinn n kira ist meğ: söylenmesi beklenen şeyi söylemekte nazlı davranmak

dil  pis: ağzı bozuk, s vmeği alışkanlık edilmiş olan, küfürbaz

dil  şirin: hoş sohbet, tatlı tatlı konuşan kişi

dill : konuşkan

dil t km : ikna etmek için tekrar tekrar konuşmak

dil tutulmağ: konuşamaz hale gelmek

din diyan t: din

dinge: tavana dayanan sütun

diş: diş

dişl me: kıtlama

doğmağ: doğmak, dünyaya gelmek

doğrama - dorgama:  zerine ekmek doğranmış çorba

dolaşa dolaşa: gezine gezine

dolaşmağ: gezmek

dambala kuç: tepetakla

doşap: pekmez

doyha: “yuh” anlamında ünlem

dögüş: kavga

döngüz: domuz

doymağ: donmak

dögme: döğülüp kabuğu çıkartılmış aşure yapılacak buğday

dögme: yanak ya da burna döğdürülerek yapılan mavi ben

dögmeğ: bir şeyi toz durumuna getirmek için ezmek

dönüm - dönım: 2500 m2 genişliğinde bir arazi ölçüsü

dü ‘a: dua

dügme: düğme

dügün - düğın: düğüm, tümör

dünen: dün

dünenın uşâğı: dünün çocuğı, yaşça küçük olan

düzmeğ: dizmek, sıraya sokmak

dizi - tapuğ: dizi

E

ebdés: abdest

ebdés bozulmağ: tuvalet yoluyla abdest bozulmak

ebdés kırılmağ: namaz abdesli bozulmak

ebéd: sonu olmayan gelecek zaman

ecnebi: yabancı, başka devlet uyruklu

edeplî: terbiyetli, zarif

efkelemeğ: ezmek basarak yıpratmak

ege - eger: eğer

egirméğ: iğ ile iplik bükme, eğirmek

eglenmeğ: eğlenmek

egrî: doğru olmayan, eğik, eğri

egrî bügrî: eğik olan çizgi, yol, sokak vb.

egrî iş: sağlam olmayan, içinde sakatlık ya da aksaklık olan iş

ehlet: ehil, akraba

ehli: evcil

ehlileşmeğ: evcil olmak

ehmiyet: önem

eh  t: pazar günü

ek  z: ikiz

ekm  g  : 1) tohum serpmek, tohum atmak 2) k  kle  mek üzere yere koymak (a  a  , fi-
dan)

ekmek: pide

ekmek  : fırında çalışan kimse

el a  ma  : dilenmek

el atma  : 1) yardım eli uzatmak 2) bir işe yönelmek

el atma  : birisine el kaldırmak, onu tokatlamak

elaya  : (el aya  ) sıradan insan

elaya  a d    m  g  : el ayak   pererek yalvarmak

elay  dan d    m  g  : güçsüz olmak, sağlığı bozulmak

elaya  ı başlığı: güçsüz, yapabileceği bir şey olmayan kimse

el basma  : ekmeğe ya da Kuran’a el basıp yemin etmek

el birli  i  : anlaşma, uzlaşma, bir konu üzerinde birleşme

el d  g  m  g  : el sürme, dolunma

elden alma  : kurtarmak

ele d    m  g  : bulunmak, elde edin

ele d    m  m  g  : bulunmamak, elde edememek

ele salmağ: bir şeyi kullanmaya başlamak

el etmég: elle işaret etmek

eleyse - elése: öyle ise, o halde, madem ki

el gidiştiren: ısırgan otu

el ħenegî: el ile yapılan şaka

elî açığ: bonkör, cimrilik yapmayan kimse

elî ağır: 1) ağır çalışan, işte yavaş hareket eden 2) elle vurduğu zaman çok acıtan

elî kısa: yoksul, maddi durumu kötü olan kimse

elî koynında: işsiz gezen kimse

elî pek: eli temiz, hırsızlık yapmayan kimse

elî uzun: eline düşünce öteberi aşırın

elî yırtığ: müsrif, harcamada normal düzeyi aşan kimse

elî yüngül: işte hızlı hareket eden

el kaldırmağ: karşı gelmek, saldırıya geçmek, birini dövmeye kalkışmak

ellemég: elle dokunmak

ellîğ: eldivan

el tutmağ: maddi yardım etmek

el vurmağ: dokunmak

emniyet: güven

enâni: bencil

en âzınnan: en azından

endirmég: indirmek

eng béyüg: en büyük

eng éyyalden: ilk baştan, ilk önce

eng küçük: en küçük

enmég: inmek

ensé: arka

enseye bağmağ: arkaya bakmak

ercinne: cin

ergen: bekar, henüz evlenmemiş (erkek için)

erte: erken

ertedennen: erkenden

erîg: kaysı

erig âşı: kaysı yemeği

erig tohumı: kaysı çekirdeği

esir: tutsak

eski püskü: paçavra

esük, essik: eksik

eşég: eşek

eşitmég: işitmég

et dıség: göz kapağında çıkan sivilce, arpacık denilen göz hastalığı

etli ekmek: kıymalı pide

ey: ev

ey arvâdı: ev hanımı

ey dârlıg: geçim, geçinmek

eyî harab: evi yıkılası, evi harap olası anlamında beddua

ey kıızı: 1) iyi ev işi gören kız 2) evlenmemiş bekar kız

eylik: eskiden kadınların süs malzemesi olarak yanağa sürdükleri bir çeşit kırmızı renk
pudra, allık

ey mâlı: evde yapılmış yiyecek

ey tutmağ: ev kiralamak

ey uşag: çoluk çocuk

eyyel: ilk, önce, daha önce

eyi - eyyi: iyi

eyyi eyyi: tamam tamam

eyyilg: iyilik

ezer bezer: anlamsız şeyler

ezile ezile yérmeğ: başına yere eğerek yürümek

eznif: bir tür domino oyunu, aznif

ezik: tazeliğini ve biçimini kaybetmiş olan sebze ya da meyve, cıvık

F

fahfurî - fahfurî: Çin porseneli tabak, fağfurî

fağ: feh tuzak, fare kapanı

fağarat: umurga

fâkı: medrese öğrencisi, tuzak

fağ kurmağ: 1) bir hayvanı yakalamak 2) birine düzen hazırlamak, pusuya düşürmek

fala bağan: fala bakan, falcı

fâlçı: falcı

fanus: fener, gaz yağıyla çalışan bir tür lamba

faslolmağ: anlaşmaya varmak, uzlaşmak

fayda: yarar, çık

fayda etmég: yaramak

faydasız: yararı olmayan

fayız: faiz, paramın faizi

fehim: anlama, kavrama

fehımlı: zeki, anlayan, kavrayan

fehrétmeğ: övünmek

faķır: fakir, yoksul

feleķé: eskiden suçluları ve öğrencileri cezalandırmak için kullanılan alet falaka

felleh: çiftçi

ferde: çuval, büyük torba

ferah: sevinç, fereh, geniş yer

feréhlenmeğ: sevinmek, mutluluk duymak

ferhud: yağma, çapul

ferhud etméğ: yağmalamak

fétihe yermég: fatiha okumak

fétir: mayasız hamurdan yapılan iyice pişmemiş ekmek

fidıl - elî fidıl: kendisiyle ilgisi olmayan işlere el atan kimse (fuzulî)

fınır: fırın

fınķırmağ: sümkürmek

fırfıra: rüzgarla dönen, tekerlek şeklinde bir çocuk oyuncuğı, fırlıdak

fırışte: hayalet (fırışte: melek)

firkete - firkete: çengelli iğne

fırkıldamağ: fıkır fıkır gülmek

fıtta - futta: kadınlara ait bir çeşit başörtüsü

fike - fikke: ıslık

fike çekmeğ - fikke çekmeğ: ıslık çalmak

fikir: düşünce, öneri

fikirde kılmağ: endeye etmek, kaygılı olmak, merak etmek

fikre düşmeğ: endeye kapılmak

fikretmeğ: 1) düşünmek, hatırlamak 2) endişelenmek

fılan - filan kes: falan

filim işlemeğ: filim oynamak

fışek - fışeng: fışek, mermi, kurşun

fitile: lamba fitili

fitne: 1) ispiyonculuk 2) ispiyoncu

fitnebaz: ispiyoncu

fitne fasat: ara bozan, onu bunu birbirine düşürmeye çalışan kimse

fit yermég: birini başkasına karşı kıskırtmak, fitlemek

fücten - ficetten: aniden, ansızın

G

gâmiş: camus, manda, su sığırı

gâvır - gâvur: Hıristiyan

gé - gel: gel

gébérmég: ölmek (kötü bir insan ve hayvan için)

gecé: gece

gecé kuşu: geceleri dışarıda geçiren, eve geç vakitlerde gelmeyi alışan kimse

gecé mehlî - gecé vâhtı: geceleyin, gece vakti

gécıhmég: gecikmek

géçı: keçi

gécik: geçit

gécinmeg: maişet, geçim, idare etmek

gécinmeg: ölmek, vefat etmek

gécirtmeg: geçirmek

gécémég: 1) geçmek 2) bayatlamak

g        : eskiden

gel g  t etm   :   st   ste bir yere gelip gitmek

gel  nbudu: kadınbudu köftesinin bir benzeri, kılıfı pirinçten olan köfte, i  li köfte

g        : gelinlik

gel zaman g  t zaman: aradan bir süre geçtikten sonra

gemz  k: burun deliğinin boğazla birleştiği yer, geniz

gemz  ge   a  ma  : (yiyip içilen şey) boğazdan burun deliğine gitmek

g  n  : yine, yeniden, bir daha

ger    k: doğru, hakiki, orijinal

gerd  n: boynunun   n tarafı, gerdan

gerd  ne - gerdenn   : kolye

gere - gerek - ger  kim: gerek, mutlaka, muhakkak

gergur: ko  , damızlık erkek koyun

g  tme  : gitmek

gey  l: gönül

gey  l a  ma  : ferahlamak, neşelenmek

gey  l alma  : hatır yapmak, darılan kimseyi güzel sözle hoşnut etmek

gey  l ba  lamak: severek bağlanmak, i  ten sevmek

gey l bulanmağ: mide karışmak

gey l çekmeğ: (yemeğe karşı) istek duymamak

gey lden ge m ğ: hatırlamak, bir şeyin olmasını düşünmek

gey l  stemeğ:  zlemek,  zenmek

gey l  ulmağ: gönül kırmak, birini çok üzecek bir davranışta bulunmak

geyilli: istekli

gey l o şamağ: okşamak

gey lsız: isteksiz

gey l y erm ğ: sevgiliye bağlanmak

geylinde d meğ: içinde söylemek

geyline göre: dileğine göre, istediğine uygun olarak

gezegen - gezgin i: seyyah, çok gezen, çok dolaşan, turist

gezinti: seyahat

g las: bardak

g lop: ampul

g r ldamağ: ateş ses çıkarmak, ses çıkararak yere düşmek

g rp ldamağ: alevlenmek (ateş)

gid şme: kaşınma

gidişmég: kaçınmak

gidiştirmég: kaşındırmak

gilab - gilap: gül suyu

gilay: 1) necaset, pislik 2) necasete bulaşmaktan dolayı temizlenmesi gereken insan

gilay olmağ: necasete dokunmuş olma durumu

gileylîğ: sitem

girgi: 1) sabır, tahammül 2) fırsat

girgi almağ: acele ettirmek, karşı tarafa fırsat tanımamak

giriftar olmağ: belaya çatmak, yakalanmak

girînmeğ: giyinmek

girmi: yirmi

giyen: güven

gör: mezar, kabir

gög - gök: göküzü

gög: lacivert

göm gög - göm gök: masmavi

görükmég - gözikmég: görünmek

görmémîş: birdenbire eriştiği zenginliğe kendini uyduramayıp bir takım gösterişli davranışlarda bulunan kimse

göstermég: göstermek

götfî âğır: tembel, ağır hareket eden kimse

götré: götürü, götürü usulıyla yapılan alışveriş

göz: kaynak, bir suyun yerden kaynadığı yer

göz: yemeğin suyunu koyulaştırmak için ve yemeğe hoş tat vermek için suyuna az miktarda ilave edilen bulgur, pirinç, nohut

göz kızartmağ: göz kızartma

göz degmég: nazar değmek

gözden îtmég: ortadan çekilmek, görünmez olmak

göz dolantırmağ: aramak, bir şey bulmak amacıyla etrafa göz gezdirmek

göze getmég: nazara değmek, nazara uğramak

göz gözî görmemég: zifiri karanlık basmak, sis ya da dumandan hiç birşey görmemek

gözî açılmağ: çok sevinmek

gözî kayım: çekinmeyen, ısrarlı kimse

gözî ac: aç gözlü

gözî açığ: becerekli

gözî toh: tok gözlü, cömert

göz kırmağ: korkutmak

güleş: güreş

güldân: vazo

gülé: bilye

güle: mermi, kurşun

günorta: öğlen, öğle vakti

günortalıg: öğle yemeği

gün tutulmâg: güneş tutulmak

günü: kuma

güniyé: çuval

güz: sonbahar

güzgî - güzgü: ayna

glasi: koyun darısı

Ğ

ğadar: zalim

ğafil: gaflet içinde olan

ğar etmég: atla koşturmak

ğélét: yanlış

ğélét etmég: yanlışlık etmek

ğam: gam

ğamgin: üzüntülü

ğam yemég: gamlanmak

ğer: başka

ğarib: yabancı

ğaşim: acemi

ğaiib olmağ: ortalıkta görünmemek

ğazal: gazal

ğazzép: gazab

ğiret: gayret

Ĥ:

ĥa - ĥah: sevgi ile karışık kınama, yazık, niçin öyle

ĥâfız: kör

ĥakét: söz

ĥakét aĥtarmağ: başa iş açmak, bahane aramak

ĥakét etmég: konuşmak, anlatmak

ĥakét getírmağ: laf nakletmek, dedikodu yapmak

haketi uezde: dogruyu konuşan, dopeduz anlatan insan

hal: hal, durum

hal ahval: hal hatir

halal: dinin kurallarına aykırı olmayan konu, helal

halallaşmağ: alişverişte ve ayrılma sırasında hakkını birbirine bağışlamak, helalleşmek

halallı: nikahlı (eş)

hal kalmamağ: 1) yıpranmak (eşya) 2) ok yorulmak

hamam: banyo

hamam tasi: yıkanırken başa ve vucuda su dokmek için kullanılan yayvan bakır tas

hambal: hamal

hepsi: hepsi

humra: ruj

happımız: hepimiz

haramzada: 1) kottu insan, helalina haram katan

hararat: isi, hararet

hasar: his

hassas: hassas, alingan

hayala: posta kanalıyla gönderilen para, havale

hefrmeğ: havlamak köpek

haya: utanç

haya aparmağ: teşhir etmek, utanç verici duruma düşürmek

hayasız: utanması olmayan, sıyrık

hâzır: hazır

hâzır buzır: tıklarında, her şey tamam, tam olarak hazır

hâzır para: peşin para, nakit

heb: çekirdek

heccî: hâcî

hecemet: hacâmat

hecet: malzeme, gereç, aygıt

heci laqlağ: leylek

hicile: yeni yürüyen çocukların, düşmeden binip yürümelerini sağlayan, genellikle ah-
şaptan yapılan üç tekerlekli araç

hefle: tören, eğlence gecesi

heğ: 1) hak 2) ücret

heğ almağ: 1) hak almak 2) öç almak, intikam almak

heğ hakat: doğru söz

heğkani: doğruyu seven kimse

h  k karda  :   z kardeş

h  katan: gerçekten

h  k  innen gelmeğ:   stesinden gelmek

h  k   olmama  : karışmamak

h  kleme  : birisini cezalandırmak niyetinde olmak

h  kle  me  :   stesinden gelebilmek

h  k nana:   z anne

h  k olmama  : doğru olmamak

h  k selesme  : doğruyu konuşmak

h  kt  : doğrudur, en doğrusu

h  l:   z  m

h  ll  tma  :   z  m bulmak

h  ly  : helva

h  mise:      ko

h  neg - h  nek:   aka

h  neg etme  :   aka yapmak, şakalaşmak

h  neksiz:   akasız,   aka yapmadan

h  nenet - h  enanat:   efkat

henin: şefkatli, merhemetli

hentuş: deve

hepîşci: mahpus, ceza evinde yatan suçlu

hepîşhana - hepis: cezaevi

heres: bekçi

hesir: hasir

hesüt: kıskanç, hesadet eden kimse

heşe: haşa!

heşe hazırdan: sözüm yabana, sözüm meclisten dışarı

heşe sennén: seni tenzih ederim

haiif: yazık

hez etmég: sevmek, hoşlanmak

hırslenmég: şiddetli öfkelenmek, çok üzölmek

hisab: hesap

huqqa: iki buçuk kg ağırlığında ağırlık ölçüsü, okkalı, ağır olan

huqqalı: ağırlıklı

hucra: oda

hüdüd - hüdut: sınır

hulhulu: takıntılı

hurma: kadın, hanım

hurmet: saygı

hurmet etmég: saygı duymak

hurmetli: saygı değér, saygın

H

hah: halk, yabancı

halal: olgunlaşmamış hurma

ham: çiğ, olgunlaşmamış

ham hayal: gerçekleşmeyen beklenen hayaller

han: hanım, hanım efendi

hana: hane

hanadan: asil, asil aileye mensup

hana hana: çocukların oynadığı seksek oyunu

hanağa: dervişlerin toplandığı ve barındığı yer

hançı: han sahibi, han çalıştıran kimse

harap: harap

ḥaraba: yıkılmış bina kalıntısı

ḥarab adam: kötü insan

ḥarab bağmağ: tehdit niyetinde bakmak

ḥatır: hatır

ḥatır almağ: taze günleri bitikten sonra yakını ölen kimseye gidip teseli vermek

ḥâtun: 1) hanım 2) zengin ya da ünlü ve soylu erkeklerin eşlerine verilen unvan

ḥaylı: havlu

ḥeber: haber

ḥabardar: haberdar

ḥabardar etmég: bilgilendirmek

ḥafar: nöbetçi

ḥafat: üzüntü

ḥafat emég: üzölmek

ḥélé: annenin kız kardeşi, teyze

ḥamîr: hamur

ḥançar: hançer

ḥer: sevap

ḥeyerlî: hayırlı

herik: meşgul

heste: hasta

hestehana- hastahana: hastane

hınna: kına

hırflamağ - hırif olmağ: bunaklaşmak, bunamak

hırmış: trnakla yapılmış çizik, tırmık

hırtık pırtık: çok eski ve yamalı giysi

hısım: akraba

hışıl: altından mamul süs eşyası, ziynet

hıyal: hayâl

hıyanat - hiyanat: ihanet, hainlik

hıyar: salatalık

hızmekâr - hizmetkâr - xızmetçi: hizmetçi, evde hizmet işinde çalışan (kadın ya da erkek)

ho - yoĥo - yoĥom: yoksa

horız - ĥoruz: horuz

horrayi yere: sebepsiz, boşu boşuna

hoş: güzel, sevimli, cana yakın

hoşına getmég: bir şeyi beğenmek

horyat: halka mal olan cinaslı dörtlükler halinde bir çeşit düzme (nazım) ve ezgi şekli

hozik canına: ne mutlu ona

hulq: mizaç, zevk

hulksız: 1) çabuk darılan 2) keyfsiz, neşesiz

hurda: küçük

hurda hurda: yavaş yavaş

hurdalamağ: 1) hafiften türkü söylemek, mırıldanmak 2) az az yemek yemek

hurda para: bozuk para, madeni para

hurda şeker: toz şeker

hurdayât: ufak tefek eşyal

huruldamağ: uyurken ses çıkarmak, horlamak

hususî - hususu: özel

huy: karakter, huy

I:

ıffétmeğ : çocuk üflemek

ıfildemég: oflayıp poflamak

ımmetmég- ummetmég: beş parmak açık halde avuç içini muhatabının yüzüne karşı tutarak, birisine ölüm temennisinde bulunmak

ımtıhan: sınav

ımtıhan etmég: 1) sınav yapmak 2) sinamak, denemek

ıskembıl: sandalya

ıstamağ: istemek

ı

ı'tıbar: itibar, değer

ı'tımad: güven

ıbanmağ: oyalanmak, gecikmek

ıbinmeğ: bir şeyi iyice ıslanması, yumuşasın diye suda bekletmek

ıbitmeğ: kokutmak, ıslatmak

ıcad - ıcat: icat, keşif

ıcaza: izin

ıçilecéğ: içecek

ıdara: idare

ıfirmég - üfürmeğ: üflemek

ıflka: ince

ıflıc - ıflıç: felç

iftihār: gurur

iftihār etmég: gurur duymak

ig: iğ

igné: iğne

ihtaç - muhtaç: muhtaç

ihttram: saygı

ilan: yılan

il: yıl

imşah: yumuşak

incéna: vazo

incik: ağrı, acı

indî: şimdi

indiki: şimdiki

indiye kimin - indiye kadar- indiye tekin: şimdiye kadar

iplik - iplig: kalan ip

irrî: iri

isfenc: sünger

isiliğ - isliğ: fazla terleme ve sıcaktan vücutta meydana gelen küçük pembe kabartı

isiliğ sepmeg: vücutta pembe küçük kabartılar oluşmak

isitme - ısıtme: ateş, sıtma

iskembîl: sandalya

iskif: yüzük

istîrehet: rahatlama

istîrehet etmég: dinlemek

istiğlal: istism

istikan: estekan, çay pardağı

istiğala: işten istifah etmek

istinkaf: kabul etmeme, tenezül etmeme

iş'a: söylenti

işe koymağ: işe yerleştirmek, birine iş sağlamak

işlek: çalışkan

işlemég: çalışmak

işletmég: çalıştırmak

işleyen: evde çalışan hizmetçi kadın

iş sehabı: iş sahibi, iş adamı

itirmég: kaybetmek

itmég: kaybolmak

itneşmég: itişmek, didişmek

itî: iti, keskin, sivri

ittitmég: keskinleştirme

izîn: izin

K

kepmal: duvarı mala sürmeksizin kabaca sıvama

karyan: kervan

keryan aşı: kurutulmuş lavaş soğan ve salça ile sulu yemek haline getirmek

kesabat: geçim sağlamak

kiyasîp: işçi

kiyayl: harabe

keçel: kel

kelbatın: bir tür pense anlamı

kelef: yorğan sapı

kelefçe: iplik sarmakta kullanılan bir aygıt

kelle kabağ: asker traşlı kafa

kelle şeker: silindir şeklinde kalıba dökülmüş şeker

kelle yurmağ: kafa atmak

kenger: yabani bir bitki

keré: defa, kez

keré: tereyağı

kerem: lütuf, bol miktarda bağış bereket

kereste: malzeme

kerete: ayakkabı çekeceği

kerki: balta

karıh: kısık, sertleşmiş

karh ses: kısık ses

kes: kimse

kesılmeğ: kalmamak, ardı gelmemek

keskin: acı

kesik: kesik

kéşha: şık

keşkek: dövülmüş buğday ile et ve nohuttan yapılan bir tür yemek

keşşaf: belediye zabıtası

kettâfiye: giysilerde omuzların dik durması için kullanılan pamuktan parça, vatka

kettan: keten

kifte: köfte

kirâ: kira

kiraçı: kiracı

kiralamağ: kiralamak

kırkır: kahkaha

kızıldamağ: sızlamak

kızılmağ: büzülmek

ki: iki (sayı)

ki canlı: hamile

kireç: alçı türünden kilsiz bir sıva malzemesi

kişi: koca

kişiye vermeğ: (kızı) evlendirmek

kişiye yarmağ: (kadın, kız) evlenmek,

ki üzlî: iki yüzlü insan

kör buğarsıg: kör bağırsak

kör düğün: kör düğüm

kör sıçan: sıçan

körlamağ: inşa edilen duvar taşların arasındaki kalan boşlukları sıva ile kapamak

kör sukağ: çıkmaz sokak

köç: göç

köçmeğ: göç etmek

kölgé: gölge

köme: küme

kömîr: kömür

köpik: köpük

köpmé: bir çeşit tatlı

köpmeğ: şişmek, kabarmak

körpe: yavru

köse: sakal ve bıyıkları çıkmayan erkek

kösk: göğüs

köz: iyice yanıp ateş durumuna gelen odun ya da kömür parçası

kücarat: eskiden kullanılan bir çeşit kumaş

küçük arıad: iki kadınla evli olan erkeğin ikinci karısı

külçe: kurabiye

küle: kısa boylu

külhan: baca

küllüğü: 1) çöplük 2) sigara tablası

kümbet: kubbe, kubbeli yapı

künde: açılmaya hazır bir ekmeklik hamur topağı

kündüç: susam

küp: pekmez, yağ, turşu gibi saklamak için yapılan geniş gövdeli ve dar ağızlı sırlı toprak kap

küreken: damat

kütek: dayak

küzeçî: çanak çömlek yapıp satan kimse

küre: maden fırını

kürk olmağ: tavuk yumurtaya yatma zamanı gelme

Q

qahmağ: kalkmak

qab: tabak

qabıq: kabuk

qabıqını soymağ: kabuğunu çıkarmak

ķabîliyet: yetenek

ķabırġa: kaburga

ķabildî: mümkündür, olabilir

ķab ķacaġ: tabak ķanak, mutfak eşyaları

ķaçaġ: kaçak

ķalın: kalın

ķalġana: bahar mevsimlerinde ķöllerde biten, sapı çiġ olarak yenen yabani bir bitki

ķanı ağır: sevimsiz kimse

ķana bulamaġ: öldürerek ya da yaralayarak kan akıtmak

ķana girmeġ: birisinin ölümüne neden olmak

ķan boġılmaġ: kan oturmak

ķambur: kambur

ķanı saf: asil, soylu

ķanı sıcaġ: sevimli, kendini çabuk sevdiren kimse

ķanı yüngül: sevimli, cana yakın

ķanşar be ķanşar: karşı karşıya

ķan tōkilmēġ: büyük savaş ya da sonucu çok kimseler öldürölmek

ķapan - ķappan: tartıcı

ķâput: palto

ķaranlıķ: karanlık

ķarınķa: karınca

ķarnı burnunda: doğum yapması yakın olan hamile kadın

ķarnı olmağ: gebe olmak, hamile

ķârpız: karpuz

ķaş göz etmég: kaşıla gözle işaret etmek

ķaşıę: kaşık

ķat: 1) kat 2) takım elbise

ķayıлмаę: kovulmak

ķayıırķaę: oyuncak bebek

ķazan: tencere

ķadır etmég: ağırlamak, saygı göstermek

ķehır: üzüntü, keder

ķehır emég: üzölmek

ķaydiyoh: boşverü, önemli değil

ķayın baba: kayınpeder

ķayın kıızı: erkeğe göre eşinin kızkardeşı

ķayın ķuda - ķayın nene: kaynana, kayınvalide

ķayın oğlı: kayınbirader

ķaymađ: kaymak

ķaynaméđ: dedikodu yapmak, birini sürekli kıskanmak

ķaynanmıř yumarta: haşlanmış yumurta

ķaysarı: kapalı çarşı

ķaya: kaya

ķayım: sert

ķayımlemeđ: sıklaştırmak

ķayımlemeđ: tedbir almak

ķayım sürmeğ: hızlı sürmek

ķayım tutmağ: sıkı tutmağ

ķayım yerméđ: hızlı yürümek

ķıdıđ: gıdık

ķalafâtlı: iri yarı, gösterişli insan

ķırađ: ken

ķırcıl: şaşı

ķırđın: küskün, kırgın

ķırıĝ: kırık

ķırılıĝ: kırık

ķırmaĝ: kırmak

ķırmızı: kırmızı

ķıran: öldürücü hastalık

ķıraķır: yüksek sesle tartışmak

ķışķanmaĝ: mızızlamak

ķıyıĝ: koyun keçi ve deve dışkısı

ķız: kız

ķızambıĝ: kızamık

ķızdırmaĝ: ısıtmak

ķızdırmaĝ: birini kızdırmak, sinirlendirmek

ķirsiye: feda olsun, boşver

ķit: dik

ķoca: dede

ķodıĝ: eşek yavrusu

ķohı: koku, parfüm

ķohı sınmaĝ: bir kokunun etkisi kalmak, koku sinmek

ķonca g  l: g  l aēacı ve ya    eēēi

ķondara: ayakkabı

ķaytan: kaytan

ķonmaēē: inip yerleēmek

ķonēēi: komēēu

ķorēāāan: korkak

ķorēēil  : korkunç

ķori:   aydanlık

ķotır: uyuz, uyuz hastalēēına yakalanan kimse

ķoyın: koyun

ķubur: tabanca

ķoz saymaēē: boē laf etmek

ķulun  : kastların sertleēmesi sonucu ēidetli omuz aērısı

ķurna: k  ēe

ķurēēun: mermi

ķurru: kuru

ķurēāāē: kemer

ķurt: kurt

kuşbaz: gövercin besleyen kişi

kuşyuran: sapan

kutu: kutu

kyag: kepek

kyatlı: güçlü

kuyruğ: kuyruk

kuyu celhesi: kuyudan su taşımak işinde kullanılan, eskimiş olduğu için su sızdırmayan toprak testi

kuyyu: kuyu

kuzu: kuzu

L

labud: mutlaka, lazım

lal: dilsiz

lala: lale

lastîk: lastik

laylay: leylak

layit: el feneri

leçek: bir tür baş örtüsü

lefe: dürüm

lakke: leke

laķab: soyad

leş: ceset, insan ve hayvan cesedi

lîm: su baskınından sonra yerlerde kalan çamur

lom etmég: kınamak

luķma: lokma

luķım: lokum

lüb: her şeyin halisi, özü

lüs: pürüzsüz

leķ: cılk, bozuk

lelengi: mandalina

lētike: kurutulmuş kayısı

leyle etmég: ninni söylemek

leymun: limon

limın duzu: limon tuzu

M

ma‘cun: 1) macun 2) salça

mada: ekmeği tandıra yerleştirmek için kullanılan yuvarlak minder

madalya: madalyon, madalya

madam: madem ki

mağrur: kendini beğenmiş kimse

mahana: bahane

mağsub: bağlı, vurgun

mağsur çalmağ: bir yere ya da bir yerde tıkanıp kalmak

mağam: yatır

maņkala: mangal

mağas: makas

mağkaş: cımbız

marak: merak, kaygı

mastara: cetvel

maşa: 1) mangalda ateşi düzeltmeye yarayan araç 2) tandırdan ekmek çıkartmak için kullanılan demir araç

mat: şaşkın

matal: masa, öykü, çocuklara söylenilen hikaye

matar: havaalanı

matba'a: basımevi

maymağ: aptal, şapşal

me'de: mide

me'de bulanmağ: mide bulantısı

me'denus: maydanoz

me'eş: maaş

me'işet: geçim

me'mel: fabrika

me'nî: şarkı, türkü

me'rifet: bilgi, yetenek

me'en: belki, herhalde

medh - medih: övgü

mege – meger - megerse: meğer

meğselé: lavabo

mehel: iş yeri, vakit

meħelle: mahalle

meħsed: maksat

mekteb - mektep: okul

meķeyet olmağ: dikkatli olmak

melâyike: melek

mel'un: lanetli

melik: kiral

melike: kraliçe

memleketlî: hemşeri, aynı şehirden olan

memnu': yasak

merkez: polis karakolu

mesele: 1) konu 2) problem

mest: sarhoş

méz: masa

mezzek: alay

mezathana: açık artırma ile eşya satılan yer, müzayede salonu, mezat

mı'ellim: erkek öğretmen

mı'ellime: kadın öğretmen

mıbâleğ: abartma

mıcévîr: kutsal türbelerin idarecisi

mıçeg - mıçek: sivrisinek

mığara: mağare

mıgeyeş: bulanık

mıgrıb: akşam

mıhami: avukat

mıhanat: alçak, namert

mıkeşser: kabuğu alınmış ve parça halinde kurutulmuş nohut

mulla: cami imamı

mınasıb: uygun

mıraba: reçel

mıraz: murat, dilek

mırıldamağ: alçak sesle kendi kendine bir şeyler söylemek

mıryetli: iyiliksever

mısafır: konuk, misafir

mîski: limon

mışağıb: ara bozan, ortalığı karıştıran kimse

mışeyyəş: dağınık, düzensiz kimse

mısterî: bir dükkan ya da bir iş yerinde sürekli alışveriş yapan kimse

mıtbak: mutfak

mızemmid: hasta bakıcı

mızrah: topaç

miğ: her çeşit çivi

minmeg: binmek

miras: ölümün geride bıraktığı mal mülk

mon: surat asan,yüzü gülmeyen kimse

mu'ekked: insanlardan uzak duran kişi

muhtata: kalemtraş

muncuğ: boncuk

mustahil: imkyansız

müddet: süre

müdel: moda

müsrif: tutumsuz, savurgan

müşkile: sorun, problem

müzür: art niyetli, kötülük yapmayı seven kimse

meşın: keçı derisi

N

na‘ilac: çaresiz

naccar: marangoz

nacih: 1) sınav kazanan 2) başarılı

nâçar: çaresiz

nahır: büyükbaş hayvan sürüsü

nâhoş: hoş olmayan (durum)

nahsı - haşsı: hangisi

naķar: körleşen değirmen taşını çekiş ucuyla bileme işlemi

naķķaş: nakış yapan, duvar ve tavanları süslemeyi meslek edinen kimse

namard: korkak, alçak, namert

namazlıķ: seccade

nanca: ne kadar

nancaya: ne kadar, kaç paraya

naķış tikmeķ: nakış işlemek, nakış yapmak

nârazi: razı olmayan, kabullenmeyen

narınc - narınc: turunçgillerden bir ağaç ve bu ağacın portakalı andıran suyu acımtırak meyvesi

naşķür - nâşükür: şükretmeyen insan

naylon: torba, poşet

nazdar: sevimli, çok sevilen kimse

nâzik: ince, zarif

naznaz: sabahları renk renk açan zarif bir çiçek, ipek çiçeği

naz ni‘met - naz’u ni‘met: bolluk, varlık içinde olma

ne‘l: terlik

ne‘let: lanet

nece: nasıl

necesen - necesey: nasılsın

neceyse: nasılsa

neçe: ne kadar, kaç

neçeye: ne kadara, kaç paraya

néçenci: kaçınıcı

neçi - neçîn: niçin

nédeğ - nédeğîn: 1) napalım 2) boşver

nédesen - nédesey: elden ne gelir, ne yapabilirsin, yapacak bir şey yok

nédîm: ne yapabilirim?

nedî: ne

nefer: kişi

nefes: soluk, nefes

n fiske: g z  yemeğe doymayan, pisboğaz

neft: petrol

ne ek: haksız

n  ek yöre: boşuna, haksız olarak

ne ıs: uğursuz

ne işim  alıp: bana ne

ne işi  alıp: sana ne

negbet: uğursuz

ne ıl: aktarma, taşıma

nem: neyim, bütün varlığım

nene: anne

neneden doğma: küçük yaştan beri

neneden olma: doğuştan

neneden olmağ: doğmak, bebek dünyaya gelmek

nenel  babalı: anne ve babası hayatta olan  ocuk

nenem şı: bulgur ve mercimek karışımı bir tür pilav

ne pékidî: nesine lazım, umursamıyor ki

ne pékimdî: beni ne ilgilendirir ki

nérîhatlîğ: yaramazlık

nesihet: nasihat, öğüt

netice: sonuç

netsîn: ne yapsın, ne yapabilir ki

ne yahıt: ne zaman

neyidî: neyin var

neyizdî: neyiniz var

nezır: adak

nimdaş: kullanılmış, elden düşme

nimder: üstüne oturlan, içi doldurulmuş şilte, minder

nili: lacivert

nişanlı: nişanlı

nişî - nişîn: niçin, neden

nohut: nohut

nuşsan: eksik, noksan

nükte: fıkır

O

oba: köy

o bir - o biri: öbür, diğer

ocağ: ocak

ocağkör - ocağıkör: çocuğu olmayan, evlatsız

od: ateş

odaha - otaha: işte orada görünen bir nesne ya da kimseyi göstermek için kullanılan bir ünlem

o gün: dün, önceki gün, geçen gün bunların yerine kullanılır

o gün hekkine: aynı gün, önceden belirli olan gün

onca: o kadar

ohımağ: şarkı, türkü söylemek

ohıp yazar: okur yazar kimse

oğlamağ: vurmak, nazar değdirerek öldürmek

oğlay: oklava

oğlanmağ: vurulmak, nazar değdirerek öldürmek

olar: onlar

oncıka: o kadcılık, azıcık

onda: o zaman, o vakit

ora: orası

oric - oriç: oruç

oric kırılmağ: elde olmayan nedenle oruç bozulmak

oriçli: oruçlu, niyetli

oriçsiz: oruç tutmayan kimse

oric yémeğ: geçerli nedeni olmadan oruç tutmamak

ottız: otuz

oyanığ: uyanık

oyatmağ - oyandırmağ: uyandırmak

oyın: oyun

oyınbaz: çok bilmiş, düzenbaz

oyıncağ: çocukların eğlenip oynaması için yapılmış eşya

oynağlamağ: hoplayıp zıplamak

Ö

ög: ön

ögce: önce, ilk

ögeg: üvey, öz olmayan

ögeg baba: üvey baba

ögeg nana: üvey anne

ögiyce: önünde olarak

öglemeğ: ilerlemek

ögmeğ: övmek

ögretmeğ: öğretmek

ölî: ölü

ölî helyesî: cenaze defnedildikten sonra fakirlere dağıtılan helva

ölüm ahtarmağ: ölümüne susamak, tehlikeli işlerle meşgul olmak

ölî yağıyan: ölen insanı dini usullara göre yıkayıp defnetmeye hazırlayan (kadın ya da erkek)

öpîş: öpücük

örtîk: yatak (döşek, yorgan, yastık vb)

öz: kendi manevi varlığı, nefis

öz başına: kendi kendine, kendi kendinden

öz başına kılmağ: kimsenin kontrolü altında olmamak, kimsenin katkısı ya da etkisi olmadan

öz be öz: 1) gerçek, öz, katkısız 2) tanıdık ya da akraba olan topluluk

özné gelmeğ: 1) maddi durumu kötü iken iyileşmek 2) bayginken ayılmak

özînnense - özînnen yayı: öyle sanıyor ki

özî özînnen: kendi kendine

öz yanında: aklı sıra, ona göre

P

pakét: 1) paket 2) tüfek ya da tabanca şarjörü

pambuğ - pambığ: pamuk

panka: vantilatör

pântur: pantolon

papaz: 1) iskambil oyunu 2) üzerinde papaz resmi bulunan iskambil kağıdı

papur - papîr: vapur

para kırmağ: bol para kazanmak

para yigmeğ: para biriktirmek

parîldamağ: ısıldamak, parlamak

patıldamağ: patlamak

patağ: gizlice işlenen suç

patata: patates

pâtri: pil

paya: merdiven basmağı, aşama

pay etmég: yetmek

payıskıl: bisiklet

péçe: pîçe eskiden kadınların tesettür amacıyla yüzlerine örttükleri tüle benzer siyah renk örtü

peğembér: peygamber

peğembér günü: pazartesi (günü)

periz: diyet

pek: temiz

pekî döğî - ne pekidî: umrunda olmama, umursamama

peklemég: 1) meyve ya da sebzenin kabuklarını soymak 2) temizlemek

paķır: bakır

peķle: bakla

péncéré: pencere

pençerçî: araba lastiğı tamircisi

pendîr: peynir

pérdé: perde

perkem: korkuyla birden ağır hastalanmaya ya da ölmeye neden olan bir hastalık

pıçağ: bıçak

pıçaqlamağ: birisini bıçakla yaralamak

pıçıldamağ: hafif sesle konuşmak, fısıldamak

pırıldamağ: uyurken ses çıkarmak, horlamak

pırtıkal: portakal

pim: kuyruk yağı

pine: ayakkabıya vurulan yama

pineçi: ayakkabı temircisi

pis hékıyat: uygun olmayan söz, küfür

pisig - pisik: kedi

piyasa etmég: dolaşmak, yürüyüşe çıkmak

puhta: iyi, beğenilen

pük: içi boş, çürük

R

rababa - rabraba: rebap: yay ile çalınan, genellikle göçebe arapların kullandığı saza benzer ilkel bir çalgı aleti

re'ne: zinya çiçeği, rana çiçeği

rehet: 1) yavaş 2) kolay

rehet: dinlenme

reḥim: marhamet, şafkat

remz: simge

remzi: sembolik

resîm: 1) resim, tablo 2) fotoğraf

resimalmağ: fotoğraf çekmek

resımçı- resmalan: fotoğrafçı

rezil: cimri

rezillîğ: cimrilik

rısay olmağ: rezil olmak

rısaylîğ: skandal, rezalet

rızîk: Allah'ın herkese nasip ettiği nimet, rızk

rik: inatlık

rik: sara hastalığı

rik salmağ: kafayı takmak, birisiyle sürekli uğraşmak

rik tutmağ: direnmek, inat etmek

rüh: ruh

rüpye: birinci dünya savaşından sonra Irak'ta bir süre tedavülde olan

S

sâbın: sabun

sac: sacdan yapılmış dışbükey ekmek pişirme aracı

sac ekmégî: sac üzerinde pişirilmiş incecik ekmek

saç: saç

saç yonmağ: saç koparmak

sada: sade, yalın

sadriye: iş yaparken bele bağlanan örtü, önlük

saf: 1) temiz, katkısız 2) iyi niyetli, temiz kalpli

safa: eğlence, mutluluk

saflamağ: düzlemek

saf su: temiz su, arıtılmış su

safta: herhangi bir şeyi düzenli şekilde istif etme

sahtaçı: dolandırıcı

sakin: sakin

saķķa: eskiden çeşme ya da akar sulardan evlere içecek suyu taşmayı meslek edinen

kimse, saka

sâķķız: sakız

sâlam: selam

salayat: salat ve selam

saldırmağ: gebe kadın çocuğunu aldirmek

sallacé: buzdolabı

sallanğuç: salıncak

salmağ: bırakmak, serbest bırakmak, hamile kadın bebek düşürmek

salt: yalnız, kimsesiz

saman: saman

sâmırsağ: sarımsak

sammun: yuvarlak ya da uzunca şişkin ekmek, somun

sâncı: sancı, ağrı

sap: sap, dikiş ipliği

sapan: iki ucu ip orta yeri örme bir taş atma aracı

sarıkök: zerdeçal

sârlığ: sarılık hastalığı

sâtıl: kova

sâyığ: soğuk

sızağ: sivilce

sazlamak: ölü için ağıt söylemek, yakınmak

sâzlıyan: ölü için ücretle ağıt söyleyen kadın, ağıtçı

se‘ef: hurma ağacı dalı

sebeḥ: sabah

sebbeḥ ḥer: hayırlı sabahlar, günaydın

sebbeḥın köri: sabah vaktinin erken saatleri

sebbeḥlîḡ: kahvaltı

sefer: seyahat, yolculuk

sehîm: büyük korku, dehşet

seḥeb: sahip, dost, yoldaş

seḥep çıḥmaḡ: sahiplenmek

seḥer: tan, sabahın erken vakti

séki: sanki

sekkü - sekki: 1) kaldırım 2) taş ya da topraktan yapılan oturulacak düz ve yüksek yer, seki

seḡet: özürlü, sakat

seḡet iş: uygun olmayan durum, doğru olmayan iş ya da davranış

seḡḡel: sakal

seleşméḡ: konuşmak

semmız: şişman

sen Allah: lütfen, Allahı seversen

serf etmég: harcamak

ses sada: ses, gürültü

ses tutulmağ: ses kısılmak

seyah: turist

sıçan: fare

sıdfa - sıtfa: tesadüf

sîhır: büyü

sıhılma: sıkıntı

sıhlat: darlık, sıkıntı

sıleğ: silah

sındana: saksı

sîpîrge: süpürge

sırağı gün: dünden önceki gün

sırğa: küpe

sırrı kayım: sırrı sıkı tutan kimse

sırrolmağ: (el, bacak) uyuşmak

sırsır: hamam böceği

sıyranmağ: kaymak, ayak kaymak

sıyrançağ: kaygan, kaypak zemin

sızmağ: bir yerden az miktarda su akmak

silkinmeğ: hızlı bir şekilde ayağa kalkmak

simora: sincap

sirké: sirke

sora: sonra

sorışmağ: hal hatır sormak

sögmeğ: küfretmek, sövmek

söz döndermég: büyüğün söylediğı bir söze küçük tarafından hırçın bir şekilde cevap vermek

söz tutmağ: itaat etmek, birisinin sözünden çıkmamak

su asmağ: su ısıtmak

sukağ: sokak

sumbağ: sumak, somak

susız: susak, susamış

silgi - sülğî: silgi

sümüg - sümük: kemik

sümüğü ağır: sevimsiz, suratı asık

sürmeğ: sürmek

sütü pek: soylu, haramı helali bilen kimse

sahtiyan: kuzu derisi

Ş

şahad: şahit

şahada: şehadet

şahta: don, donmuş yer

şalgam: şalgam

şam: akşam yemeği

şamdarî: patlatılmış mısır

şarabî: şerap rengi

şaraza: bilinen, tanıdık olan

şarpıldamağ - şırpıldamağ: yüksek ses çıkararak yere düşmek

şatranc: satranç

şefek: güneş doğmadan az önce beliren aydınlık, şafak

şekerdan: şekerlik

şellati: başıboş, serseri

şelel: felç olma durumu

şel küt: kolu kanadı kırılmış, sakat

şemendef: tren

şemşeme kör: yarasa

şeperze - çeperze: şaşkın, telaş içinde olan kimse

şerbe: su testisi, su içmeye mahsus testi

şeref: onur

şer satmağ: sataşmak, takılmak

şesbêş görmêg: şaşılık, yanlış görmek

şeyk: parlaklık, ışığın yansıması

şey méy: öteberi, ıvır zıvır

şih: şeyh

şihut: çizgi

şih mehşi: karnıyarık yemeği

şikîl: biçim, tarz

şihata: kibrit

şırıldamağ: su fazla akmak

şirin: tatlı

şirin dil: tatlı dil

şirinlîg: söz kesilme töreni ve bu törende takdim edilen şerbet ve şeker

şirin ses: tatlı ses

şiş: 1) örgü şişi 2) inşaat demiri 3) şişköfte şişi

şışirdan: balon

şışmég: kabarmak

şıtil: tohumdan yetiştirilip tekrar dikilmek üzere hazırlanan fide

şor: tuzlu

şum: uğursuz

şut: şut

şü'le: bir nesnenin diğer bir nesne üzerine yansıması

T

tabı': basmak (kitap, gazete)

tab'an: tabii ki

tâbi'e: daktilo

tabır- tâbur: (askerlik) tavur

tabla: masa, sehpa

taḥsir: kusur, kabahat

taḥsirat: kusurlar, işlenen günah

taḥta: tahta

taḥtası esüg: delimsi, deli gibi hareket eden kimse

taḥ altı: eski evlerde, evin ilk girişinde karşılaşılan tonozlu mekan

taḥa'üt: emekli

taḥḫa: silah patlama

talak: boşanma

talān: tâlan, yağma, çapul

talḥ: acımsı, acımtırak tat

tamata: domates

tamata me'cunı - tamata suyu: salça

taḥ: çökme

tapmaca: bulmaca

tapmağ: bulmak

taptağ: 1) çok yemek yemek, 2) dövmek

taḥ: tarak

taḥ: tıraş

terh ana: tarhana

tas: tas

t    : tavuk

tayara: u ak

tacil: erteleme

te in: bir g reве getirilmek

te ziye: taziyet

tebene: büyükçe i ne, yorgan iğnesi

tefri e: 1) birlik bozulma 2) anlaşmazlık, uyumsuzluk

tegbir: tedbir

te emb l: tahammül, dayanmak

te er c etm  : mezun olmak

teke t  k: nadir, pek az, ender

telebe: Öğrenci

t    : talih, şans

t     s  z: talihsiz, şanssız

tembel: temel, bina temeli

tembelli :    enmek, tembellik

tendir: tennur, tandır

tenef: çamaşır ipi

teng: sıkı, sağlam

tenge nefes: nefes darlığı

ténki: su, gaz, benzin vb. deposu

tepme: tekme, ayağın alt kısmıyla vurmak, tekme atmak

ter^uuzu: acur

teref: taraf

terézî: terazi

terse - teskerî: ters

tespih - tehpis: tespih

téşpî: çay tabağı

teşrib: tirit yemeği

teşt: büyük leğen

tez: çabuk

teze: taze

tıfreg: tükrük

tıtretme: çok üşüme

tikan: diken

tikiş: dikiş

tizap: nitrik asit, kezzap

toḥ: tok

toḥım: tohum

toppal: topal

toppıḡ: topuk

torpaḡ: toprak

toy: düğün

tökméḡ: dökmek

tumlamaḡ: kuyu ya da çukuru toprakla doldurmak

tummaḡ: suya batmak, dalmak

turş: ekşi

tuşolmaḡ: 1) rastgelmek, uğramak 2) müptela olmak, düçar olmak

tük: tüy

tülkî - tülkü: tilki

türbe: mezar, türbe

tütün: duman

U

udım: yudum

umud: umit

ustara: jilet

uşağ - uşah: çocuk, yavru

utancağ: utangaç

utmağ: yutmak

utanmağ: kazanmak

utuzmağ: yenilmek

Ü

üc: uç

üce: yüce

üçkurna: üçgen

üreg - ürek: yürek

üreg çatlamağ: fazla korkmak, dehşet içinde kalmak

üreg çatlatmağ: ödünü koparmak, fazla korkutmak

üregde kalmağ: içtinde kalmak

üreg düşmeğ: çok korkmak

üregi getmeğ: bağırsakları bozulmak

üregi kayım: acımasız, katı yürekli

üreginde kalmağ: ümit ettiği şey kursağında kalmak

üregi yanığ: felakete uğramış kimse

üzde durmağ: saygısızca karşı koymak

üzden gelmemeğ: çekinmek, utanmak

üz görmeg: cesaret bulup yaptığı işlerde ısrar etmek

üzü karé: yüzü kara, mahcup, utangaç

üzüm: üzüm

üzü yohtı: bir şeyi yapmaya utanma

üzük: yüzük

üz yermeğ: yakınlık göstermek, şımartmak

Y

yahtı: vakit

yarlığ: zenginlik, servet, mal mülk

yarmağ: evlenmek

yar yoh: bütün varlık, her şey

yasta: torpil, birisini kayran kişi

yasyas: kötü olanakları akla getirip üzülen kimse

yâyında olmamağ: umurunda olmamak, umursamamak

yay nana: korku, coşku ünlemi

ye' id: söz, söz verme

yecbe: öğün

yeḥşi: evcilleşmemiş hayvan

yezir: bakan

yır: sersem

Y

yaba: harman işlerinde kullanılan çatal biçiminde tarım aleti

yad: 1) yabancı 2) düşman

yada salmağ: hatırlamak

yadda kalmağ: unutmamak

yaddan çığmağ: unutmak

yadda olmağ: akılda olmak

yadlamağ: özlemek

yağış: yağmur

yağlıg: mendil

yeğé: yaka

yeğésın salmağ: vazgeçmek

yeğésız könek: kefen, yakasız gömlek

yağa yırtmağ: birbirinden çok şikayetçi olmak

yağın: yakın

yalan palan: uydurulmuş

yalan yerde: çok az

yallah: haydi

yan: taraf

yanaşa: yan taraf

yan bağmağ: yan gözle bakmak

yanbegi: bir yana yeğik

yandıra: odun

yandırmağ: yakmak

ya - nesip: piyango

yan yermég: bir işten kaçmak

yârı: yarı, yarım

yârı gece: gece yarısı

yârimçılığ: yarıda kalan

yerkökü: havuç

yarpağ: yaprak

yarma: ırmık

yaş: ömür, yaş

yaş: ıslak

yekke: iri yarı, kocaman

yél: rüzgar

yellepe: kelebek

yemınd içmég: yemin etmek

yengi: yeni

yengidunya: yeni dünya, malta eriği

yerimég: yürümek

yeriklémég: (hamile kadın) aşermek

yétim: yetim

yétimçé: aşağılık, açgözlü kimse

yığlamağ: ağlamak

yéz: altın renginde bir tür metal bilezik, yüzük

yırğalamağ: ırgalamak, yerinde oynatıp sallamak

yırtıg pırtıg: eskimiş, yırtılmış giysiler

yola salmağ: uğurlamak, gideni geçirmek

yolçı: yolcu

yollamağ: göndermek

yuha: yufka

yuhu görmég: rüya görmek

yulduz: yıldız

yumrı: yuvarlak

yüng: yün

yüngül: hafif, ağırlığı az olan şey

Z

zad: yiyecek

zağıt: tansiyon

zal: zalim

ze'if: zayıf

zeħmet: zor

zelzele: deprem

zerer: zarar

zeyistan: yeni doğurmuş kadın

zeytun: zeytin

zılıķ: pazı

zır dellî: büsbütün deli

zıreg - zırek: yiğit, zeki

zibil: çöp

zifı çıhmağ: tadı kaçmak

zifir: yağ bulaşığı, kokulu kir

zikam: nezle

zorba: kaba kuvvet kullanan kimse, kabadayı

zorlamağ: baskı yapmak, ısrar etmek

zubun - zıbun: Irak Türkmen köylerinde giyilen önden yırtmaçlı entari şeklinde, erkeklerle özgü geleneksel kıyafet

züğürtü - züğürtü: bekar



SONUÇ

Irak Türkmen Ağzı Kifri Yöresi Karşılaştırmalı Biçim Bilgisi adlı yüksek lisans tezinde ilk olarak söz konusu farklılıklar araştırılmıştır. Araştırmalarımıza göre Azerbaycan Türkçesi içinde değerlendirilen Irak Türkmen ağızları, Kifri ilçesinden başlayarak Kerkük ve Erbil olarak şerit halinde ilerlemektedir; Kifri, Kerkük ve Erbil olmak üzere üç ağız arasındaki en belirgin fark Kifri'nin “y” *ağzıyla*, Kerkük ve Erbil'in ise “ç” *ağzıyla* konuştukları tespit edilmiştir. Buna göre bu farklılıklar sadece konuşma dilinde karşımıza çıkarken yazı dilinde son yıllarda Latin harfli Türkiye Türkçesi kullanılmaktadır. Böylece farklı dönemlerde göç edip yerleşme sonucu ortaya çıkan bu farklılıklara aynı zamanda ülkenin anadili olan Arapçanın da etkisi yansımaktadır. Buna rağmen Türkmenler dillerini, kültürlerini ve edebiyatlarını günümüze kadar ayakta tutmayı başarmıştır.

Irak Türkmenleri, birbirlerine çok yakın bölgelerde yaşamalarına rağmen konuştukları ağızlar arasında az da olsa farklılıklar vardır. Genelde Erbil ve Kerkük aynı kategoriye giren ağzı konuşurlar Diyala ilinin sadece Kifri ilçesi ve Salahaddin ilinin de sadece Tuzhurmatı ilçesi ve bu ilçeye bağlı Amirli kasabası ve etrafındaki köyler Bayat ağzı konuşurlar Söz konusu bu ayrımı şöyle örneklendirebiliriz: Kifri ağzında *gêldiy*, Erbil ağzında *gêldüy*, Kerkük ağzında ise *gêldüy* olarak telaffuz edilir Türkmen yörelerinde konuşulan ağızların ses ve biçim özellikleri açısından bazı farklılıklar aşağıda sunulmuştur.

Çekim eklerinde görülen farklılıklar:

1. İyelik eklerinde teklik ikinci kişide *-In* olan bu ek, Kifri ağzında *-Iy* olarak kullanılırken Kerkük ve Erbil ağzında *-Iy* olarak kullanılmaktadır, aynı zamanda çokluk ikin-

ci kişi çekiminde bu ekler Kifri'de *-IyIz* olarak kullanılırken Kerkük ve Erbil'de *-IyIz* olarak kullanılmaktadır.

2. Ayrılma durum eki Kifri, Kerkük ve Erbil ağızlarında *-Dan*, *-nAn* olarak kullanılırken bu ek örneğın Telafer ağızında sadece *-nAn* olarak kullanılmaktadır Bu iki madde dışında ad çekim eklerinin kullanımında farklılık yoktur.

3. Görülen geçmiş zamanın çekiminde teklik ikinci kişide Kifri ağızında *-DIy* olarak kullanılırken bu ek Kerkük ve Erbil ağızlarında *-DIy* olarak kullanılmaktadır Aynı zamanda çokluk ikinci kişi çekiminde bu ekler Kifri ağızında *-DIyIz* olarak kullanılırken Kerkük ve Erbil ağızlarında ise *-DIyIz* olarak kullanılmaktadır Ayrıca çokluk birinci kişinin eki bütün ağızlarda *-Dığ* olarak kullanılır.

4. şimdiki zamanın çekim eki Kifri ağızında *-Iy* olarak görülür Ayrıca teklik ikinci kişide Kerkük ve Erbil ağızlarında *-IsAn* olarak kullanılırken bu ek Kifri ağızında *-IsAy*, *-IsAn* olarak kullanılmaktadır.

5. Teklik ve çokluk 2. kişi iyelik ekleri Kerkük ve Erbil ağızlarında *y* olarak kullanılırken Kifri ve Telafer ağızlarında ünlü olan *i* harfidir.

6. Geniş zamanın çekimi Kifri ağızında *-Ir*, *-Ar* ile yapılırken bu çekim Kerkük ve Erbil ağızlarında *-Ar* ekiyle yapılmaktadır.

7. Gelecek zamanın çekimi Kifri ve Erbil ağızında *-Ar* ekiyle yapılırken Kerkük ağızında bu çekim *-AcAğ* ekiyle yapılmaktadır.

8. Emir kipinin çekimi teklik ikinci kişide Kifri, Kerkük ve Erbil ağızlarında *-gInAn* ekiyle yapılmaktadır.

9. Gereklilik kipinin çekimi Kifri, Telafer ve Kerkük ağızlarında *gere, gerek* sözcükleriyle, Erbil ağızında *olır* sözcüğüyle yapılmaktadır.
10. Hikâye birleşik çekimi *öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, istek kipi ve şart kipinde* görülmektedir.
11. Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin çekimi *-mİşDI* ekiyle yapılmaktadır Fakat teklik ikinci kişinin çekiminde Kifri ağızında *-mİşDIy* ile yapılırken Kerkük ve Erbil ağızlarında *-mİşDIy* ile yapılmaktadır.
12. Şimdiki zamanın hikâyesinin çekimi Kifri, Kerkük ve Erbil ağızlarında *-IrDI* ekiyle yapılmaktadır Ayrıca teklik ikinci kişi çekimi Kifri ağızında *-IrDIy* ekiyle yapılırken, Kerkük ve Erbil ağızlarında *-IrDIy* ekiyle yapılır.
13. Gelecek zamanın hikâyesinin çekimi Kifri ağızında *-ArDI*, Kerkük ağızında *-AcAğDI* ekiyle yapılırken bu çekim Erbil ağızında *-ArDI* ekiyle yapılmaktadır Ayrıca ikinci kişi çekimi Kifri ağızında *-ArDI* ekiyle, Kerkük ağızında *-AcAğDIy* ekiyle, Erbil ağızında ise *-ArDIy* ekiyle yapılmaktadır.
14. Şart ve istek kiplerinin çekiminde teklik ikinci kişinin çekimi Kifri ağızında *-sAyDIy*, *-AyDIy* ekleriyle yapılırken bu çekimler Kerkük ve Erbil ağızlarında *-sAyDIy*, *-AyDIy* ekleriyle yapılmaktadır.
15. Rivayet birleşik çekimi sadece şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zaman çekimlerinde görülmektedir.
17. Şart birleşik çekimi, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, geniş zaman ve şimdiki zamanda görülmektedir.

Çalışmamızda ulaştığımız sonuçlar doğrultusunda alana ilgi duyan araştırmacılar için yönlendirici bir kaynak oluşturulmaya çalışılmıştır. Daha önce Kifri'nin tarihi hakkında ortaya konulan yayınların ve kullanılan tüm ağzların tek tek incelendiği birden fazla çalışmanın varlığı görülür. Ancak Kifri ağız biçim bilgisi olarak çalışılmamış bir konu tespit edilmiştir. Bu çalışmalar, Kifri yöresi ağzının biçim bilgisi yönünden karşılaştırmalı olarak araştırılmasında bize yol gösterici olmuştur.

Çalışmamızda Irak'ta Kifri yöresi ele alınıp incelenmiştir. Söz konusu bölgede daha fazla ağzın varlığı bilinmektedir. Ancak çalışmamızın kapsamı dışında olması sebebiyle diğerlerine yer verilmiştir.

KAYNAKLAR

- Abadi, A. (2010), *Al-Maghul Wa Al-Hadhara Al- Islamiyye*, Mısır: Toplu Gençlik Kurumu Yayınları.
- Al-Azzawi, A. (1935), *Mawsuat Tarikh Al-Irak Beyne Ihtilaleyn*, Bağdat: Bağdat Kitabevi.
- Banguoğlu, T. (1974), *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Barın, Erol - Demir, C. (2008), *Türk Dil Bilgisi 2 Biçim Bilgisi*, Ankara: Öncü Basımevi.
- Bayatlı, H. K. (1985), *Abdulkhakim Reji Oğlun'dan Seçmeler*, Bağdat: Bağdat Kitabevi.
- Bayatlı, H. K. (1996), *Irak Türkmen Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayatlı, N. (1975), *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul.
- Bayatlı, M. N. (2014), *Kifri Destanı*, Ankara: Türkmeneli Vakıf Kültür Merkezi.
- Bilal, Z. (2015), *Erbil Türkmen Ağzı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Boz, E. (2021), *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Ankara: İlkseñ Matbaası.
- Buluç, S. (2007), “*Irak Türk Ağzlarının Bazı Ses Özellikleri*”, Makaleler, Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 331-333.
- Buluç, S. (2007), “*Irak'ta Hanekin Türk Ağzı Üzerine*”, Makaleler, Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 280 -283.

- Buluç, S. (2007), “*Mendeli (Irak) Ağzının Özellikleri*”, Makaleler, Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 296 -298.
- Demir, N. Yılmaz, E. (2002), *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Demirci, F. (1991), *Irak Türklerinin Dünü-Bugün*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Deny, J. (1921), *Grammaire De La Langue Torque*, Paris: Editions Ernest Leroux.
- Ediskun, H. (1985), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- El- Cardizi, A. (2006), *Zain Al-Akhbar*, Kahire: Basım Genel Müdürlüğü.
- Ergin, M. (1981), *Azeri Türkçesi*, İstanbul: Ebru Yayınları.
- Ergin, M. (2003), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım Yayım ve Tanıtım.
- Ergin, M. (2009), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım Yayım.
- Gökdağ, B. A. (2012) “Irak Türkmen Türkçesinin Şekil Bilgisine Dair Notlar”, *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitimi Dergisi* 11, 113-122.
- Gökdağ, B. A. (2019), Telafer Ağzı, Karadeniz Araştırmaları, *Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 61.
- Hürmüzlü, E. (1994), *Türkmenler ve Irak*, Ankara: Türkmen Milli Partisi.
- Hürmüzlü, E. (2003), *Türkmenler ve Irak*, İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları.
- Hürmüzlü, H. (1996), *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, Kerkük: Fuzuli Matbaası.
- Hürmüzlü, H. (2013), *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, Kerkük: Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yayınları.

- İmer, K, A. Kocaman, A, S. Özsoy (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Jırjees, D. N. (2016), *Erbil Türkmen Ağzı (Biçim Bilgisi)*, (Yüksek lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karaağaç, G. (2012), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012), *Türkçenin Ses Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kevseroğlu, N. (2012), *Irak'ta Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Kerkük: Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı İnceleme/Araştırma, 1. Baskı.
- Korkmaz, Z. (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2011), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2013), *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küzeci, Ş. (2007), *Kerkük Şairleri/ Irak Türkmen Şairleri*, Ankara, II. Cilt.
- Küzeci, Ş. (2007), *Türkmeneli Edebiyatı*, Ankara: I. Cilt.
- Matar, S. (2002), *Cedel Al-Hawiyyat*, Beyrut.
- Özkan, N. (2009), *Irak Türk Edebi Dilinin Tarihi Gelişimi*, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish 48- 89- 107.

- Saatçi, Ö. (2020), *Irak Türkmenleri İçin*, İstanbul: Şenyıldız Matbaacılık.
- Saatçi, S. (1996), *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, İstanbul: İstanbul Araştırma Merkezi.
- Saatçi, S. (1996), *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, İstanbul, 31-32-35-183.
- Saatçi, S. (2017), *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Shabaz, H. (1979), *Kerkük Ağzı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Tezi, İstanbul.
- Sökmen, İ. (2011), *Bismil Türkmen Ağzı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Uzun, N. Engin, (2004), *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları (Türkçe Üzerine Araştırmalar)*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları.
- Vural, H.- Böler, T. (2011), *Ses ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yılmaz, İ. (2006), *Geçmişten Günümüze Irak'ta Türkmen Politikası*, ÇİTAD, 12 127-142.

ÖZET

“İrak Türkmen Ağzı Kifri Yöresi Karşılaştırmalı Biçim Bilgisi” adlı bu yüksek lisans tezi, Oğuz grubunun güney-batı kolunda yer alan Kifri Türkmen ağzını, biçim bilgisi açısından ele alıp incelemiştir. Kifri olduğu ve Kerkük Erbil’de yaşadığından dolayı her üç bölgenin karşılaştırmalı biçim bilgisi çalışmasına karar verilmiştir. Çalışmada ele alınan konunun incelenmesi ve sonuçları bakımından literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bölgede yaşanan siyasi ve sosyal olaylar, kitlesel göç hareketleri ve bölge içerisinde uygulanan politikalar neticesinde kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Özellikle eğitimde Latin alfabesine geçilmesi; dili bilen ve kullanan yerli halkın sayısının azalması ile beraber ağzların özellikleri kaybolmaya başlamıştır. Dolayısıyla Irak Türkmen ağzlarının çekim morfolojisi, türetim morfolojisi ve sözcük türlerini ele alarak ağzlarda zamanla oluşan değişikliği ve ortaya çıkan benzerliklerin ve farklılıkların tespit edilmesi çalışmanın önemini oluşturmaktadır. Bu bağlamda bölgede en yaygın ağız olan Kifri bölgesinde yaşayan farklı yaşta ki insanlarla yapılan derleme sonucunda elde edilen ses kayıtları çeviri yazı işaretleriyle yazıya çevrilmiştir. Bunun yanı sıra Arapça eserlere ve dilin asıl kaynağı olan kişilere ulaşılmış ve kaynaklar analiz edilmiştir. Sonuçta, Kifri yöresi ağzının, diğer ağzlarla karşılaştırıldığında biçim bilgisi açısından genel olarak ortak özellikler gösterdiği bazı durumlarda ise farklılıklar bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Diyalektoloji, Irak Türkmen Ağzı, Kifri Türkmen Ağzı, Biçim Bilgisi, Çekim Biçim Bilgisi, Türetim Biçim Bilgisi, Sözcük Türleri, Derleme, Sözlük

ABSTRACT

This master's thesis titled "Iraqi Turkmen Dialect Kifri Region Comparative Morphology" examined the Kifri Turkmen dialect, which is located in the south-western branch of the Oghuz group, in terms of morphology. Since I am from Kifri and I live in Kirkuk and Erbil, it was decided to study the comparative morphology of all three regions. The study aims to contribute to the literature in terms of analyzing the subject and its results. As a result of the political and social events in the region, mass migration movements and the policies implemented in the region, it is in danger of being lost. Especially with the transition to the Latin alphabet in education and the decrease in the number of local people who know and use the language, the features of the dialects have started to disappear. Therefore, the importance of this study is to analyze the inflectional morphology, derivational morphology and word types of Iraqi Turkmen dialects and to determine the changes in the dialects over time and the similarities and differences that have emerged. In this context, the audio recordings obtained as a result of the interviews with people of different ages living in the Kifri region, which is the most widespread dialect in the region, were transcribed with transcription marks. In addition, Arabic works and the people who are the main source of the language were reached and the sources were analyzed. As a result, it was determined that the dialect of Kifri region has common features in terms of morphology when compared with other dialects, and in some cases there are differences.

Keywords: Dialectology, Iraqi Turkmen Dialect, Kifri Turkmen Dialect, Morphology, Inflectional Morphology, Derivational Morphology, Part of Speech, Compilation, Dictionary